

GİSDİ

Azad və Demokratik Seçkilər uğrunda Vətəndaş Təşəbbüsü

Azərbaycan Respublikası

Prezident Seçkiləri

11 aprel 2018-ci il

YEKUN HESABAT

SOFİYA – BAKI

22 MAY 2018-Cİ İL

MÜNDƏRİCAT

1. QISA İCMAL	... 4
2. GİRİŞ VƏ ETİRAFLAR	... 9
3. MAKROSİYASİ MÜHİT VƏ KONTEKST	... 11
4. AZƏRBAYCANDA SEÇKİQABAĞI VƏZİYYƏT	... 16
5. HÜQUQİ ÇƏRÇİVƏ VƏ SEÇKİ ADMINISTRASIYASI	... 20
6. SEÇİCİLƏR VƏ SEÇİCİ SİYAHILARI – seçici siyahılarının yenilənməsi, maarifləndirmə və səlahiyyətlər	... 25
7. PREZİDENTLİYƏ NAMİZƏDLƏR – namizədliyin irəli sürülməsi, təsdiqlənməsi və qeydə alınması	... 29
8. SEÇKİQABAĞI KAMPANIYA	... 35
9. SEÇKİQABAĞI KAMPANIYADA MEDIA – media sistemi, tənzimlənməsi, kampaniyanın ödənişli və ya redaksiya işıqlandırması	... 38
10. SEÇKİ GÜNÜ VƏ SƏSLƏRİN QEYDİYYATA ALINMASI – təşkilat, mühit və ümumi qiymətləndirmə	... 44
11. SEÇKİNİN NƏTİCƏLƏRİ	... 52
12. ŞİKAYƏTLƏR VƏ MÜRACİƏTLƏR	... 54
13. SEÇKİNİN MÜŞAHİDƏSİ – Yerli müşahidəçilər, Yerli və Beynəlxalq Müşahidə Missiyaları	... 55
14. DÖRD PARALEL EKZİT-POL	... 59
15. TÖVSIYƏLƏR	... 62
16. ƏLAVƏLƏR	
16.1. 11 aprel 2018-ci il tarixli Prezident Seçkilərinin Nəticələri	... 67
16.2. Azərbaycanda Prezident seçkiləri – 2003-2018 zaman aralığında	... 69
16.3. Namizədliyin irəli sürülməsi, təsdiqlənməsi və qeydə alınması	... 70
16.4. Namizədliyə tələblər və son tarix	... 73
16.5. Seçki günü ərzində seçici fəallığı	... 76
16.6. Mərkəzi Seçki Komissiyasının tərkibi	... 77
17. GİSDİ haqqında	... 78

CƏDVƏLLƏRİN SİYAHISI

Cədvəl 1: GİSDİ Beynəlxalq Seçki Müşahidə Missiyası	... 10
Cədvəl 2: Seçki gününün ümumi qiymətləndirməsi	... 47
Cədvəl 3: Etibarlı hesab edilmiş səslerin namizədlər arasında bölünməsi	... 52
Cədvəl 4: Seçki günü ərzində seçici fəallığı	... 53
Cədvəl 5: Ekzit-polların proqnozları	... 60

İXTİSARLAR

MSK	Mərkəzi Seçki Komissiyası
DSK	Dairə Seçki Komissiyası
SM	Seçki Məcəlləsi
Aİ	Avropa İttifaqı
GİSDİ	Azad və Demokratik Seçkilər uğrunda Vətəndaş Təşəbbüsü
MTRŞ	Milli Televiziya və Radio Şurası
MənSK	Məntəqə Seçki Komissiyası
SMt	Seçki məntəqəsi
SS	Seçici siyahısı
QMM	Qısamüddətli Müşahidəçi
MHF	Müşahidə Hesabat Forması

QISA İCMAL

GİSDİ-nin 11 aprel 2018-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasında keçirilmiş Prezident Seçkiləri ilə bağlı ümumi müşahidəsinin nəticələri göstərir ki, seçkilər azad və ədalətli demokratik seçki prinsiplərinə uyğun keçirilib, beləliklə, xalqın azad iradəsini ifadə edir və onların siyasi və vətəndaş hüquqlarını qoruyur. Prezident seçkilərinin təşkili və keçirilməsi əsas azadlıqlara uyğun olmuşdur:

- İfadə və media azadlığı – bütün namizədlərin mediaya bərabər, ödənişsiz və ya ödənişli çıxışı var idi. Media onların seçki kampaniyasında iştirak formaları barədə qərar verməsi üçün azaddır. Biz seçicilərin iradələrini azad şəkildə ifadə etmək hüquqlarının pozulması hallarını müşahidə etmədik;
- Toplaşma azadlığı – seçkiyə dair qanunverici çərçivə seçkiqabağı mitinqlər və digər tədbirlərin sərbəst şəkildə keçirilməsinə icazə verirdi. Təsdiqlənmiş məkanların siyahısı MSK-nın veb-saytında dərc edilmişdi;
- Birləşmə azadlığı – burada təxminən 60 siyasi partiya, 4500-dən çox qeyri-hökumət təşkilatı və 5000-dən çox KİV var. Siyasi partiyalara seçkilərdə müstəqil şəkildə və partiya blokları formasında iştirak etməyə icazə verilir;
- Hərəkət azadlığı – seçicilərin qeydiyyatdan çıxma vəsiqələri vasitəsilə yaşadıkları yerdən başqa MənSK-da səs vermək hüququ var;
- İrqi, milliyyət, din və icmaların mədəni ənənələrinə nəzərən ayrıseçkiliyin qoyulmaması azadlığı.

Azərbaycan Respublikasının hüquqi seçki çərçivəsi azad və ədalətli seçkilər üçün əksər beynəlxalq standartlara uyğundur və milli konteksti əks etdirir. Bu seçkilər Seçki Məcəlləsinin və digər tənzimləmələrin təcrübədə yüksək səmərəliliyini göstərdi.

Seçki idarəetmə orqanları və seçki administrasiyası seçki prosesinin şəffaflıq səviyyəsini artırmaq, namizədliyin irəli sürülməsi və namizədlərin qeydə alınması üçün konkret və mümkün tələbləri müəyyənləşdirmək, seçiciləri səsvermə hüquqları barədə maarifləndirmək üçün çalışmışdır. Onlar kampaniyanı milli seçki qanunvericiliyi və beynəlxalq demokratiya standartlarına tam uyğun şəkildə aparmağa müvəffəq olmuşlar və belə ki, bütün namizədlər öz siyasi platformalarını ictimai şəkildə ifadə etmək imkanı ilə təmin edilmişdir.

* * *

Prezident Seçkilərində seçicilər fəaliyyət qabiliyyətsizliyi məhkəmə qərarı ilə təsdiqlənmiş şəxslər istisna olmaqla, ölkədə və ya xaricdə yaşamalarından asılı olmayaraq, seçki gününə kimi ən azı 18 yaşına çatmış bütün Azərbaycan vətəndaşlarıdır. Əgər seçicilərin seçkinin elan edilməsi günündən əvvəlki **12 ayın ən azı 6 ayı ərzində daimi yaşayış yeri** olmuşdursa, müvafiq MənSK-nın seçici siyahılarına daxil edilirdilər.

Yekun vahid seçici siyahısına daxil elimiş seçicilərin ümumi sayı 5,332,817 nəfər olmuşdur.

Bu seçkilərdə MSK martın 3-də 5,100,000 nəfərdən ilkin vahid seçici siyahısını dərc etmişdir. Bu, seçki günündən 40 gün əvvəl olmuşdur.

Seçicilər ilkin seçici siyahısında **öz qeydiyyatlarını** onlayn (MSK-nın veb-saytında), telefonla və ya şəxsən müvafiq MənSK-da **yoxlamaq imkanı ilə** təmin edilmişdi.

Azərbaycanda Prezident seçkiləri ilə əlaqədar 32 xarici ölkədə 41 səsvermə məntəqəsi təşkil edilmişdi.¹ MSK-nın məlumatına görə, təxminən 13,820 seçicinin xaricdə səs verməsi gözlənilirdi.

Görünür ki, xaricdə səsvermə seçkinin yekun nəticələrinə təsir etməyib. Əvvəlki prezident seçkilərində də vəziyyət eyni olmuşdur.

Seçki günündən 40 gün əvvəldən başlayaraq və seçki kampaniyası zamanı **seçici siyahıları yenilənmişdir**. Siyahıların ümumi təminat və yenilənmə prosesi **şəffaf və yaxşı təşkil olunmuşdu**. Seçici siyahıları təkcə MənSK və MSK-nın təşəbbüsü ilə deyil, həm də vətəndaşların fəal iştirakı ilə yenilənmişdir.

Seçicinin qeydiyyatdan çıxma vəsiqələrinin verilməsi sistemi səmərəli olmuşdur və bu, onların səsvermə hüquqlarından tam yararlanmağa şərait yaratmışdır. 20,804 seçici bu fürsətdən və seçici hüququndan istifadə etmişdir. Bu, seçki günü qeydiyyata alınmış etibarlı səsliyin 0,0053%-ni təşkil edir.

* * *

Azərbaycanda **seçicilərin maarifləndirilməsi və seçici məlumatlılığına** görə seçki administrasiyası məsuliyyət daşıyır. MSK bu barədə seçicilərin savadını artırmaq, onlara informativ seçim etməyi və səs vermək vətəndaş hüququndan yararlanmağı başa salmaq məqsədilə müxtəlif layihələr silsiləsi həyata keçirmişdir.

Çoxsaylı QHT-lər də seçicilərin məlumatlılığını artırmaq və səsverməyə ruhlandırmaq məqsədilə sosial marketinq kampaniyaları təşkil etmiş və həyata keçirmişdir. Onların hədəf qrupları əsasən xüsusilə birinci dəfə səs verəcək gənc seçicilər və kənd yerlərindəki qadınlar olmuşdur.

* * *

Bu seçkidə **8 namizəd qeydə alınmışdır**. MSK tərəfindən iki namizədin qeydiyyatından imtina edilməsinə və digər beş namizədin təsdiqləndikdən sonra prosesdən kənarlaşdırılmasına baxmayaraq, namizədliyin irəli sürülməsi, təsdiqlənməsi və qeydə alınması proseduru və tələbləri qanunda tam və aydın şəkildə öz əksini tapmışdır. Hesab edirik ki, namizədlərin qeydiyyatı prosedurunda bütün fundamental demokratik prinsiplərə, eləcə də Seçki Məcəlləsində müvafiq norma və prosedurlara riayət olunmuşdur.

¹ Xarici İşlər Nazirliyinin 12 mart 2018-ci il tarixli elanına müvafiq olaraq.

Bəzi partiyalar seçkiləri **boykot etmişdi**. Lakin onların etdiyi boykot seçki prosesinə maneə törətməmişdir. Onlar hakim partiya, MSK-nın qərarları və göstərişləri, seçki prosesindəki idarəetmə orqanlarına qarşı heç bir mühüm əhəmiyyət kəsb edən fəaliyyət nümayiş etdirməmiş, eləcə də heç bir mühüm kütləvi ictimai yığıncaq və ya nümayiş keçirməmişlər.

* * *

Azərbaycanda qadınlar 1918-ci ildən səsvermə hüququna malikdir. Qadınların seçkilərdə iştirakına heç bir hüquqi maneə, nə də onların iştirakını təşviq edən heç bir əlavə hüquqi müddəə yoxdur. Ümumiyyətlə, siyasətdə qadınların iştirakı kişilərə nisbətən aşağıdır. Bu seçkidə heç bir qadın namizəd iştirak etməmişdir. Digər tərəfdən isə MənSK-larda qadınlar aşkar üstünlüyə malik idi. MənSK üzvlərinin və sədrlərinin əksəriyyəti qadınlar idi.

Milli azlıqlar əhalinin təxminən 9-10%-ni təşkil edir. Konstitusiya ölkədə yaşayan azlıqların dil, mədəniyyət, təhsil və digər hüquqlarını təmin edir. Hökumət, eləcə də yerli icra hakimiyyətləri milli azlıqların mədəni fəaliyyətinə dəstək göstərirlər və ümumtəhsil məktəb kurikulumunu üç dildə (Azərbaycan, Rus və Gürcü dillərində), həmçinin ibtidai sinif səviyyəsində tədrisi bir sıra azlıq dillərində təmin edirlər.

* * *

Seçkiqabağı kampaniya Seçki Gününə 23 gün qalmış start götürmüş və Seçki Gününə 24 saat qalmış başa çatmışdır. Kampaniya 19 mart 2018-ci il tarixindən başlamışdır.

Bütün namizədlər öz siyasi proqramlarını seçicilərə çatdırmaq üçün **ödənişsiz efir vaxtı və çap mediasında yerlə təmin olunmuşdu**. İctimai təşviqat materialları və iclaslar, mitinqlər və seçki ilə əlaqədar digər tədbirlər üçün məkanların siyahısı MSK tərəfindən təsdiqlənmiş və dərc edilmişdir.

Qeydə alınmış namizədlər Bakı şəhərində və regionlarda açıq səma altında və ya qapalı zallarda **sərbəst şəkildə görüşlər və mitinqlər təşkil etmişdir**. Bu müddətdə müxalifət partiyaları tərəfindən iki seçkiqabağı mitinq keçirilmişdir. Biz hər hansı müdaxilə və məhdudiyyət qeydə almamışıq.

Seçkiqabağı müddətdə media namizədlərin kampaniyasını işıqlandırmaq üçün **kifayət qədər ödənişsiz idi**. Çap və yayım mediası Seçki Məcəlləsi ilə tənzimlənir. İnternet mediası isə tənzimlənmir. Namizədlərə ödənişsiz yaxud ödənişli olmaqla mediada kifayət qədər işıqlandırılma imkanları verilmişdi. İctimai TV-də 9 dəyirmi masa – namizədlərin TV debatları təşkil olunmuşdu. Pozuntu halı qeydə alınmamışdır.

GİSDİ-nin media monitorinqi göstərir ki, namizədlərdən birinə - fəaliyyətdə olan prezidentə mediada digər namizədlərə nisbətən daha çox yer ayrılmışdır. Lakin bu, onun prezident kimi fəaliyyətinin mediada işıqlandırılması faktı ilə izah edilə bilər.

Kampaniya zamanı və ya seçki günü **rəsmi surətdə heç bir şikayət və ya müraciət** daxil olmayıb. Nə boykot edən partiyalar, nə də “radikal müxalifət” rəsmi surətdə şikayət verməyib.

* * *

Biz bu seçkilərdə **fundamental şəffaflıq meyarları** nöqteyi-nəzərindən bütövlükdə seçki prosesinin təşkili və aparılmasında irəliyə doğru mühüm addımı müşahidə etdik:

- Çox sayda **beynəlxalq və yerli müşahidəçilər** iştirak edirdi. Onların sayı ümumilikdə 59,069 nəfər təşkil etmişdir – 894 beynəlxalq və 58,175 yerli (QHT və ya vətəndaş) müşahidəçilər;
- Seçki prosesinin **onlayn monitorinqi üçün veb-kameralardan** istifadə - 1000 MənSK-da kameralar var idi;
- 4 paralel **ekzit-pol**, eləcə də seçkiabağı **sorğular**;
- 51 beynəlxalq media orqanından **118 jurnalist** və media təmsilçilərinin **akkreditasiyadan keçirilməsi**;

* * *

Seçki günü yaxşı keçdi. Seçki günü səsvermə prosesi yaxşı təşkil olunmuşdu. Seçicilərə təzyiq və ya təhdid halları müşahidə etməmişik. Seçki idarəetmə orqanları – MSK və aşağı səviyyəli seçki komissiyaları olan DSK və MənSK-lara qarşı ictimai nümayişlərin keçirilməsi halları yox idi.

- Bildiyimiz qədər, bu günə qədər heç bir şikayət və müraciət daxil olmayıb. Boykot edən partiyaların namizədləri də şikayət və müraciət etməyib.
- Müşahidəçilərimiz seçki günü boyunca, o cümlədən günün sonunda, saat 19:00-dan bir qədər əvvəl seçki məntəqlərinin daxilində və ya kənarında seçicilərin izdihamını qeydə almayıb.

Biz **insanların səsvermə hüquqlarından sərbəst yararlanmasına** və seçki prosesinin təşkilinə heç bir **təhdid halı** müşahidə etmədik. Əksinə, seçki idarəetmə orqanları hər hansı səbəblə səs verə bilməmiş seçicilərin səsverməsini asanlaşdırmaq məqsədilə Seçki Məcəlləsinə uyğun şəkildə tədbirlər görmüşdür:

- Xəstəxanalarda və digər yerlərdə **səyyar səsvermə məntəqələri** var idi. Sağlamlığında problemlərin olması barədə MənSK-ya məlumat verən seçicilərin evində də səsvermə təmin edilmişdir.
- 1455 məntəqədə **səyyar pantuslar** quraşdırılmışdı. Brayl əlifbasından da istifadə olunmuşdu.
- **Evindən** səsvermə məntəqəsinə **getmək üçün bir saatdan çox vaxt** sərf etməli olan seçicilər ödənişsiz ictimai nəqliyyatla təmin olunmuşdu.

Qısamüddətli müşahidəçilərimizin topladığı məlumatlara müvafiq olaraq, müşahidə edilmiş seçki məntəqələrində seçki gününün ümumi orta hesabla qiymətləndirilməsi “*yaxşı*” və ya “*çox yaxşı*” kimi olmuşdur. Yalnız çox az seçki məntəqəsində müşahidəçilərimiz bunu “*orta*” və ya “*pis*” kimi və istisna hal olaraq “*çox pis*” kimi qiymətləndirmişdir. (Bax: Cədvəl 2)

* * *

Səslərin sayılması prosesi müşahidəçilərimiz tərəfindən **müsbət qiymətləndirilmişdir**. Onlar hər hansı ciddi problem, o cümlədən kənar şəxslərin müdaxiləsini qeydə almamışdır. 465 seçki məntəqəsində aparılmış müşahidələrin nəticələrinə əsasən, GİSDİ belə qənaətə gəlir ki, **ümmilikdə səsvermə və səsərin sayılması prosesi şəffaf olmuşdur** və seçkinin nəticəsinə mümkün təsir edə biləcək əhəmiyyətli dərəcədə pozuntu müşahidə edilməmişdir.

MSK-nın elan etdiyi **yekun seçki nəticələri təəccüblü deyil**. 2003-cü il tarixli prezident seçkilərindən bu yana **seçki kvotalarında** təsir bağışlayan **sabitlik var**. Digər tərəfdən, seçkiqabağı sorğulardakı reytinglər, eləcə də seçki günü keçirilmiş dörd paralel ekzit-polun nəticələri, heç şübhəsiz, İlham Əliyevin səsərin 82-87%-i ilə qələbə qazanacağını əvvəlcədən proqnozlaşdırırdı. O, etibarlı səsərin 86,02%-i ilə qələbə qazanmışdır.

* * *

Ümumiyyətlə, bu prezident seçkilərində fundamental demokratik prinsiplərə riayət olunmadığını iddia etmək üçün heç bir empirik əsas yoxdur. Azərbaycan xalqına azad şəkildə siyasi seçim etmək və sakit mühitdə səs vermək imkanı verilmişdi.

Yuxarıda qeyd olunan konkret formaların hamısı plüralistik demokratiyaya doğru əlavə addımlardır. Bunlar Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının siyasi və vətəndaş hüquqlarının reallaşmasının və hüququn aliliyinin sübutudur.

Qısacası, GİSDİ müşahidə missiyası belə nəticəyə gəlir ki, azad və ədalətli, həqiqi və demokratik seçki üçün fundamental şərtlərin əksəriyyəti yerinə yetirilmişdir.

Lakin seçki kampaniyası zamanı müşahidəçilərimiz az sayda problemlər, səsvermə və səsərin sayılması prosesində pozuntular, seçki məntəqlərində otaqların elə də yaxşı təşkil edilməməsi hallarını qeydə almışdır. Bütün bunlar hamısı birlikdə seçki prosesinin ümmilikdə mənfi qiymətləndirilməsi üçün hər hansı əsas təmin etmir. Seçki nəticələrinin legitimliyinə, eləcə də cənab İlham Əliyevin prezident seçkilərində dördüncü qələbəsinə ad qoymaq üçün kifayət qədər əsas yoxdur. Bu seçkilər bütövlükdə sakit keçdi və Azərbaycan xalqının iradəsinin rəşadətli təzahürü idi.

GİSDİ öz müşahidəçilərinin müxtəlif mülahizələri və rəylərini nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasında seçki prosesinə **əlavə düzəlişlər edilməsi və onun təkmilləşdirilməsi məqsədilə bəzi konkret tövsiyələri** qeyd etmişdir.

GİRİŞ VƏ ETİRAFLAR

5 fevral 2018-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti *“Azərbaycan Respublikasında Növbədənənar Prezident Seçkilərinin elan edilməsi haqqında”* Sərəncam imzalamışdır.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyası (MSK) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 fevral 2018-ci il tarixli Sərəncamına uyğun olaraq, Növbədənənar Prezident Seçkilərinin 11 aprel 2018-ci ilə təyin edilməsi haqqında qərar qəbul etmişdir.²

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ümumi, birbaşa və bərabər seçki hüququ əsasında sərbəst, gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə 7 il müddətinə seçilir.

Azərbaycan dövləti demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublikadır. Azərbaycanda Qanunvericilik hakimiyyətini Milli Məclis həyata keçirir, İcra Hakimiyyəti Prezidentə mənsubdur və Məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri həyata keçirir.

Konstitusiyaya əsasən, Respublikanın Prezidenti Azərbaycan dövlətinin Başçısıdır və həm ölkə daxilində, həm də xarici əlaqələrdə onu təmsil edir.³

Konstitusiyanın 106-cı maddəsinə əsasən, *“Azərbaycan Respublikasının Prezidenti toxunulmazlıq hüququna malikdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin şərəf və ləyaqəti qanunla qorunur”*. Bununla bağlı müvafiq qanun qəbul edilməmişdir.

Cinayət Məcəlləsində *“Azərbaycan Respublikasının başçısının — Azərbaycan Respublikası Prezidentinin şərəf və ləyaqətini ləkələmə və ya alçaltma”* maddəsi vardır (maddə 323). Lakin İlham Əliyevin prezidentliyi dövründə (2003-cü ildən bəri) Prezidentin şərəf və ləyaqətini ləkələmə və alçaltmağa görə cinayət və ya mülki iş olmamışdır.

* * *

GİSDİ 11 aprel 2018-ci il tarixli Prezident seçkilərini müşahidə etmək üçün Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən dəvət edilmişdir və beynəlxalq seçki müşahidə missiyasını həyata keçirmişdir.

Missiyaya elmlər doktoru cənab Mixail Mirçev və fəlsəfə doktoru xanım Katia Mixailova (missiya rəhbərinin müavini) başçılıq edirdi. Missiyanın əsas komandası siyasi, hüquq, seçki, media və vətəndaş cəmiyyəti analitiklərindən ibarət idi. Seçki müşahidə missiyası 90 müşahidəçidən təşkil olunmuşdu. Onlar Avropanın 21 ölkəsini – Qərbi və Mərkəzi Avropa, Skandinaviya və Balkıyanı dövlətlər, Balkan Yarımadası və Bolqarıstan – təmsil edən hazırkı və

² http://www.msk.gov.az/plugins/pdf/datafiles/en_FILE_95DEAA-584F27-BF4E2D-0A34F9-BAF082-A930CA.pdf

³ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Maddə 8.

keçmiş millət vəkilləri, universitet professorları, hüquqşünaslar, jurnalistlər və seçki ekspertləri idi.

Missiyamızın məqsədi seçki prosesinin demokratikliyi və ədalətliliyini, seçki kampaniyası mühitini, seçkilərin hazırlanması və təşkilini, eləcə də seçki günü və seçki günündən sonrakı fəaliyyəti qiymətləndirmək idi.

GİSDİ bu məqsədə nail olmaq üçün seçki administrasiyası, namizədlər və siyasi partiyalar tərəfindən seçki kampaniyasının keçirilməsini, eləcə də vətəndaş cəmiyyəti və medianın iştirakçılığını müşahidə etmişdir.

Seçki günü GİSDİ müşahidəçiləri iki nəfərlik qruplarla paytaxt Bakıda və ətraf rayonlarda yerləşmişdir və 465 məntəqədə seçki prosedurlarını – açılış, səsvermə, səsərin sayılması – müşahidə etmişdir. Aparılmış bütün müşahidələr GİSDİ-nin beynəlxalq seçki müşahidə standartlarına uyğun olan Seçki Məntəqəsinin Müşahidəsi üçün Hesabat Formasında qeyd edilmişdir.

GİSDİ seçki müşahidə missiyası apararkən, gəldiyi nəticələri açıqlayarkən və əlavə təkmilləşmələr üçün tövsiyələr verərkən, MSK, beynəlxalq demokratik seçki standartları, Azərbaycan vətəndaş cəmiyyəti qarşısındakı məsuliyyətini başa düşür.

GİSDİ analitikləri və müşahidəçiləri ilə görüşmək üçün vaxt ayırdığına və seçki ilə bağlı məsələlərdə fikirlərini bölüşdüklərinə görə bütün müsahiblərinə minnətdarlığını bildirir.

Cədvəl 1.

GİSDİ Beynəlxalq Seçki Müşahidə Missiyası Avropadan olan Qısamüddətli Müşahidəçilər	
Balkanlar	Albaniya (7), Bosniya və Herseqovina (6), Yunanıstan (8), Keçmiş Yuqoslav Respublikası Makedoniya (6), Monteneqro (2), Serbiya (5)
Bolqarıstan	Bolqarıstan (17)
Mərkəzi və Şərqi Avropa	Polşa (4), Moldova (5), Rumıniya (1)
Skandinaviya və Baltıqyanı Dövlətlər	Finlandiya (3), Estoniya (3), Latviya (1), Litva (1)
Qərbi Avropa	Fransa (9), İtaliya (7), Almaniya (1), İrlandiya (1), Monako (1), İspaniya (2)
GİSDİ missiyasında beynəlxalq müşahidəçilərin ümumi sayı 90 nəfərdir. Bu say bu Prezident Seçkilərində bütün beynəlxalq müşahidəçilərin sayının 10%-ni təşkil edir.	

MAKROSIYASI MÜHİT VƏ KONTEKST

Azərbaycanda 11 aprel 2018-ci il tarixli Prezident Seçkiləri regionda mövcud olan mürəkkəb və problemli geosiyasi mühitdə keçirilmişdir. Belə geosiyasi mühit prezidentliyə namizədlərin hər biri üçün, eləcə də onlara dəstək verən partiyalar və vətəndaş assosiasiyaları üçün çətin məsələ idi. Bu kənar kontekst fonunda hər bir namizədin vətəndaş diqqətini və həssaslığını nəzərə alması onların seçki kampaniyasının uğurlu olub-olmamasını şərtləndirən amillərdən biri olmuşdur.

Makrosiyasi səviyyədə - həm global, həm də regional - əsas mühüm sözlər aşağıdakılardır:

İNTEQRASIYA, SABİTLİK, MULTİKULTURALİZM və MİLLİ KİMLİK.

İNTEQRASIYA

Şərqi Avropa və Qərbi Asiya yollarının kəsişməsində yerləşən Azərbaycan şimaldan Rusiya, şimal-qərbdən Gürcüstan, cənubdan İran, şərqdən Qazaxıstan və Türkmənistan (dəniz sərhədi), qərbdən Ermənistan və Türkiyə ilə həmsərhəddir.

Etnik ermənilərin də yaşadığı keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti və onun ətrafında yerləşən 7 inzibati rayon 1989-cu ildən 1993-cü ilin sonunadək Ermənistan Silahlı Qüvvələri tərəfindən işğal edilmişdir. Azərbaycan ərazilərinin 20%-i qonşu Ermənistan Respublikası tərəfindən işğal olunmuşdur.

Həmin ərazilərdə yaşayan 700,000 nəfərdən artıq erməni olmayan xalqların nümayəndələri (əksəriyyəti azərbaycanlılar olmaqla) zorla deportasiya olunmuşdur. BMT Təhlükəsizlik Şurası Ermənistanın işğal etdiyi ərazilərdən dərhal geri çəkilməsinə dair qətnamələr⁴ qəbul etsə də, hazırda həmin ərazilər işğalçı rejimin nəzarəti altındadır. Elə həmin dövrdə Ermənistan Respublikasında yaşayan təxminən 320,000 etnik azərbaycanlı da deportasiya olunmuşdur. Onlar hazırda Azərbaycanda məskunlaşmışdır və onların hamısına 1998-ci ildə Azərbaycan vətəndaşlığı verilmişdir.

Azərbaycan özünün geosiyasi və coğrafi mövqeyini nəzərə alaraq, regionda balanslı və çoxvektorlu xarici siyasət aparır.

⁴ <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/247/71/IMG/N9324771.pdf?OpenElement>
<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/428/34/IMG/N9342834.pdf?OpenElement>
<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/557/41/PDF/N9355741.pdf?OpenElement>
<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/631/20/PDF/N9363120.pdf?OpenElement>

Azərbaycan Avropa İttifaqının Şərq Tərəfdaşlığı proqramına qoşulmuşdur və bu proqram çərçivəsində Avropa İttifaqı ilə müxtəlif sahələrdə əməkdaşlıq edir. Azərbaycan Aİ ilə readmissiya və viza sadələşdirilməsinə dair müqavilələr imzalamışdır və bu müqavilələrin hamısı qüvvəyə minmişdir. Bu, Avropa İttifaqının Assosiasiya müqaviləsinə qoşulmadan, Aİ ölkələri ilə ikitərəfli əməkdaşlığa daha çox üstünlük vermişdir. Lakin Azərbaycan hazırda *"Müasirləşmə üçün strateji tərəfdaşlıq"* sazişi üzrə danışıqlar daxil olmaqla, yeni əlaqələr çərçivəsində Aİ ilə əməkdaşlıq edir. Bu, tərəfdaşlıq və müqavilə əlaqələrinin gücləndirilməsi üçün hazırlığı nümayiş etdirir.. Azərbaycan belə sazişdə müəyyən edilmiş qarşılıqlı maraqları gözləyir.

Aİ və Azərbaycan, əlbəttə ki, ümumi maraqları bölüşürlər. Onun enerji təchizatçısı kimi strateji rolunu və müstəqil xarici siyasətini nəzərə alaraq, Aİ ölkədə demokratik islahatları təşviq etməyə və dəstəkləməyə davam edir.

Azərbaycan 2001-ci ildən Avropa Şurasının üzvüdür. Şuraya üzv olduqdan sonra Azərbaycan monitoring prosesi altında olmuşdur və demokratiyaya doğru əlavə irəliləyiş nümayiş etdirməyə həvəsləndirilmişdir. Avropa Şurası Parlament Assambleyası 2017-ci ildə qəbul etdiyi Qətnamədə Azərbaycanı parlamentin icra hakimiyyəti üzərində nəzarətini gücləndirməyə, məhkəmənin müstəqilliyini təmin etməyə çağırmış və ölkədə ifadə və birləşmək azadlığı ilə bağlı narahatlıqları səsləndirmişdir. Qeyd edilməlidir ki, Avropa Şurasının tövsiyəsinə müvafiq olaraq, *"Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə etimad məsələsinin həll edilməsi hüququnun əlavə təminatları haqqında Konstitusiya Qanunu"*⁵ qəbul edilmişdir. Bu Konstitusiya qanunu Milli Məclisə hökumət üzərində nəzarəti həyata keçirməyə imkan verir. Respublikanın Baş Naziri hər il parlament qarşısında hesabat verir.

Açıq-aşkar görünür ki, Azərbaycanın demokratikləşmə, müasirləşmə və dayanıqlı cəmiyyətin inkişafına doğru növbəti addımları atmaq üçün əhəmiyyətli dərəcədə potensialı olması səbəbindən, o, yardım və dəstəyin müxtəlif formalarına açıqdır. Burada dövlətin dünyəvi xarakteri, əhalinin əksəriyyətinin müsəlman olması əsasında radikallaşmanın olmaması, multikulturalizm sahəsində ardıcıl siyasət və nailiyyətlər, müxtəlifliyə dözümlülük və qadın azadlığı kimi, əlavə əlverişli faktorlar vardır.

SABİTLİK

Regionda müharibələrin və konfliktlərin alovlandığı və dünya müharibəsinin başlanmasının real təhlükəyə çevrildiyi bir vaxtdır. **Belə kəskin şərtlər arasında Azərbaycanda davamlı siyasi və iqtisadi sabitlik hökm sürür. Bu, müasir dövrdə əsas siyasi və mülki dəyərdir.** Bu prezident seçkilərinin nəticələri təsdiq etdi ki, Azərbaycan vətəndaşlarının böyük əksəriyyəti bu dəyər və dövlətin nailiyyəti barədə tamamilə məlumatlıdır. Onlar təsir bağışlayan sakit etimadla səs verməklə öz siyasi iradələrini ifadə etdilər.

Burada dini və etnik zəmində ümumi əmin-amanlıq mövcuddur. Azərbaycan tarixən fərqli mədəniyyətlərin birgə və sülh şəraitində mövcud olduğu ölkədir. Hakimiyyət multikulturalizmi dəstəkləyir və hökumətin bununla bağlı aydın strategiyası var.

⁵ <http://www.meclis.gov.az/?/az/topcontent/34>

Burda 1 miyona yaxın qaçqın və ya məcburi köçkün olmasına baxmayaraq, ölkədə siyasi və iqtisadi nöqteyi-nəzərdən sabitlik mövcuddur. Kriminogen vəziyyət kifayət qədər yaxşıdır. Son onillikdə baş verən qlobal iqtisadi böhranlar fonunda Azərbaycanda iqtisadi sabitlik qorunub saxlana bilmişdir.

Ölkədə internet üzərində məhdudiyyət yoxdur. Lakin son illərdə internet üzərindən şərəf və ləyaqəti alçaldan yazılara və çıxışlara görə cinayət və inzibati məsuliyyət sanksiyaları müəyyən edilmişdir.

Burada təxminən 60 siyasi partiya, 4500-dən çox qeyri-hökumət təşkilatı var. Bu rəqəmlər belə regionda təsir bağışlayan plüralizmin olduğunu göstərir.

Burada 5000-dən çox kütləvi informasiya vasitələri var. Çap mediası üçün heç bir qeydiyyat tələb olunmur. İstənilən şəxs xəbərdarlıq etməklə dövrü nəşr olunan mətbuat orqanı yarada bilər.

Azərbaycan Qərbi Asiya regionunda **sabitlik adasına bənzəyir**. Burada vətəndaş cəmiyyəti ilə hakimiyyət, hakim partiya ilə siyasi müxalifət arasında ictimai konsensus mövcuddur.

Məhz **ölkədə sabitliyi qorumaq məqsədi daşıyan milli konsensusdan** getməsi səbəbindən bəzi partiyalar və onların liderləri istisnadır. Bu partiyalar və onların liderləri əvvəlki seçkilərdə (həm prezident, həm də parlament) minimum faiz göstəricisinə malik olmuşdur, onlar özlərini kənarlaşdırmışdır.

Bu prezident seçkilərində **onlar boykot elan etməklə və prezidentliyə namizədlərini cəsurcasına irəli sürməməklə öz kənarlaşmalarını rəsmiləşdirmişdir**. Eyni zamanda onlar seçki kampaniyası zamanı, seçki günü və ondan sonra heç bir mühüm əhəmiyyətli müxalifət fəaliyyəti nümayiş etdirməmişdir. Belə ki, onlar təcrübə olaraq “radikal müxalifət” olmaq üçün iddia ortaya qoymamışdır.

Belə bir cəmiyyət mühitində və Azərbaycan hökumətinin belə fəaliyyəti altında, **Prezident İlham Əliyev ölkədə sabitlik yaradan və ona zəmanət verən uğurlu siyasətin təəcəssümüdür** – bu, ölkəni həqiqətən vətəndaş sülhü və cəmiyyət dayanıqlılığı adasına çevirir. Bunun əsasında daha dəqiq desək, seçki nəticələrinin 2008 və 2013-cü il seçkiləri ilə müqayisədə fərqli olacağı gözləntisi yox idi. Ancaq 11 aprel seçkisinin nəticələri bu ictimai gözləntini təsdiq etdi.

MULTİKULTURALİZM

Azərbaycanda tarixən köklü hesab olunan və sonradan məskunlaşan bir sıra xalqlar və etnik qruplar mövcuddur. Eyni zamanda ölkədə insanların çoxu əsas dinlərə - İslam dininə, Xristian dininə, İudaizmə və digərlərinə sitayiş edir.

İslam dini əhalinin əksəriyyətinin dinidir (90%-dən çoxu). Burada şiə və sünni təriqətinə mənsub olan insanlar sülh içində və münaqişəsiz yaşayır. Xristian dininə mənsub olanlar içərisində provoslavlar və katoliklər vardır. Ölkədə bütün dinlərə məxsus məbədlər, o cümlədən məcsidlər, kilsələr, kastyol və sinaqoqlar mövcuddur. Hər hansı dinə üstünlük vermək qanunla qadağandır.

Din azadlığına dövlət zəmanət verir. Bu, yerli siyasətin prioritetlərindən biridir. Azərbaycanda qeydiyyatdan keçmiş təxminən 750 din var. Dinlərarası münasibətlər qarşılıqlı

düzümlülük, hörmət və əməkdaşlıq (bayramlar, anım günləri və s.) prinsipinə əsaslanır. Dövlət vətəndaşlarının din azadlığını onların səsvermə hüququ və seçkilər vaxtı fəaliyyətləri daxil olmaqla hüquq və azadlıqlarının ayrılmaz hissəsi kimi hesab edir.

Azərbaycan dünyəvi dövlət modelinə üstünlük vermişdir və həyat tərzinə görə Avropaya daha yaxındır. Əvvəlki illər Prezident tərəfindən Multikulturalizim İli və eyni zamanda İslam Həmrəyliyi ili elan olunmuşdur. Ölkə multikulturalizmə həsr olunmuş beynəlxalq forumlara ev sahibliyi edir.

Ölkədə separatçılığı süni şəkildə qızıqdırmaq cəhdləri **həmişə uğursuz olmuşdur**. Təcrübədə bunun qarşısının alınmasına nail olunur və bu, hökumət orqanları və agentliklərinin, hakim partiya və demək olar ki, bütün siyasi partiyaların, media və ölkədəki çoxsaylı qeyri-hökumət vətəndaş təşkilatları, eləcə də dini və etnik azlıqların **yaxşı sinxronlaşdırılmış ardıcıl addımları** sayəsində **təmin olunur**.

Qonşuluqdakı və bir qədər uzaq ölkələrdəki azlıqlar radikallaşdırma və separatçılığa doğru gedirlər. Lakin Azərbaycanda onlar sosial həmrəylik ideyasını qoruyub-saxlayır və vətəndaşların sülh və əmin-amanlığına töhfə verirlər.

MİLLİ KİMLİK

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 5-ci maddəsində xalqın vahidliyi prinsipi əks olunmuşdur. Konstitusiyanın bu maddəsinin ikinci hissəsində göstərilir ki, *“Azərbaycan xalqının vahidliyi Azərbaycan dövlətinin təməlini təşkil edir. Azərbaycan Respublikası bütün Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının ümumi və bölünməz vətənidir”*.⁶

Lakin **ölkədə yaşayan bütün xalqların və etnik qrupların özünü identifikasiya hüququ təmin olunmuşdur**. Hər bir xalqın nümayəndəsi öz ana dilində təhsil almaq və mədəni müxtəlifliklərini qorumaq hüququna malikdir.

Seçki proseslərində namizədlər milli dəyərlərin qorunması və inkişafı məsələlərini öz platformalarına daxil etsələr də, Avropada son illərdə müşahidə olunan ənənəvi dəyərləri milliyyətçiliyi əsas şüar kimi irəli sürmək meyilləri yoxdur.

Eyni zamanda seçkiqabağı kampaniyada prezidentliyə namizədlər, siyasi partiyalar və vətəndaş cəmiyyətinin təmsilçiləri ilə **bütün görüşlərimizdə və danışıqlarımızda fundamental siyasi və mülki mövqe kimi Azərbaycanın milli maraqlarına görə narahatlıq vurğulanmışdır. Biz ölkənin sabitliyi və əmin-amanlığı üçün vətənpərvər narahatlıqla bağlı – siyasi və mülki – təsir bağışlayan konsensus aşkar etdik**. Bu, əsasən, “vətənpərvər konservatizm”in təzahürüdür. Azərbaycanda bunun doğru mövqedə və doğru yerdə olduğu görünür və səslənir.

Eyni zamanda seçki müşahidəsi barədə təəssüratımız və seçkisonrası əminliyimiz belədir ki, Azərbaycanın milliyyətçiliyində hər hansı ekstremlizm hiss olunmur – **burada təcridolunma və geriçəklənmə meyilləri yoxdur**. Əksinə, milli maraqların vətənpərvər konservatizmi və balanslı müdafiəsi təcrübədə birgə müasirləşmə və iqtisadi inteqrasiyaya doğru növbəti

⁶ <http://meclis.gov.az/?/az/topcontent/2>

addımların atılmasına hazırlığı sayəsində **optimal şəkildə dünyaya, Avropaya və regionda bütün ətraf ölkələrə açıqlıq ilə birləşir.**

Bunu nəzərə alaraq, deyə bilərik ki, Azərbaycan təkcə sabitlik adası deyil və vətəndaş sülhünü qoruyan ölkədir. O, **həmçinin beynəlxalq integrasiya ilə mədəni kimlik, milli maraqlar və spesifik dövlət və milli “rəqabətli üstünlüklər”in aydın və ardıcıl qorunması arasında yaxşı balansın olduğu ölkədir.**

Nəticə

Azərbaycanda Prezident seçkilərinə yekun siyasi qiymət vermək üçün biz, müşahidəçi olaraq **seçki prosesinin inkişafını** maraqla izlədik. Gözləntimiz belə idi ki, integrasiya, sabitlik, milli kimlik, multikulturalizmi dəstəkləyən namizədlər sonda öz seçki uğurlarına nail olacaqdır. Bu rəyi seçkilərdən əvvəl müsahiblərin əksəriyyəti bölüşür.

Lakin əks nöqteyi-nəzərlər də mövcuddur. Onların fikrincə, Azərbaycan liberalizm və “açıq cəmiyyət” xətti üzrə inkişaf etməlidir yaxud da öz suverenliyindən, milli ənənələrindən və milli kimliyindən qismən imtina etməlidir.

Seçki prosesi zamanı iki ideoloji platforma təşviq edilmişdir. Biz beynəlxalq müşahidə missiyası olaraq, hər iki platformanın seçkilərin son nəticələrində müvafiq faiz göstəriciləri ilə dəqiq vurğulanacağını gözləyirdik.

Seçki nəticələri bu gözləntini təsdiqlədi. Bu, təkcə faizlə deyil, həm də seçki günü, seçki gündündən əvvəl və bundan bir həftə sonra nadir rast gəlinən sakit atmosferlə öz təsdiqini tapdı.

Prezident İlham Əliyev öz yüksək reytingini təkrarladı. 3%-dən çox səs toplamış digər 3 namizədin seçki nəticələri də kifayət qədər yaxşı idi. Onların hamısı öz seçkiqabağı platformalarında Azərbaycanın son dövlət siyasətinin yuxarıda qeyd edilmiş əsas ismarışları və prinsiplərinin birləşməsinə sadıq qalmışdır.

Bunun əksinə olaraq, **boykot edən müxalifət özünü əks-liberal platformaya daha yaxın tutaraq,** təkcə prezidentliyə namizəd irəli sürməkdən imtina etməklə və hər hansı mühüm kampaniya fəaliyyəti aparmamaqla yanaşı, **ictimai domendə alternativ perspektiv tətbiq etməyə müvəffəq** olmamışdır. Seçkilərdən sonra onlardan öz kənarlaşmalarına görə digərlərini – qanunverici çərçivəni və idarəçilik orqanlarını - və seçkilərin təşkilini günahaldıracağını gözləmək məntiqli idi. Seçkilərdən sonra onların ictimai sferada belə danışıqlarına rast gəlinir.

Ehtimal ki, onların növbəti siyasi məğlubiyyətinin və kənarlaşmasının əsas və başlıca səbəbi odur ki, onlar **ölkədəki sabitliyi poza və əldə olunmuş vahidliyi qıra biləcək siyasət yürütmək** istəyirlər. Onlar multikulturalizmin dini radikalizm və gender ideologiyasına geniş müstəvi açması kimi başa düşürlər. Onlar millətin davamlılığı və müasir açıq dünyada ənənəvi mədəniyyətin qorunmasına və kosmopolitan siyasi fəlsəfənin qəddarcasına tətbiqinə etinasız yanaşırlar.

AZƏRBAYCANDA SEÇKİQABAĞI VƏZİYYƏT

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 15 oktyabr 2003-cü ildə keçirilən Prezident seçkilərində qalib gəlmiş və 31 oktyabr 2003-cü il tarixində vəzifəsinin icrasına başlamışdır. 26 sentyabr 2016-cı ildə Konstitusiyaya əlavə və dəyişikliklərin edilməsi ilə bağlı keçirilən referendumdan sonra qüvvəyə minmiş düzəlişlər prezidentə növbədənkənar prezident seçkiləri çağırmaq hüququ verir.⁷ Hazırkı Prezident Konstitusiya ilə ona verilən hüquqdan istifadə edərək, 5 fevral 2018-ci ildə növbədənkənar prezident seçkilərinin elan edilməsi barədə sərəncam imzalamışdır.

Bu sərəncamın ardınca, MSK Azərbaycan Respublikası Prezidenti Seçkilərinin təyin olunması barədə 6 fevral 2018-ci ildə 1/1 sayılı qərar qəbul etmişdir. Nəticədə, seçkilər 11 aprel 2018-ci ildə keçirildi.

* * *

MSK fevralın 6-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçkilərinin hazırlanmasına dair **əsas fəaliyyət və tədbirlər barədə Təqvim Planını** təsdiqləmişdir. Bu sənəd **yaxşı seçki prosesi üçün əhəmiyyətli** hesab olunur, çünki bu sənəd aktiv və passiv seçki hüququnun həyata keçirilməsi və demokratik prinsiplərə riayət edilməsini təmin etmək məqsədilə bütün lazımi hərəkətlərin və namizədlər və vətəndaşlara tətbiq olunan bütün şərtlərin təsvirindən ibarətdir.

Bəzi müşahidəçilərin qeyd etdiyinə görə, Təqvim Planında qeyd olunan son tarixlər namizədliyin irəli sürülməsi namizədliyin qeydə alınması üçün tələb olunan sənədlərin toplanması üçün kifayət etmişdir. Bu son tarixlərin kifayət etməməsi kimi bəzi əks fikirlər olmuşdur. Lakin əsas fikirlər ondan ibarətdir ki, **istəniləm ciddi siyasi partiya və lider 125 seçki dairəsinin ən azı 60-dan hər birindən azı 50 imza olmaqla hamısı bir yerdə 40,000 zəruri imzanı toplaya və tələb olunan sənədləri hazırlaya bilmək üçün kifayət qədər təşkilati və maliyyə resurslarına malik olmalıdır.**

Seçki Məcəlləsinə son düzəlişlər kampaniya müddətini beş gün – 28 gündən 23 günə qədər azaltmışdır. Görüşdüyümüz bütün namizədlər və siyasi partiya təmsilçiləri bəyan etmişdi ki, onlar seçdikləri kampaniya strategiyasına uyğun şəkildə kampaniyada fəal iştirak edirlər.

⁷ Konstitusiyanın 101-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin növbədənkənar seçkilərini çağırmaqla birləşdirir.

Azərbaycan Respublikasında növbədənənar Prezident seçkilərinin təyin olunması Konstitusiyanın 101-ci maddəsinin birinci hissəsi ilə müəyyən olunur. Həmin bənddə göstərilir ki, *“Azərbaycan Respublikasının Prezidenti növbədənənar Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərini elan edə bilər”*. Digər hallarda növbədənənar prezident seçkilərinin keçirilməsi Konstitusiyanın 104-cü (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin öz səlahiyyətlərini daimi icra edə bilməməsi səbəbindən vəzifəsini tərk etdikdə) və 107-ci maddəsində (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin vəzifədən kənarlaşdırılması halında) təyin olunur. Konstitusiyanın 105-ci maddəsinin birinci hissəsinə əsasən, *“Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vaxtından əvvəl vəzifədən getdikdə 60 gün müddətində növbədənənar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçkiləri keçirilir”*.

11 aprel 2018-ci ildə keçirilmiş növbədənənar Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkiləri *“Növbədənənar Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin elan edilməsi haqqında”* 5 fevral 2018-ci il tarixli Sərəncam əsasında Konstitusiyanın 101-ci maddəsinin birinci hissəsinə və Seçki Məcəlləsinin 179-cu maddəsinə istinad edilərək təyin edilmişdir.

Yerli və beynəlxalq ekspertlərin fikrincə, növbədənənar prezident seçkilərinin elan edilməsi 26 sentyabr 2016-cı ildə keçirilmiş ümumxalq referendumla qəbul edilmiş Konstitusiya düzəlişləri ilə bağlı idi. Növbədənənar prezident seçkilərinin keçirilməsi ilə bağlı müzakirələr Azərbaycan Konstitusiyasına düzəlişlərlə bağlı keçirilmiş referendumdan dərhal sonra start götürmüşdür. Qanunverici orqan Seçki Məcəlləsinə dəyişikliklər edərək, onu Konstitusiyaya uyğunlaşdırmış və növbədənənar Prezident Seçkilərinin keçirilməsi ilə bağlı qaydalara dəyişiklik etmişdir. Konstitusiyaya edilən düzəliş ölkədə Ali İcra Hakimiyyətinin statusunda əsaslı dəyişiklik etmiş və bu baxımdan növbədənənar Prezident Seçkilərinin keçirilməsi zəruri olmuşdur.

* * *

Nəticədə **Prezidentin səlahiyyət müddəti 5 ildən 7 ilədək artırılmış və Prezidentə Milli Məclisi (parlament) buraxmaq səlahiyyəti verilmişdir**. Eyni zamanda Konstitusiyada Birinci Vitse-prezident və Vitse-prezidentlər vəzifələrinin daxil edilməsi əvvəlki idarəetməni əsaslı dəyişdirmişdir. Əvvəlki variantda Prezident səlahiyyətlərini icra edə bilmədikdə, istefa verdikdə və ya vəzifəsindən kənarlaşdırıldıqda onu baş nazir əvəz edirdi. Yeni müddəalara əsasən, onu Birinci Vitse-prezident əvəz edəcəkdir.

Bəzi mənbələr həmçinin qeyd edir ki, növbədənənar prezident seçkiləri həmçinin 2025-ci ildə parlament seçkiləri kampaniyası ilə prezident seçkiləri kampaniyasının üst-üstə düşməsinin qarşısını alacaqdır. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə, Milli Məclisə (parlamentə) və prezident vəzifəsinə seçkilər eyni vaxtda təşkil edilə bilməz. Belə olan halda seçki günü deyil, seçki kampaniyası üst-üstə düşür və bu da məqsədəuyğun hesab edilmir.

* * *

Ümumiyyətlə, biz neçəsi istisna olmaqla, qeydiyyatdan keçmiş siyasi partiyaların əksəriyyəti Prezident Seçkilərində iştirak etmək istəklərini ifadə etmişdir.

Müxalifət partiyalarının bəziləri Prezident Seçkilərində iştirak etməmişdir. Onlar arasında Demokratik Qüvvələrin Milli Şurası və Müsavat Partiyası var idi. Onların bəzi müşahidəçilərə və mətbuat orqanlarına verdikləri izahatlara, mitinqdəki çıxışlarına və internetdə verdikləri bəyannamələrə əsasən, onlar ya seçkilərdə rəqabətliliyin olmamasını aşkar etmiş, yaxud da növbədənəkar Prezident Seçkilərinin keçirilməsinə olan ehtiyacın kifayət qədər əsaslandırılmadığını və başqa məqsədlər daşdığını hesab etmişlər.

Onlar **bu prezident seçkilərini boykot etmək** qərarı vermiş və öz namizədlərini irəli sürməmiş yaxud da qeydiyyatdan keçmiş səkkiz namizədin heç birini dəstəkləməmişlər.

* * *

Prezident seçkiləri üçün **15 nəfərin namizədliyi irəli sürülmüşdü** və onların müraciətləri Mərkəzi Seçki Komissiyasına təqdim edilmişdi. **Onlardan 8-nin namizədliyi** MSK tərəfindən qeydə alınmışdır və onlar 11 aprel 2018-ci il Prezident Seçkilərində iştirak etmişdir.

Biz bu hesabatı qeydiyyatı alınmış bütün namizədlərin siyahısını, eləcə də onların əvvəlki prezident seçkilərindəki (2003, 2008, 2013-cü illər) nəticələrini əlavə etmişik (Əlavələrə baxın).

* * *

Azərbaycanın Prezidenti **birbaşa seçicilər tərəfindən seçilir.**

Konstitusiyanın 101-ci maddəsinə görə, *“Azərbaycan Respublikasının Prezidenti səsvermədə iştirak edənlərin yarısından çoxunun səs çoxluğu ilə seçilir. Bu səs çoxluğu səsvermənin birinci dövrəsində toplanmayıbsa, səsvermə günündən sonra ikinci bazar günü səsvermənin ikinci dövrəsi keçirilir. İkinci dövrdə ancaq birinci dövrdə ən çox səs toplamış iki namizəd, yaxud ən çox səs toplamış və öz namizədliyini geri götürmüş namizədlərdən sonra gələn iki namizəd iştirak edir. Səsvermənin ikinci dövrəsində səs çoxluğu toplayan namizəd Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş sayılır”*.⁸

2009-cu il referendumunun ardınca Konsitusiya edilən düzəlişlərdən sonra Prezidentin iki dəfədən artıq ardıcıl seçilməsinə qoyulan məhdudiyyət götürülmüşdür.

2016-cı il referendumunun ardınca Konstitusiyaya edilən düzəlişdən sonra Prezidentin səlahiyyət müddəti 5 ildən 7 ilə qədər uzadıldı. Bu düzəlişdə məqsəd parlament, bələdiyyə və prezident seçkiləri arasında mümkün üst-üstə düşmə və ya konsentrasiyadan yayınmaq idi. ATƏT regionunda, hakimiyyət başçısının – Dövlət Prezidentinin yeddi il dövlətə başçılıq etməsi ümumiyyətlə maksimum məqbul müddət kimi hesab olunur.

Azərbaycan xalqının iradəsi Azərbaycan Respublikasının **dövlət hakimiyyətinin əsasını təşkil edir.**

Konstitusiyaya və Seçki Məcəlləsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları **ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ** əsasında **gizli və şəxsi səsvermə** yolu ilə Prezident seçkilərində iştirak edirlər. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının seçkilərdə iştirakı **azad və**

⁸ <http://meclis.gov.az/?/az/topcontent/2>

könüllüdür. Seçkilərdə iştirak edib-etməməyə məcbur etmək məqsədilə heç kəsin Azərbaycan Respublikası vətəndaşına təzyiq göstərmək hüququ yoxdur.

Bu, demokratiyanın son dərəcə mühüm prinsipidir və buna görə, seçki prosesinin müşahidə metodologiyası vasitəsilə GİSDİ-nin üzərinə düşən vəzifə seçkilərdə müxalifətin mümkün etiraz etməsinə müvafiq pozuntularla bağlı təcrübi halları etibarlı şəkildə qiymətləndirmək idi. **Belə pozuntu halları istisna olmadığı, lakin tez-tez baş verdiyi halda, seçkilərə etiraz edilməsi və seçki nəticələrinin tanınmaması əsaslandırılmış hesab olunur.** Hamımız bilir ki, seçki prosedurlarının demokratik prinsiplərinin qismən pozulması inkişaf etmiş demokratiyalarda – Avropa, ABŞ və bütün dünyada də baş verə bilər.

* * *

Seçkiqabağı rəy sorğuları⁹ hazırkı Prezidentin reytinginin kifayət qədər yüksək – 80%-dən artıq olduğunu göstərmişdir. Bu reyting ictimai kütləvi rəyə görədir, belə ki, respondentlərin 93%-i Azərbaycanda ictimai-siyasi vəziyyəti sabit kimi, yalnız 4%-i isə qeyri-sabit kimi qiymətləndirmişdir. Eləcə də rəyi soruşulmuş respondentlərin 84%-i Azərbaycanın son 5 ildə düzgün istiqamətdə irəlilədiyini, 5%-i isə yanlış istiqamətdə irəlilədiyini bildirib.

Respondentlərdən Azərbaycan Prezidentinin həyata keçirdiyi siyasəti necə qiymətləndirdikləri soruşulub. 91,4% respondent Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi xarici siyasəti dəstəklədiyini bildirmişdir. *“Dövlət Başçısının həyata keçirdiyi daxili siyasəti dəstəkləyirsinizmi”* sualına respondentlərin 85%-i “bəli” cavabını verib.¹⁰

ABŞ-ın AJF & Associates Inc. sorğu firmasının prezident seçkiləri ilə əlaqədar seçkiqabağı sosioloji araşdırmasının nəticələrində *“Əgər prezident seçkiləri bu gün keçirilsəydi, kimə səs verərdiniz?”* və *“Əgər parlament seçkiləri bu gün keçirilsəydi, hansı partiyanın namizədinə səs verərdiniz?”* suallarına aşağıdakı cavablar verilmişdir: İlham Əliyev – 83% və Yeni Azərbaycan Partiyasının namizədi – 71%. *“Hazırkı hökumətin işini necə qiymətləndirirsiniz?”* sualına cavablar belə olub: əla – 29%, yaxşı – 27%, orta – 20%. Ümumilikdə, respondentlərin 76%-i hazırkı hökumətin fəaliyyətini qənaətbəxş hesab edib.¹¹

⁹ “ELS-Müstəqil Araşdırmalar Mərkəzi”nin 2017-ci ilin dekabrında apardığı sorğunun nəticələrinə və digər araşdırma təşkilatlarının 29-30 mart 2018-ci ildə elan etdiyi empirik məlumatlar və reytinglərə əsasən.

¹⁰https://azertag.az/xeber/ELS_Musteqil_Arasdirmalar_Merkezi_Ictimai_Birliyi_kechirdiyi_rey_sorgusunun_neticelerini_achiqalayib-1122585

¹¹https://azertag.az/xeber/AJF_ampAssociates_Inc_ve_Vetendaslarin_Amek_Huquqlarini_Mudafie_Liqasi_exit_pol_l_oncesi_sorgunun_neticelerini_elan_edibler_VIDEO-1147663

HÜQUQİ ÇƏRÇİVƏ VƏ SEÇKİ ADMINİSTRASIYASI

Seçki sistemi və seçki prosesinin müxtəlif aspektləri ilə bağlı qanunvericilik bazası bir sıra qanunvericilik aktlarından ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 12 noyabr 1995-ci il tarixində referendum yolu ilə qəbul edilmişdir. Konstitusiyaya dəyişikliklər və əlavələr 24 avqust 2002-ci ildə, 18 mart 2009-cu ildə və sonuncusu, 26 sentyabr 2016-ci ildə keçirilmiş referendum yolu ilə edilmişdir. Konstitusiyaya görə, Azərbaycan dövləti demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublikadır. Konstitusiyada nəzərdə tutulur ki, icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikası Prezidentinə mənsubdur və o, son düzəlişlərdən sonra 7 illik müddətə seçilir. Konstitusiya həmçinin ölkənin bütün vətəndaşlarına gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ təmin edir.

Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi Avropa Şurasının Venesiya Komissiyası, ATƏT/DTİHB və Beynəlxalq Seçki Sistemi Fondu (IFES) ilə **sıx kommunikasiya və əməkdaşlıq nəticəsində 2003-cü ilin may ayında qəbul edilmişdir**. Seçki Məcəlləsi prezident, parlament və bələdiyyə seçkilərinin, eləcə də referendumun keçirilməsi qaydalarını müəyyən edir. Seçki Məcəlləsi ətraflıdır və yaxşı işlənilib hazırlanmışdır.

Mərkəzi Seçki Komissiyasının səlahiyyətləri də seçki komissiyalarının yaradılması və onların fəaliyyət prinsiplərini əhatə edir. Seçki administrasiyası bütün səviyyələrdə yüksək şəkildə təşkil olunmuşdu və kifayət qədər resursla təmin edilmişdi.

Seçki Məcəlləsi şəffaf və demokratik seçkilərin keçirilməsi üçün möhkəm hüquqi əsas təmin edir və bu, seçkilərin bütün aspektlərini, o cümlədən, namizədlərin qeydə alınması və seçki komissiyalarının fəaliyyətini təkmilləşdirməyə şərait yaradır.

Seçki prosesinin böyük hissəsinə təsir göstərən digər qanunlar 3 iyun 1992-ci ildə qəbul edilmiş Siyasi Partiyalar haqqında Qanun və 13 iyun 2000-ci ildə qəbul edilmiş Qeyri-hökumət təşkilatları (İctimai Assosiasiyalar və Fondlar) haqqında Qanundur.

Seçki prosesinin müəyyən aspektlərini tənzimləyən qanunlar aşağıdakılardır: 7 dekabr 1999-cu il tarixli *Kütləvi İnformasiya Vasitələri haqqında Qanun*; 1998-ci ilin noyabr ayında qəbul edilmiş və 2008-ci ildə Venesiya Komissiyasının rəyi nəzərə alınmaqla yenilənmiş Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında Qanun; 30 dekabr 1999-cu ildə qəbul edilmiş Cinayət Məcəlləsi; 29 dekabr 2015-ci ildə qüvvəyə minmiş İnzibati Xətalər Məcəlləsi; 28 dekabr 1999-cu il tarixli Mülki Prosessual Məcəllə.

Yuxarıda göstərilən qanunlara əlavə olaraq, hüquqi çərçivə eyni zamanda seçki prosesinin idarə edilməsi və administrasiyası ilə bağlı MSK və DSK tərəfindən qəbul edilmiş qərarlarla

müəyyən edilir. Həmçinin yuxarıda adı çəkilən orqanların məhkəmələr vasitəsilə mübahisələndirilən qərarları ilə bağlı məhkəmə qərarları və məhkəmə təcrübəsi hüquqi çərçivənin bir hissəsi və seçki prosesi ilə əlaqədar hüquqi müddəaların mənbəyi kimi hesab edilə bilər.

* * *

Müşahidəmizin nəticəsi göstərir ki, Azərbaycan Respublikasının hüquqi seçki çərçivəsi **azad və ədalətli seçkilər üçün əksər beynəlxalq standartlara uyğundur və milli konteksti əks etdirir**. Bu prezident seçkiləri Seçki Məcəlləsinin və digər əlaqədar qanunların və tənzimləmələrin təcrübədə yüksək səmərəliliyini göstərdi.

Bu prezident seçkilərinin müşahidəsi göstərmişdir ki, **Seçki Məcəlləsi** seçki prosesinin, seçki gününün və nəticələrin hesablanması üçün hazırlanması və təşkili və seçki prosesinin demokratik müşahidəsi üçün **yaxşıca işlənilib hazırlanmış və balanslı hüquqi çərçivəni təmin edir**. O, ümumiyyətlə **vətəndaşların seçki hüquqlarına, aktiv və passiv səsvermə hüququna, eləcə də Azərbaycan xalqının siyasi iradəsinin azad və demokratik ifadəsinə zəmanət verir**. Seçki Məcəlləsinin bu versiyasında müxtəlif normalar və bütün əsas prosedurlar arasında yaxşıca işlənilib hazırlanmış struktur və sinxronizasiya vardır.

Biz bu məqamda qeyd etməliyik ki, Seçki Məcəlləsinin bu versiyası Azərbaycan Respublikasının **spesifik dövlət strukturu, siyasi seçkilər üçün əsas demokratik standartlar**, eləcə də regional **ənənəvi mədəniyyət və bir araya toplanan demokratik təcrübələr ilə tam uyğunluq təşkil edir**.

Bununla bağlı tövsiyəmiz belədir ki, **bu Seçki Məcəlləsində hər hansı “radikal islahatlar” aparılmasın**.

Lakin Seçki Məcəlləsinə hər hansı düzəlişlər tələb olunarsa, tövsiyə edirik ki, həmin düzəlişlər **lazımi vaxtda** – müvafiq seçkilərin keçirilməsinə **ən azı bir neçə ay qalmış** edilsin.

Biz başa düşürük ki, son iki ildə Konstitusiyaya mühüm düzəlişlər təqdim olunmuşdur və bu düzəlişlərin nəticəsində Seçki Məcəlləsinə son düzəlişlər qaçılmaz idi. Bütün bunlara baxmayaraq və hətta belə düzəlişlərin edilməsi obyektiv surətdə tələb olunurdusa belə, bu, bəziləri tərəfindən demokratiyanın səviyyəsi və bütövlükdə seçki prosesinin şəffaflığına qarşı fikir bildirmək üçün istifadə oluna bilərdi və istifadə olundu. Bu səbəbdən tövsiyəmiz belədir ki, Seçki Məcəlləsinə hər hansı əlavə düzəlişlər **seçkilərdən kifayət qədər əvvəl icra edilməlidir**.

* * *

MSK-nın qərarlarının tarixi ilə bağlı daha bir tövsiyə aşağıdakı kimidir:

Biz, müşahidəçilər bu kampaniyada MSK-nın qərarlarının tarixini müəyyənləşdirməkdə çətinliklə üzləşdik.

MSK-nın qərarlarına daha aydın tarix qoyulmalıdır. Qərarların verilmə tarixi və qərarın qüvvəyə minmə tarixi çox vaxt fərqli olduğundan, bu, mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Seçki ADMINISTRASIYASI

Azərbaycan Respublikasında seçki və referendumlar seçki administrasiyası hesab edilən seçki komissiyaları tərəfindən təşkil olunur və keçirilir.¹² Azərbaycanda Seçki Administrasiyası **ənənəvi şəkildə qurulmuşdur və seçki komissiyalarının 3 pilləli iyerarxik sistemdən** – Mərkəzi Seçki Komissiyası (1), DSK-lar (125) və MənSK-lardan (5641) təşkil olunur.

Bütün növ seçki komissiyaları 5 il müddətinə yaradılmış daimi orqanlar kimi çıxış edir və komissiyaların üzvləri müəyyən məhdud şəraitlər istisna olmaqla (məs., fəaliyyət göstərə bilməmək), vəzifəsindən çıxarıla və ya kənarlaşdırıla bilməz. Bu, şübhəsiz ki, Seçki Administrasiyasının sabitliyini təmin edir. Bu, Seçki Komissiyalarının üzvləri və sədrlərinin real seçki prosesində yaxşı iş həyata keçirməsi üçün yaxşı maarifləndirilmiş və treyninqdən keçmiş olmasına imkan verir. Bu, onlara Seçki Məcəlləsini, eləcə də MSK-nın müxtəlif seçki prosedurları barədə, həmçinin Protokolun seçki nəticələri ilə doldurulması barədə verdiyi təlimatları ətraflı qaydada nəzərdən keçirmək üçün kifayət qədər vaxt və təcrübə imkanı ilə təmin edir.

Seçki Məcəlləsinə əsasən, seçki komissiyaları seçkilərə hazırlıq və seçkilərin keçirilməsi ilə əlaqədar dövlət qurumlarından, bələdiyyə orqanlarından, siyasi partiyalardan, qeyri-hökumət təşkilatlarından və ya digər ictimai təşkilatlardan yaxud hüquqi və fiziki şəxslərdən asılı olmamalıdır. Eyni zamanda Seçki Məcəlləsində birmənalı şəkildə göstərilir ki, Seçki Komissiyaları bütün seçici və namizədlərə, siyasi partiyalara, siyasi koalisiyalara, siyasi qruplara və s. münasibətdə ədalətli, neytral və qərəzsiz olmalıdır.

Mərkəzi Seçki Komissiyasının 6 üzvü Milli Məclisdəki əksəriyyət tərəfindən irəli sürülür və onun siyasi partiyasını təmsil edir. 6 üzv heç bir siyasi partiyaya mənsub olmayan (müstəqil) deputatlar tərəfindən irəli sürülür və onları təmsil edir. Digər 6 üzv Milli Məclisdə azlıq təşkil edən siyasi partiyalar tərəfindən irəli sürülür və onları təmsil edir.

Müstəqil deputatlar Mərkəzi Seçki Komissiyasında, bir qayda olaraq, namizədlikləri onlar tərəfindən irəli sürülmüş və dövlət qulluğunda olmayan müstəqil hüquqşünaslar tərəfindən təmsil olunurlar .

Burada qeyd edilməlidir ki, MSK-nın 3 kvotalı tərkibi Hakim Partiyanın üstünlük təşkil etməsinə imkan vermir. Milli Məclisdə 57,6%-lə təmsil olunan Hakim Partiya MSK üzvlərinin yalnız 33,3%-ni irəli sürür. Əksinə olaraq, müxalifət partiyaları Milli Məclisdə 9,6%-lə təmsil olunmalarına baxmayaraq, 33,3% üzvlərin namizədliyini irəli sürürlər. Açıq-aşkar Müxalifət MSK-da kəmiyyət etibarilə çoxluqla təmsil olunur.

Bu, həqiqi və demokratik seçki prosesi üçün və prosesində seçki idarəetmə orqanlarının qurulmasında əsas institut olan MSK-nın demokratik şəkildə təşkil edilməsinin təzahürüdür.

* * *

MSK-nın əsas vəzifəsi və məsuliyyətinə, Prezident seçkilərinin hazırlanması və keçirilməsini təmin etməklə yanaşı, aşağıdakıların hər birini yerinə yetirməkdir:

- vətəndaşların seçki hüququnu həyata keçirməsinə zəmanət verir;

¹² Seçki administrasiyası yalnız seçki prosesi sahəsində səlahiyyətə malik administrasiya orqanlarından təşkil olunur. Seçki administrasiyasına daha geniş mənada yalnız seçki prosesininin müəyyən hissələri ilə bağlı səlahiyyətə malik orqanlar daxildir.

- hüquqi müddəaların bərabər tətbiq edilməsini təmin edir;
- DSK-ın strukturlarını tərtib edir və DSK-nın aktlarına qarşı iddiaları həll edir;
- bütün növ seçki sənədlərini təsdiqləyir;
- namizədləri qeydə alır;
- seçiqabağı kampaniyaların qanuniliyinə nəzarət edir;
- bütün iştirakçıları və ikinci dərəcəli seçki komissiyalarını məlumat və məlumat materialları ilə təmin edir;
- vahid seçici siyahılarını tərtib edir;
- namizədlər arasında yayım vaxtına və seçki fondlarının xərclənməsinə nəzarəti təmin edir;
- seçkilərin yekun nəticələrini müəyyənləşdirir;
- təkrar səsvermə və s. kimi halları idarə edir.

Bundan əlavə, MSK **bütün seçki komissiyaları üçün ixtisaslaşmış treyninqlər** təşkil edir. Bu prezident seçkilərində MSK 18 treyninq təşkil etmişdir: birinci DSK və MənSK sədrləri üçün və daha sonra seçki komissiyalarının bütün üzvləri üçün. Treyninqlərin təşkil edilməsində məqsəd komissiya üzvlərinin seçki prosesi ilə bağlı bütün məsələlərdə, o cümlədən şikayətlərlə məşğul olmaqda və s. hazırlaşdırmaq olmuşdur.

Seçki Məcəlləsində MSK-nın qərar qəbul etməsi üçün lazım olan əksəriyyətlə bağlı ətraflı tənzimləmə nəzərdə tutulur. Namizədliyi deputatların əksəriyyəti tərəfindən irəli sürülən cənab Məzahir Pənahov Mərkəzi Seçki Komissiyasının Sədri seçilib və hazırda bu vəzifəni icra edir.

* * *

Dairə Seçki Komissiyaları MSK tərəfindən formalaşdırılır. MSK bu baxımdan üçqat səlahiyyətlərə malikdir.

Birincisi, MSK seçki dairələrinin inzibati hədlərini müəyyənləşdirmək səlahiyyətinə malikdir. MSK müvafiq ərazi vahidlərində daimi yaşayan və qeydiyyatda alınmış seçicilərin sayı barədə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları ilə birlikdə bələdiyyələr tərəfindən edilən məlumatlar əsasında hər 5 ildən bir 125 seçki dairəsini formalaşdırır. Seçki dairələri, bir qayda olaraq, orta hesabla seçici təmsilçiliyi normasına əsasən formalaşdırılır. Orta hesabla seçici təmsilçiliyi norması ölkədə qeydiyyatda alınmış seçicilərin ümumi sayını 125-ə bölməklə müəyyənləşdirilir.

İkincisi, DSK üzvləri MSK tərəfindən təyin edilir. Hər DSK 9 üzvdən ibarət olur. Yenə də, parlamentdə təmsil olunan bütün partiyaların bərabər təmsilçiliyini təmin edən qayda tətbiq olunur: DSK-nın 3 üzvü deputatları Milli Məclisdə əksəriyyəti təşkil edən siyasi partiyayı təmsil edən MSK üzvləri tərəfindən irəli sürülür. DSK-nın digər 3 üzvü deputatları Milli Məclisdə azlıq təşkil edən siyasi partiyaları təmsil edən MSK üzvləri tərəfindən irəli sürülür, qalan 3 üzvü isə Milli Məclisdə müstəqil deputatları təmsil edən MSK üzvləri tərəfindən irəli sürülür.

Üçüncüsü, DSK qərarları Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən mübahisələndirilə bilər və sonuncu, məsələni həll etmək səlahiyyətinə malikdir.

Hər Dairə Məntəqələrə bölünür və hər məntəqə ərazisində qeydiyyatda olan seçicilərin sayı ən çox 1500 və ən azı 50 olmalıdır. Bu Prezident seçkilərində ölkə ərazisində 5641 seçki məntəqəsi – 5426 daimi və 215 müvəqqəti - və 32 xarici ölkədə 41 seçki məntəqəsi olmuşdur.

Daha geniş mənada seçki administrasiyasına gəlincə, qeyd etməliyik ki, xaricdəki seçicilər haqqında MSK-ya məlumat verməyə və konsulluqlarda və diplomatik nümayəndəliklərdə seçki məntəqələrinin təşkil olunmasına görə Xarici İşlər Nazirliyi, namizədlərin tərəfdarlarının imzalarının həqiqiliyini yoxlamağa görə Daxili İşlər Nazirliyi və istənilən halda seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi üçün MSK-nı lazımi maliyyə vəsaiti ilə təmin etməyə görə isə Maliyyə Nazirliyi məsuliyyət daşımışdır.

* * *

Ümumilikdə seçki İdarəetmə Orqanları və seçki administrasiyası seçki prosesinin şəffaflıq səviyyəsini artırmaq və namizədlərin irəli sürülməsi və qeydə alınması üçün konkret və mümkün tələblərin hazırlanması, eləcə də seçicilərin öz səsvermə hüquqlarından yararlanması üçün onları maarifləndirmək məqsədilə çalışmışdır.

Onlar kampaniyanı milli seçki qanunverciliyi, eləcə də “tam demokratiya” adlı əksər beynəlxalq standartlara güclü uyğunluq şəraitində aparmışdır və beləliklə, bütün namizədlər öz siyasi platformalarını ictimai şəkildə ifadə etmək imkanları ilə təmin olunmuşdur.

* * *

Lakin seçkiqabağı kampaniya zamanı və seçki günündə demokratik təcrübələrin əlavə inkişafını nəzərə alaraq, biz **aşağıdakıları tövsiyə edə** bilərik:

MSK-nın tərkibinə gəldikdə - MSK-nın tərkibinə müstəqil ekspertlər və tanınmış ictimai xadimlərdən ibarət yeni kvotanın daxil edilməsi nəzərdən keçirilə bilər.

Bu, **MSK-nın formalaşdırılmasında vətəndaş cəmiyyəti bazası və siyasi plüralizmi** daha da genişləndirərdi. Bu, MSK-nın siyasi cəhətdən hakim partiya və prezidentdən asılı orqan olması iddialarına qarşı əlavə və effektiv arqument ola bilərdi.

Bu, necə ola bilər?

Birinci variant: Hazırkı üç kvotadan bir yer çıxarıla bilər. Onların hər biri indi olduğu kimi 6 deyil, 5 üzvdən ibarət olacaq. Beləliklə, MSK-da 4-cü “müstəqil ekspertlər” qrupu üçün 3 yer boş olacaq. Kvotalar, müvafiq olaraq: 5, 5, 5 və 3 kimi olacaq.

İkinci variant: MSK üzvlərinin sayı 18 nəfərdən 20 yaxud 22 nəfərə artırıla bilər. Bununla MSK-da 4-cü “müstəqil ekspertlər” qrupu üçün yeni 2 və ya 3 yaxud da 4 yer ayrılmış olacaq. Kvotalar, müvafiq olaraq: 6, 6, 6 və (2 ya 3 yaxud 4) kimi olacaq.

SEÇİCİLƏR VƏ SEÇİCİ SİYAHILARI

Seçici siyahılarının yenilənməsi

Maarifləndirmə və Səlahiyyətlər

Fəaliyyət qabiliyyətsizliyi məhkəmə qərarı ilə təsdiqlənmiş şəxslər istisna olmaqla, ölkədə və ya xaricdə yaşamalarından asılı olmayaraq, seçki gününə kimi ən azı 18 yaşına çatmış bütün Azərbaycan vətəndaşları səsvermə hüququna malikdir.¹³ Əgər seçicilərin seçkinin elan edilməsi gündündən əvvəlki 12 ayın ən azı 6 ayı ərzində daimi yaşayış yeri olmuşdursa, müvafiq MənSK-nın seçici siyahılarına daxil edildilər.

Vahid seçici siyahıları **hər il yanvar ayının əvvəlində yerli rezidentlik məlumatları əsasında** Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən tərtib edilir və yenilənir (yerli hökumətin və polis orqanlarının köməyi ilə). Daha sonra 5 fevral tarixindən gec olmayaraq, DSK-lara təqdim edilir. Öz növbəsində, DSK-lar müvafiq dairələr üzrə MənSK-ların siyahıları tərtib edir və həmin siyahıları 5 aprelədək MSK-ya təqdim edir. Sonrakı mərhələdə MSK Dövlət Avtomatlaşdırılmış İnformasiya Sistemindən istifadə etməklə, ümumölkə daimi vahid seçici siyahıları may ayının sonunda tərtib edilir.¹⁴

Vurğulamaq vacibdir ki, hər seçki üçün seçici siyahıları “aşağıdan yuxarıya doğru yanaşma”ya əsasən hazırlanır. Hər MənSK seçicilərin faktiki olaraq son illərdə yaşadığı yaşayış məntəqələri və ya qonşu ərazilərdəki qeydiyyat ünvanı ilə seçicilərin siyahısını tərtib edir. Bu, Seçki Məcəlləsi ilə tənzimlənən seçicilərin “məskunlaşmasının keyfiyyəti və şəraiti” konkret prinsipidir.

20 fevral 2018-ci ildə **vahid ilkin siyahı** 5,100,000 seçicidən ibarət idi. Bir ay sonra kampaniyanın başlanğıcında seçici siyahısında seçicilərin sayı səsvermə hüququ olan orta hesabla 5,200,000 nəfər təşkil etmişdir. Seçki günü 5,293,561 seçicidən ibarət ümumölkə seçici siyahısı ilə başlamışdır. Seçici siyahısında təxminən 355,400 seçici məcburi köçkün olmuşdur. Onlar 10 DSK ərazisində 510 MənSK-da səs vermək üçün qeydə alınmışdır.

Seçki komissiyasının üzvləri, eləcə də media nümayəndələri və seçki müşahidəçiləri və ilk növbədə Azərbaycan vətəndaşları **bu sistemdə yerləşdirilmiş və ya həmin sistemdən alınmış hər hansı məlumatı yoxlamaq hüququna malikdir.**

¹³ Bu məhdudiyyətin aradan qaldırılması BMT Əlillərin Hüquqlarını müdafiə Komitəsi tərəfindən tövsiyə olunmuşdur (bax: CRPD "Azərbaycana dair yekun müşahidələr" (12 may 2014-cü il), CRPD / C / AZE / CO / 1, maddə 45) və ATƏT / DTİHB EQM-nın 21-22 fevral 2018-ci il tarixli hesabatı).

¹⁴ Bütün müvafiq seçki məlumatlarını idarə edən məlumat bazasına MənSK və DSK üzvləri və strukturu, seçicilərin siyahısı, seçici fəallığı, seçki nəticələri və.s daxildir. DSK, həmçinin MSK tərəfindən ehtiyat kompüter sistemi və dəstəyi ilə təmin edilir.

Seçki illərində seçici siyahıları seçki gününə ən azı 35 gün qalmış MənSK-lar tərəfindən yenilənir. Həmin tarixdən etibarən, seçki gününə qədər və həmin gün **seçicilər yaşayış yerini təsdiq edən sənədlər** və ya qeydiyyatdan çıxma vəsiqələri vasitəsilə **MənSK-larda əlavə seçici siyahılarına daxil edilə bilərlər.**

Bu seçkidə MSK yekun seçici siyahısını 3 mart 2018-ci ilə qədər yekunlaşdırmaq və dərc etmək qərarı vermişdir. Bu, seçki günündən 40 gün əvvəl olmuşdur. Bundan sonra seçicilər ilkin seçici siyahısında öz qeydiyyatlarını onlayn (MSK-nın veb-saytında), telefonla və ya şəxsən müvafiq MənSK-da yoxlamaq imkanı ilə təmin edilmişdir. Əgər kimsə adını siyahıda tapmırdısa, siyahıya daxil edilmək üçün müraciət edə bilirdi. **Bu, “aktiv qeydiyyat”a doğru güclü demokratik formadır.**

Seçici siyahısına düzəliş edilməsi və tamamlanması proseduru 90,000 seçici tərəfindən istifadə olunmuşdur. Onların hamısı şəxsən və fəal şəkildə seçici siyahısının tamamlanması və təkmilləşdirilməsi üçün MSK-ya töhfə vermişdir. **Bu, aşkar və effektiv demokratik prosedurdur.**

Bundan əlavə, seçici siyahısında olmayan seçicilər şəxsiyyət vəsiqəsi və yaşayış yerini təsdiq edən sənədi təqdim etməklə, seçki günü siyahıya əlavə edilə bilirdi. Bu prosedur 18,452 seçici tərəfindən istifadə olunmuşdur və onlar tamamlayıcı seçici siyahısına daxil edilmişdir.

Beləliklə, seçki gününün sonunda seçici siyahısındakı seçicilərin sayı 5,332,817 nəfərə çatmışdır. Onlar bu prezident seçkilərinin seçki orqanının 100%-idir. Bu say 2013-cü il prezident seçkilərindəki saydan təxminən 233,000 nəfər çoxdur və yetkinlik yaşına çatmış əhəlinin demoqrafik artımı, eləcə də ölkə daxilində və xaricində miqrasiya proseslərinin həcmi ilə uyğunluq təşkil edir.

* * *

Qeydiyyatdan çıxma vəsiqələri. Seçicinin qeydiyyata alındığı məntəqədən fərqli bir məntəqədə səs verməsinə ehtiyac yaranarsa, seçici özünün qeydiyyada olduğu ərazidəki seçki komissiyasından onun başqa bir məntəqədə səs verməsinə səlahiyyət verən səsvermə vəsiqəsini (hər seçiciyə bir vəsiqə) əldə edə bilər.¹⁵ Belə səsvermə vəsiqələri digər yerdə səsverməni əsaslandıran istənilən səbəbə görə verilə bilər. Səsvermə gününə 45-25 gün qalmış müddətdə səsvermə vəsiqələri DSK tərəfindən verilir, seçkiyə 24-3 gün qaldıqda isə MənSK-lar tərəfindən təmin olunur. DSK-lar tərəfindən verilmiş səsvermə vəsiqələri ilə bağlı qeydlər seçki gününə 25 gün qalmış müvafiq MənSK-lara göndərilir və MənSK-lar öz seçici siyahılarına müvafiq düzəlişlər edir.

Vəsiqələr bunu təqdim edən DSK üzvü tərəfindən möhürlənir və imzalanır. Səsvermə vəsiqəsi aldıqdan sonra seçici və ya onun nümayəndəsi şəxsiyyət vəsiqəsinin və ya istifadə etdiyi əvəzedici sənədin seriya nömrəsini daxil etməklə, reyestrə imza çəkir.

MənSK-lar tərəfindən verilən səsvermə vəsiqələri də eyni prosedura əsaslanır. İstisna hal kimi, MənSK-lar seçicidən səsvermə vəsiqəsinin verilməsi barədəki müraciət aldıqdan sonra 2 gün ərzində müvafiq DSK-ya xəbərdarlıq etməlidir.

¹⁵ Bax: Seçki Məcəlləsinin 101-ci Maddəsi və MSK-nın 5 iyun 2013-cü il tarixli 5/29 sayılı qərarı ilə təsdiqlənmiş təlimat.

Xarici ölkələrdə səsvermə

32 xarici ölkədə Azərbaycandakı prezident seçkiləri ilə bağlı 41 seçki məntəqəsi yaradılmışdı.¹⁶ Xarici İşlər Nazirliyi bu məqsədlə xaricdən seçki prosesini MSK ilə əlaqələndirmək üçün işçi qrupu yaratmışdır.

Əgər Azərbaycanın müvafiq səfirlik və ya konsulluğunda qeydə alınmış azərbaycanlı seçicilərin sayı 50-ni keçmişdirsə, seçki günündən ən azı 30 gün əvvəl müvafiq səfirlik və ya konsulluqlar tərəfindən seçki məntəqələri yaradılmışdır. Azərbaycan daxilində ölkənin hüdudlarından kənarda səs verəcək vətəndaşların siyahısını hazırlamaq məqsədilə iki seçki dairəsi (16 sayılı Yasamal İkinci Seçki Dairəsi və 17 sayılı Yasamal Üçüncü Seçki Dairəsi) ayrılmışdı.

MSK-nın məlumatına əsasən, xaricdə təxminən 13,820 seçicinin səs verməsi gözlənilirdi - 32 xarici ölkədə 41 seçki məntəqəsində.

Seçicilərin maarifləndirilməsi və səlahiyyətləri

Seçicilərin maarifləndirilməsi demokratik seçki prosesinin zəruri komponentidir. **Seçicilərin öz səsvermə hüquqlarından effektiv şəkildə yararlanması və seçki prosesi vasitəsilə öz siyasi iradələrini ifadə etmələrini** təmin etmək zəruridir. Seçicilərin öz siyasi və mülki hüquqları barədə məlumatlı olması, seçki prosesində fəal iştirak etməyə həvəs göstərməsi demokratiyanın əsas prinsiplərindən birinə zəmanət verir. Daha dəqiq desək, dövlət hakimiyyəti və idarəçiliyi xalqın seçkilərinə nümayəndələri vasitəsilə onların iradə və razılığına əsaslanır.

Azərbaycanda seçicilərin maarifləndirilməsi və məlumatlandırılmasına görə seçki administrasiyası məsuliyyət daşıyır. Seçki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş müəyyən müddəalara əsasən, MSK seçicilərin seçki fəaliyyətlərində iştirak etməsi və qanunla nəzərdə tutulan sənədlər və məlumatlarla tanış olması üçün şərait yaratmalı və seçicilərin seçkilərdə iştirakı və onların seçki kampaniyasını düzgün başa düşməsinə təmin etmək üçün bütün mümkün tədbirləri görməlidir.

MSK seçicilərin informativ seçim etməsi və səsvermə kimi mülki hüquqlarından istifadə etməsi üçün onların məlumatlılığını artırmaq və maarifləndirmək məqsədilə müxtəlif layihələr silsiləsi həyata keçirmişdir. Müsahiblərimiz vurğulayırdı ki,

- MSK çoxsaylı çap materialları hazırlamış və paylamış, həftədə bir dəfə dövlət və özəl mediada yayımlanan radio və televiziya proqramları təşkil etmişdir;
- Eyni zamanda Youtube və digər sosial mediada bir sıra maarifləndirici qısametrajlı videolar yerləşdirilmişdir;
- MSK Seçki Məcəlləsi və səsvermə prosedurlarına dair bəzi təcrübi məsələlərin müzakirəsi məqsədilə Daxili İşlər Nazirliyi, Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi, Səhiyyə Nazirliyi və s. ilə birgə bir sıra seminarlar (konfranslar) keçirmişdir. Bu tədbirlərin daha geniş seçici kütləsinə çatdırılması üçün onlar ictimai televiziya vasitəsilə yayımlanmışdır.

¹⁶ Xarici İşlər Nazirliyinin 12 mart 2018-ci il tarixli elanına müvafiq olaraq.

Yuxarıda qeyd olunanlara əlavə olaraq, **MSK Seçki Məcəlləsinin müvafiq qaydada icrası məqsədilə seçki prosesinin bütün iştirakçıları üçün metodoloji təlimatlar və maarifləndirici materiallar hazırlamışdır.** Məsələn, bunlar təkcə seçicilərə səsvermə hüquqlarından necə istifadə etməyi deyil, siyasi partiyalara öz maliyyə hesabatlarını necə hazırlamağı, yerli müşahidəçilərə seçki məntəqəsində müşahidəni necə aparmağı və s. öyrədir. MSK eyni zamanda DSK və MənSK üzvlərini maarifləndirməlidir.

Azərbaycanda seçicilərin maarifləndirilməsi təkcə MSK-nın məsuliyyətində deyil. Çoxsaylı müsahiblərimiz – vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələri seçicilərin maarifləndirilməsində öz təcrübələrini bölüşmüşdür. Çoxsaylı **QHT-lər seçicilərin məlumatlılığının və səs vermək motivasiyasının artırılması məqsədilə sosial marketing kampaniyaları həyata keçirmişdir.** Onlar öz fəaliyyətlərində iki qrupu hədəf kimi seçmişdir – xüsusilə ilk dəfə bu Növbədənəknar Prezident Seçkilərində səs verəcək gənclər və kənd yerlərindən olan qadınlar.

Kənd yerlərində qadınların maarifləndirilməsinə gəldikdə, görüş keçirdiyimiz vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələri bildirmişdir ki, onlar əvvəlki seçki kampaniyaları zamanı kənd yerlərində qadın seçicilərin maarifləndirilməsində fəal iştirak ediblər. Bu prezident seçkisi kampaniyasında isə seçkiqabağı müddətin qısa olması səbəbindən fəaliyyətlərinin miqyasını azaldıblar. Lakin onlar bizi əmin etdi ki, Azərbaycanda kənd yerlərindəki qadınlarının maarifləndirilməsi işi ilə davamlı surətdə məşğul olan çoxsaylı qadın vətəndaş təşkilatları mövcuddur.

Biz belə təcrübəni təqdir edirik. Belə ki, bu təcrübə təkcə kənd yerlərindən olan qadınların müasir demokratik seçkilərdə iştirakı ilə nəticələnmir, həm də qadınlara müasir Azərbaycan cəmiyyətinin ictimai, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında fəal iştirak etmək səlahiyyəti verir.

Seçicilərin maarifləndirilməsi təkcə seçki orqanları və vətəndaş cəmiyyətinin üzərinə düşən məsuliyyət kimi hesab edilməməlidir. **Bizim bu kimi proqramların mövcudluğu barədə məlumatımızın olmamasına baxmayaraq, mətbuatda bəzi maarifləndirici proqramlar yer almalıdır.** Müsahiblərimizdən media tərəfindən hazırlanmış və yayılmış hər hansı maarifləndirici proqram və ya çap materiallarının mövcud olub-olmadığını soruşduqda məlum oldu ki, bu seçki kampaniyası zamanı media yalnız MSK tərəfindən hazırlanmış maarifləndirici proqramları yayımlayıb.

Müsahiblərimizin bəziləri vurğulamışdır ki, **Azərbaycan əhalisinin çoxu mülki savadı və mədəniyyətini təkmilləşdirib. Onlar öz mülki hüquqlarından xəbərdardırlar və seçki prosedurlarını yaxşı başa düşdükələrini nümayiş etdirirlər.** Bu sadəcə paytaxta deyil, ətraf regionlar və kənd ərazilərinə də aid edilir. Azərbaycanlıların mülki savadının yüksək səviyyədə olması faktdır və biz bunu müşahidə etdiyimiz seçki proses və seçki günü səsverməyə təsdiq edə bilərik.

PREZİDENTLİYƏ NAMİZƏDLƏR

Namizədliyin irəli sürülməsi, təsdiqlənməsi və qeydiyyatı

Aşağıdakı keyfiyyətlərə malik Azərbaycan Respublikası vətəndaşı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilə bilər:

- Azərbaycan Respublikasının ərazisində 10 ildən artıq daimi yaşayan;
- Seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik olan;
- Əvvəllər ağır cinayətə görə məhkum olunmayan;
- Başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olmayan;
- Ali təhsilli;
- İkili vətəndaşlığı olmayan.¹⁷

Namizədlər qeydə alınmış siyasi partiyalar (və ya siyasi partiyaların koalisiyaları) tərəfindən və ya müstəqil şəkildə seçicilər qrupu tərəfindən irəli sürülə və ya özü öz namizədliyini irəli sürə bilər. Hər bir halda, namizəd lazımi sənədləri MSK-ya təqdim etməli və MSK 5 gün ərzində bu sənədləri təsdiqləməlidir. Namizədlərin qeydə alınması seçki günündən 30 gün əvvələ qədər aparılır.

MSK-nın təsdiqindən sonra siyasi partiyalar, siyasi partiya blokları və ya seçicilərin təşəbbüs qrupları öz namizədlərini dəstəkləmək üçün 40,000-dən az olmayaraq seçici imzası toplamalıdır. Onlar ümumi 125 dairə üzrə minimum 60-nın hər birindən minimum 50 imza toplanmalıdır. Daha sonra MSK toplanmış imzaları aldıqdan sonra 7 gün ərzində namizədlik barədə qərar verməlidir.

İmza vərəqlərinin və digər seçki sənədlərinin yoxlanılması prosesi MSK-nın 2013-cü ildən məsələ ilə bağlı tənzimləməsinə uyğun olaraq yaradılmış xüsusi işçi qrupu tərəfindən həyata keçirilir.¹⁸ İşçi qrupuna MSK üzvləri, eləcə də Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzi, Maliyyə Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi, Əmlak Məsələləri üzrə Dövlət Komitəsi (xüsusilə, Komitənin strukturu olan Daşınmaz Əmlakın Dövlət Reyestri Xidməti), Dövlət Statistika Komitəsinin və digər təşkilatların ekspertləri daxil idi. İmzaları yoxlayan ekspertlər beynəlxalq qrafologiya təşkilatlarının sertifikat verdiyi qrafoloqlardır.

Namizədlər və onların səlahiyyətli nümayəndələrinə yoxlama prosesi barədə xəbərdarlıq edilməlidir və onlar işçi qrupun sessiyalarında iştirak etmək hüququna malikdirlər.

¹⁷ <http://meclis.gov.az/?/az/topcontent/2>

¹⁸ 5 iyun 2013-cü il tarixli 5/27 sayılı Qərarla təsdiq olunub, 2008-ci ilə məxsus daha əvvəlki qanunları ləğv etmişdir.

Yoxlama prosesi başa çatdıqdan sonra işçi qrup hər bir namizəd tərəfindən təqdim edilmiş imzalar və digər seçki sənədləri ilə bağlı aşkar etdiyi faktlardan ibarət protokol hazırlayır. Bu protokol MSK-nın müvafiq namizədliyi təsdiq və ya rədd etməsi üçün əsasdır. Əgər işçi qrup təqdim edilmiş imzaların sayının kifayət qədər olmamasını müəyyən edərsə, imzaların yoxlanması barədə hesabatın bir surəti komissiyanın namizədlik barədə qərar qəbul edəcəyi sessiyadan əvvəl 24 saat ərzində namizədə və ya onun səlahiyyətli nümayəndəsinə (yaxud müvafiq olaraq, partiyanın səlahiyyətli nümayəndəsinə) təqdim edilir.

Bu seçkilərdə prezidentliyə namizədlərin qeydə alınması üçün zəruri olan seçki sənədlərinin MSK-ya təqdim edilməsi üçün son tarix 12 mart 2018-ci ildə başa çatmışdır.

MSK əvvəlcə 15 namizədin irəli sürülməsini təsdiqləsə də, növbəti mərhələdə yalnız 10 namizəd tələb olunan sənədləri təqdim edə bilmişdir (Bax Əlavə).

Nəhayət, imzaların yoxlanmasından sonra qeydə alınmış namizədlərin yekun siyahısına 8 namizəd idi (22 mart 2018-ci il):

- İlham Heydər oğlu Əliyev (hazırkı prezident, Yeni Azərbaycan Partiyası);
- Araz Məmməd oğlu Əlizadə (Azərbaycan Sosial-Demokrat Partiyası);
- Qüdrət Müzəffər oğlu Həsənquliyev (Bütöv Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası);
- Fərəc İbrahim oğlu Quliyev (Milli Dirçəliş Hərəkatı Partiyası);
- Hafiz Ələmdar oğlu Hacıyev (Müasir Müsavat Partiyası - Bərabərlik Partiyası);
- Sərdar Cəlal oğlu Məmmədov (Azərbaycan Demokratik Partiyası);
- Zəhid Məhərrəm oğlu Oruc (öz təşəbbüsü ilə);
- Razi Qulaməli oğlu Nurullayev (Cəbhəçilərin Təşəbbüs Qrupu).

MSK-nın bəyanatına əsasən, namizədliyi irəli sürülmüş 7 nəfər namizəd kimi qeydə alınmamışdır. Onlardan ikisi imzalarını və ya digər sənədləri düzgün təqdim etməmiş, digər beşi isə tələb olunan bütün sənədləri təqdim etməmişdir (Bax: Əlavələr 3 və 4).

Görüşdüyümüz bütün namizədlər və partiya təmsilçiləri namizədliklərinin qeydə alınması ilə bağlı heç bir problemlə qarşılaşmadıqlarını bildirmiş və kampaniyalarına çətinlik törədə biləcək heç bir məqamın olmadığını qeyd etmişdilər.

Namizədliklərin irəli sürülməsi və qeydə alınması ilə bağlı prosedur və tələblər tam və aydın şəkildə qanunda öz əksini tapmışdır. Namizədliklərin ikisindən imtina edilməsi və digər beş namizədin prosesdən kənarlaşdırılmasına baxmayaraq, hesab edirik ki, bütün əsas demokratik prinsiplərə riayət olunmuşdur.

Qadınların və azlıqların iştirakı

Azərbaycanda qadınlar 1918-ci ildən seçki hüququndan istifadə edirlər. **Qadınların seçkilərdə iştirakına heç bir hüquqi maneə**, nə də onların iştirakını təşviq edən əlavə heç bir hüquqi müddəə yoxdur.

Ümumiyyətlə, qadınların siyasətdə iştirakı kişilərlə müqayisədə aşağıdır. Bu seçkidə heç bir qadın namizəd iştirak etməmişdir. Müsahiblərimizin çoxu bildirirdi ki, qadınlar Milli

Məclisdə və ölkənin digər dövlət və siyasi institutlarında təxminən 20%-lə təmsil olunurlar. Lakin onlar ölkənin ictimai və siyasi həyatında, o cümlədə seçki prosesində olduqca fəal iştirak edirlər.

Bu seçkilərdə **MənSK-ların tərkibində qadınlar** aşkar **üstünlüyə** malik idi. MənSK üzvlərinin təxminən 70%-i qadınlar idi. Bu, GİSDİ müşahidəçiləri tərəfindən müşahidə edilmiş 465 seçki məntəqəsində qeydə alınmışdır. MənSK-lara sədrlik edən qadınların sayı da oxşardır. MSK-nın məlumatına əsasən, MənSK üzvlərindən 36%-i qadınlar idi.

Qadınlar yerli və vətəndaş müşahidəçiləri, eləcə də partiya nümayəndələri arasında üstünlük təşkil edirdi. Müşahidə edilmiş seçki məntəqələrinin əksəriyyətində 10 müşahidəçidən 6-7-si qadınlar idi.

Bu seçkilərdə seçki administrasiyası və MənSK-larda yerli müşahidəçilər və nümayəndələr səviyyəsində qadınlar üstünlük təşkil edirdi. Ehtimal ki, bu, qadınların daha çox iştirakçılığına dair əvvəlki tövsiyələrə cavab olaraq edilmişdi.

Beləliklə, indi bizim Azərbaycanda növbəti seçkilərin təşkili baxımından **əks tövsiyə** vermək üçün səbəbimiz var: **MənSK üzvləri və MənSK sədrləri arasında kişilərin və qadınların sayını bərabərləşdirmək.**

* * *

Milli azlıqlar əhalinin təxminən 9-10%-ni təşkil edir. Konstitusiya ölkədə yaşayan azlıqların dil, mədəniyyət, təhsil və digər hüquqlarını təmin edir. Hökumət, eləcə də yerli icra hakimiyyətləri milli azlıqların mədəni fəaliyyətinə dəstək göstərirlər və ümumtəhsil məktəb kurikulumunu üç dildə (Azərbaycan, Rus və Gürcü dillərində), həmçinin ibtidai sinif səviyyəsində tədrisi bir sıra azlıq dillərində təmin edirlər.

Seçki bülletenlərinin və digər seçki materiallarının azlıqların ana dilində hazırlanmasına dair heç bir hüquqi tələb yoxdur.

Seçkilərdə iştirakdan imtina

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, 2018-ci il prezident seçkilərində bir neçə müxalifət partiyası seçkilərdə namizəd irəli sürməkdən imtina etmişdir. Bu siyasi qüvvələr 2008-ci ildə keçirilən Prezident seçkilərində də eyni qərar qəbul etmişdilər. Əslində seçkilərdə, o cümlədən Prezident seçkilərində aktiv iştirakdan (namizəd irəli sürməmək) imtina bəzi partiyaların ənənəsinə çevrilib.

Demokratiya və Rifah Hərəkatı, REAL - Respublikaçı Alternativ Hərəkatı kimi siyasi partiya kimi qeydiyyatdan keçməmiş bir sıra qeyri-formal hərəkatlar seçiklərə qatılmayacaqlarını bəyan etmişdi. Müsavat və Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyasının (Demokratik Qüvvələrin Milli Şurası adı altında seçkilərdə iştirak edir, daha doğrusu isə, bu ad altında seçkilərdə iştirakdan imtina edir) ətrafında birləşən bəzi satillit partiyalar və ya qeyri-formal hərəkatlar seçkilərdə iştirakdan imtina edən partiyalar arasındadır. Eyni zamanda bəzi siyasiləşmiş ictimai birliklər də seçki proseslərinə qatılırlar.

“Müsavat” və **“Xalq Cəbhəsi Partiyası”** 2008-ci ildə keçirilən Prezident seçkilərində və indi 2018-ci il növbədənəkar prezident seçkilərində namizəd irəli sürməkdən imtina etmişdir. Lakin adında **“Xalq Cəbhəsi”** olan daha bir neçə digər partiyalar vardır. Adında Müsavat sözü olan bəzi partiyalar (Müasir Müsavat Partiyası) seçkilərdə fəal iştirak etmiş və namizəd irəli sürmüşlər.

“Nida Vətəndaş Hərəkatı” adlı ictimai birlik (rəsmi qeydiyyat üçün Ədliyyə Nazirliyinə müraciət etməyib) seçkilərin nəticələrini tanımayacağını əvvəlcədən bəyan etmişdi. Faktiki olaraq, qeyri-hökumət təşkilatlarının seçkilərdə iştirakı müşahidə, maarifləndirmə, sorğu keçirmək kimi fəaliyyətlərlə məhdudlaşır. Bu baxımdan belə birliklərin bəyanatları onların statusu ilə uyğun deyil. Bu hesabatın **“Azərbaycanda seçkiqabağı vəziyyət”** bölməsində müxalifətdən olan iki ənənəvi boykotçu və onların satillit təşkilatlarının seçkilərdə namizəd irəli sürməkdən imtina etməsinin səbəbləri ekspert rəyləri ilə izah edilmişdir. Müsahiblərimizin bəzisi bildirmişdir ki, bu boykotun əsas səbəbi onların namizədlərinin əsas namizədlə yarışmaq imkanının olmaması ilə əlaqəlidir.

“Həqiqi siyasi müxalifəti” təmsil edən bəzi müsahiblərimiz (özlərinin bildirdiyi kimi) yuxarıda qeyd olunan partiyaları **“kompromisə getməyən / radikal müxalifət”** kimi xarakterizə etmişdir. Bizə bildirildi ki, söhbət radikal müxalifətdən gedir. Belə ki, onlar təkcə özlərinin qeyri-demokratik vasitələri üzərində təkid edərək status-kvoya qarşı deyil, həm də **“Azərbaycan müxalifəti”** siyasi etiketinin monopoliyasına can ataraq həqiqi müxalifətə qarşı hücum edirlər. Müsahiblərimiz qeyd etdi ki, bu partiyaların seçkiləri boykot etmək motivləri onların ötən prezident və parlament seçkilərində əldə etdikləri qeyri-qənaətbəxş nəticələrdən qaynaqlanır. Onlar həmçinin qeyd etdi ki, həmin partiyalar oxşar **“seçki uğurları”**ndan çəkinmək məqsədilə seçkiləri boykot edirlər.

Vurğulanmalıdır ki, “boykot edən” partiyalar seçki kampaniyası müddətində, seçki günü və ya ondan sonra heç bir mühüm əhəmiyyət kəsb edən fəaliyyət nümayiş etdirməmişdir. Onlar 20 mart tarixli mitinq istisna olmaqla, böyük mitinglər təşkil etməmişdi. Onlar nə MSK-da, nə də DSK-larda seçki prosedurlarının pozulması halları barədə məlumat verməmişdir. Onlar 12 aprelə seçki günü barədə ictimai qiymətləndirmə verməyə tələsmirdi.

Bundan əlavə, **onlar seçki günündən dörd həftə sonra seçki demokratiyası barədə seçkiqabağı qiymətləndirmələrini** mənfiyədən müsbətə **dəyişməmişdir.** Onlar fərz etdikləri mənfi qiymətləndirmələri üzərində təkid edirlər. Onlar bunu internet veb-saytları, beynəlxalq əlaqələri və ictimai diplomatiya vasitəsilə ifadə edirlər.

Onlar bütövlükdə səsvermə prosedurları və seçki prosesinin spesifik çatışmazlıqları və pozuntularına istinad edirdilər. Bəzi hallarda **məkan və zaman olaraq konkret olaraq sənədləşdirilməyən pozuntulardan** danışdılar. Digər hallarda isə **bütövlükdə seçki prosesinin və seçki nəticələri barədə mənfi qiymətləndirmə vermək üçün kifayət etdiyi kimi şərh edilən** seçki prosedurlarının real pozuntularından bəhs edirdilər.

Qeyd edilməlidir ki, hər bir seçki prosesində bəzi çatışmazlıqlar və pozuntular olur. Bunlar hətta **“tam demokratiya”**ya malik ölkələrdə də mövcuddur. **Burada sual “pis” və “çox pis” qiymətləndirmələrin üstünlük təşkil edib-etməməsi və ya onların yalnız olduqca az faiz təşkil etməsidir. Əgər cavab ikincidirsə, onda bu mənfi ümumiləşdirilmiş qiymətləndirmə**

seçki prosesi və nəticələrinin bütövlükdə tənqidi və rəddedici qiymətləndirməsi üçün səbəb olmayıb.

Azərbaycanda bu prezident seçkiləri zamanı müşahidəmiz göstərmişdir ki, əslində “pis” və “çox pis” qiymətləndirmələrin yalnız çox az sayda seçki məntəqələri və onların müvafiq MənSK-larının fəaliyyəti barədə verilməsi üçün real təcrübi səbəblər olmuşdur. Bu hallar bütövlükdə bu seçkilərin nəticələrinin rədd edilməsi üçün inandırıcı əsas olmamışdır.

Burada qeyd etməyə dəyər ki, əvvəlki prezident seçkiləri ilə müqayisədə açılış, səsvermə, bağlanış və səslerin sayılması prosedurları ilə bağlı verilən “pis” və “çox pis” qiymətləndirmələr 2013-cü il seçkilərinə nisbətən daha az olmuşdur.

11 aprel 2018-ci il tarixli seçkilərdə iki müxalifət partiyası (Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası və Müsavat Partiyası) iştirakdan imtina etmişdir. Bu partiyaların çətiri altında fəaliyyət göstərən və ya bu partiyalardan ayrılmış bir neçə qeyri-formal hərəkət və ya ictimai birliklər seçkilərdə hər hansı formada iştirak etməyəcəklərini bəyan etmişdilər. Onlar qeydiyyatı olmayan ictimai birlik kimi yalnız maarifləndirmə fəaliyyətlərini apara bilərdi. Onların hüquqi şəxs statusu olmadığı üçün öz adlarından seçkiləri müşahidə edə bilməzdilər. Ona görə də onların bəyanatı yalnız yaxın olduqları siyasi partiyaları dəstəkləmək xarakteri daşıyır. Seçkilərdə iştirakdan imtina etmiş daha bir siyasi partiya azsaylı üzvləri olan “Ümid” Partiyası idi.

Bəzi kütləvi informasiya vasitələri bir neçə siyasi partiyanın seçkilərdə namizəd irəli sürməməsini seçkilərin boykotu kimi qələmə verirdi. Lakin bu siyasi qüvvələrin əvvəlki seçkilərdə də (2008-ci ildə olduğu kimi) imtinasını nəzərdən keçirdikdə, aydın olur ki, bu, seçkilərin boykotuna dəlalət etmir.

2003, 2008 və 2013-cü illərdə keçirilən seçkilərdə elektorat və seçicilərin say sabitliyi olmuşdur. Boykot edilmiş seçkilərdəki seçicilərin sayı həmin qüvvələrin də iştirak etdiyi seçkilərdəki saydan az deyil. Bu isə o deməkdir ki, yuxarıda adı çəkilən siyasi qüvvələr seçkilərdə iştirakdan imtina edəndə, bu, seçicilərin sayına təsir göstərmir. Əksinə, həmin qüvvələrin iştirak etdiyi 2013-cü il seçkilərində seçici fəallığı həmin siyasi qüvvələrin iştirakdan imtina etdiyi 2008-ci il seçkilərindən daha aşağı olmuşdur.

Belə ki, 2008-ci ildə keçirilən Prezident seçkilərində seçici fəallığı 75.12% olduğu halda¹⁹, 2013-cü ildə bu fəallıq 71.63% olmuşdur.²⁰ Bu rəqəmlər aydın şəkildə göstərir ki, həmin siyasi qüvvələrin seçkilərdə iştirakı və ya iştirakdan imtinası seçici fəallığına təsir göstərməyib.

İlqar Məmmədov hazırda həbsdədir və onun namizədliyi irəli sürülməmişdir. Onun təmsil etdiyi REAL hərəkəti adlanan qeyri-formal hərəkətin hüquqi şəxs statusu yoxdur (onlar bu məqsədlə müvafiq qeydiyyat xidmətlərinə müraciət etməyib). Bu səbəbdən REAL heç bir namizəd irəli sürə bilməz. Eyni zamanda İlqar Məmmədov Şəki Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 17 mart 2014-cü il tarixli hökmü ilə 7 il müddətinə azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məhkum edilmişdir. O, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 220.1 (kütləvi iğtişas) və 315.2-ci (hakimiyyət nümayəndəsinə qarşı həyat və sağlamlıq üçün təhlükəli olan zor tətbiq etmə) maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayət əməllərini törətməkdə təqsirli bilinmişdir.

¹⁹ http://www.msk.gov.az/uploads/protokollar/MSK_protokolu_2008.pdf

²⁰ http://www.msk.gov.az/uploads/protokollar/Protokol_MSK_2013.pdf

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 100-cü maddəsinə müvafiq olaraq, bir sıra tələblərə cavab verən və ağır cinayətə görə məhkum olunmayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilə bilər.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 15.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq, həmin Məcəllənin 220.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməl ağır cinayət sayılır. İlqar Məmmədov yuxarıda qeyd olunan məhkəmə hökmünə qarşı Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə şikayət vermişdir. AIHM-in qərarına baxmayaraq, icraat tam başa çatmamışdır.

SEÇKİQABAĞI KAMPANIYA

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olaraq, Dövlət vətəndaşlar, siyasi partiyalar və prezidentliyə namizədlər tərəfindən sərbəst seçkiqabağı kampaniyanın aparılması üçün şəraitlərin mövcudluğuna təminat verir.

Seçkiqabağı kampaniya səsvermə gününə 23 gün qalmış başlayır və səsvermənin başlanmasına 24 saat qalmış dayandırılır. Bu seçkilərdə seçkiqabağı kampaniya 19 mart 2018-ci ildə başlamışdır.

Kampaniyanın maliyyələşdirilməsi

Azərbaycanda seçki kampaniyaları **dövlət tərəfindən maliyyələşdirilmir** - prezidentliyə namizədlər şəxsi ianələrdən maliyyə əldə edə bilərlər. Fərdlər 3000 AZN-ə qədər, hüquqi şəxslər isə 50,000 AZN-ə qədər töhfə verə bilər. Bundan əlavə, siyasi partiyalar və ya koalisiyalar 250,000 AZN-ə qədər töhfə ilə öz namizədlərini dəstəkləyə bilər. Son olaraq, namizədin seçki kampaniyasının xərcləri 10 milyon AZN-i keçə bilməz.

Xarici dövlətlər və xarici vətəndaşlar, beynəlxalq təşkilatlar, dövlət orqanları və bələdiyyələr, xeyriyyə təşkilatları və anonim təsisatlar tərəfindən edilən **töhfələr qanunla qadağan edilir**.

Kampaniyanın maliyyələşdirilməsinə MSK nəzarət edir. Qeydiyyat prosesinin bir hissəsi kimi, namizədlərdən kampaniya töhfələri üçün bank hesabı açmaq və şəxsi maliyyə vəsaitləri və aktivləri barədə məlumatları açıqlamaq tələb olunur (qanuvericiliyə əsasən, bu məlumat MSK tərəfindən açıqlanmır). Namizədlərin üçmərhələli hesabat vermək öhdəlikləri vardır:

- ilkin hesabat bu hesabatın verildiyi günə kimi edilən töhfələr və imza toplama prosesində yaranan xərclər barədə məlumatlar daxil edilir və qeydiyyat prosesi ərzində MSK-ya təqdim edilir;
- ikinci aralıq maliyyə hesabatına onların kampaniyasının maliyyələşmə statusuna dair məlumatlar daxil edilir və səsvermə gününə qalmış 20 - 10 gün aralığında təqdim edilir;
- yekun hesabat seçkinin yekun nəticələrinin dərc edildiyi tarixdən 10 gün ərzində MSK-ya təqdim edilir.

Namizədlərin kampaniyalarının maliyyələşdirilməsi ilə bağlı ictimaiyyətə yalnız məhdud məlumatlar təqdim edilir. Spesifik olaraq, namizədin xərcləri 10,000 AZN-dən çox olduqda, MSK namizədin maliyyə hesabatından yalnız müəyyən məlumatı dərc etməlidir. Bundan əlavə, MSK 5,000 AZN-dən çox töhfə vermiş hüquqi şəxslərin adlarını və 250 AZN-dən çox töhfə

vermiş fərdlərin adlarını dərc etməlidir.²¹ Namizədlərin şəxsi maliyyə vəsaitləri barədə hər hansı məlumat prosesin hər hansı mərhələsində dərc edilməməlidir. Eyni zamanda maliyyə hesabatlarının müstəqil auditi aparılır.²²

Şəffaflığa doğru addım kimi, 2017-ci ildə Siyasi Partiyalar haqqında Qanuna düzəlişlər edilmiş və **siyasi partiyaların üzərinə** hər il aprelin 1-nə qədər **MSK-ya illik maliyyə hesabatlarını təqdim etmək öhdəliyi** qoyulmuşdur. Daha sonra MSK həmin hesabatları ictimaiyyətə açıqlamalıdır. Pörünür ki, MSK şəffaflığın gücləndirilməsi məqsədilə bunu hesabat təqdim edildiyi tarixdən 3 gün ərzində etmək qərarına gəlmişdir.²³

Dövlət maliyyələşməsinin olmaması seçkilərdə iştirak üçün böyük maneə ola və seçki meydanını müəyyən namizədlərin lehinə dəyişdirə bilərdi. Lakin bəzi müsahiblərimiz qeyd etmişdir ki, dövlət maliyyəsinin ayrıldığı əvvəlki seçkilərdə bu, yalnız məhkəmə iddiası və siyasi gərginliklərə səbəb olmuşdu. Buna qoyulan tələbə əsasən, səslərin 3%-ni toplaya bilməyən namizədlər aldıkları bütün dövlət maliyyəsini geri ödəməli idi və qoyulan həddə çatıb bilməmiş namizədlər bu tələbə riayət etməirdi.

Kampaniyanın formaları

Namizədlərin hər biri öz seçkiqabağı kampaniyalarını planlaşdırmaq və aparmaq hüququna malikdir. Kampaniyanın qanunla uyğunluq təşkil edən bütün formalarına icazə verilir.

- Namizədlər ödənişsiz efir vaxtı və çap mediasında yerlə təmin olunmuşdu. Onlar həmçinin ödənişli media işıqlandırması imkanına malik olmuşdu. (Bax: “Media” bölməsi);
- Onların çap materiallarının dərci üçün yerlərin siyahısı MSK tərəfindən təsdiq olunmuşdur;
- Görüşlər və digər seçkiqabağı tədbirlər üçün daimi yerlərin siyahısı da MSK-nın veb-saytında yerləşdirilmişdi. Buraya ölkə ərazisində 84 qapalı və 84 açıq məkan daxildir.

Sekiqabağı görüşlər və digər tədbirlərin təşkili

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 49-cü maddəsinə görə, *“Hər kəsin başqaları ilə birlikdə sərbəst toplaşmaq azadlığı vardır. Hər kəsin başqaları ilə birlikdə müvafiq dövlət orqanlarını qabaqcadan xəbərdar etməklə dinc, silahsız yığılmaq, yığıncaqlar, mitinqlər, nümayişlər, küçə yürüşləri keçirmək, piketlər düzəltmək hüququ vardır”*.

Konstitusiyanın 49-cu maddəsinin tətbiqi məqsədilə 13 noyabr 1998-ci il tarixində “Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında” Qanun qəbul edilmişdir.

²¹ 2013-cü ilin prezident seçkiləri ilə bağlı MSK tərəfindən belə məlumat dərc edilməmişdir (ATƏT/DTİHB-nin 2013-cü il üzrə Yekun Hesabatı)

²² 2013-cü ilin prezident seçkiləri ilə bağlı ATƏT/DTİHB-in hesabatında maliyyə hesabatlarının ictimaiyyətə tam açıqlanması və müstəqil peşəkar auditinin aparılması tövsiyə olunmuşdu.

²³ Bax: ATƏT/DTİHB-nin EQM hesabatı, 21-22 fevral 2018-ci il

Ölkə Avropa Şurasına üzv qəbul olunduqdan və Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasını ratifikasiya etdikdən sonra qanunun bəzi müddəaları Konvensiyanın müddəaları ilə uyğunsuzluq təşkil edirdi. Bu səbəbdən Azərbaycan Parlamenti Avropa Şurasının Venesiya Komissiyası ilə əməkdaşlıq edərək, qanunvericiliyi təkmilləşdirmişdir. Qanun 30 may 2008-ci ildə qüvvəyə minmişdir.

Venesiya Komissiyası da Qanuna müsbət rəy vermiş və onun beynəlxalq standartlara uyğun olduğunu açıqlamışdır.

Qanunun 9.6.-cı maddəsinə görə, “Yığıncaqların, mitinqlərin və nümayişlərin keçirilməsi üçün hər bir şəhər və rayonda müvafiq icra hakimiyyəti orqanı xüsusi yerlər ayırmalıdır. **Yığıncaqların, mitinqlərin və nümayişlərin keçirilməsi üçün təklif olunan yerlərin siyahısı yerli mətbuatda dərc edilir və digər vasitələrlə əhaliyə çatdırılır.** Təşkilatçılar yığıncaq, mitinq və ya nümayiş üçün ayrılmış yerlərin birini seçə bilərlər. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müraciətlər əsasında yığıncaqların, mitinqlərin və nümayişlərin keçirilməsi üçün təklif olunmuş yerlərin siyahısını dəyişə bilər”.

Qanunun bu müddəaları rəhbər tutulmaqla ölkənin 70-dən artıq şəhər və qəsəbəsində yerli icra hakimiyyəti orqanlarının qərarları ilə xüsusi yerlər ayrılmışdır. Ölkənin paytaxtı Bakı şəhərində 12 yer müəyyən edilmişdir. Bu yerlər paytaxtın 12 inzibati ərazi vahidinin hər birində vardır.

Müxalifət partiyaları Bakı şəhərinin mərkəzində yerləşən “Məhsul” stadionunda iki mitinq təşkil etmişdir. Bu, müxalifətin yalnız kiçikmiqyaslı görüşlər təşkil edə bildiyini bildirən bəzi müsahiblərin bəyanatlarını təkrar edir.

Qeydə alınmış namizədlər Bakı şəhərində və regionlarda açıq səma altında və ya qapalı zallarda görüşləri sərbəst şəkildə təşkil edirdilər. Toplantılar və görüşlər zamanı hər hansı müdaxilə və məhdudiyyətin qoyulması qeydə alınmamışdır. Müsahiblərimizin əksəriyyəti bunu təsdiq edirdi.

* * *

Müsahiblərimizin əksəriyyəti kampaniyanı normal kimi qiymətləndirdi, belə ki, seçicilərə heç bir təzyiq və təhdid həl olmamışdır, Seçki Məcəlləsi və ya seçkiqabağı prosedurlarının əhəmiyyətli dərəcədə pozulması hallarına rast gəlinməmişdir. Bu, bu günə qədər heç bir şikayət və müraciətin daxil olmaması ilə izah edilir. Əslində qeydə alınmış namizədlər, eyni zamanda qondarma “güzəştə getməyən / radikal müxalifət”in qeydə alınmayan namizədlərindən heç bir şikayət və ya müraciət daxil olmayıb.

Namizədlərin seçki kampaniyasının maliyyələşdirilməsində inzibati resurslardan istifadəsi ilə bağlı məlumat daxil olmamışdır. Hakim siyasi partiyanın bütün inzibati ərazi vahidlərində mənzil-qərargahları olduğu üçün onların imkanları daha geniş olduğu görünürdü. Lakin dövlətə məxsus olan əşyalardan, o cümlədən nəqliyyat vasitələrindən, binalardan və qurğulardan (MSK tərəfindən bütün namizədlər üçün bərabər şəkildə nəzərdə tutulan yerlər istisna olmaqla) istifadə qeydə alınmayıb.

SEÇKİQABAĞI KAMPANİYADA MEDIA

Media sistemi, media tənzimlənməsi,
ödənişli və ya redaksiya işıqlandırması

Azərbaycanda Media Sistemi

Azərbaycanın media sistemi media mülkiyyəti, media növləri, yayım kanalları və dil baxımından fərqli kimi xarakterizə edilə bilər. Burada dövlətə məxsus və ictimai media, eləcə də çoxsaylı özəl media orqanları fəaliyyət göstərir. Medianın bütün növləri var - mətbuat, radio və televiziya kimi ənənəvi media və internet xəbər saytları, bloqlar və sosial media kimi yeni sosial media. İnternetin yayılması təxminən 78,2% təşkil etsə də, TV hələ də ən məşhur seçim kimi qalır. Azərbaycan mediası ən azı 3 dildə yayımlanır - Azərbaycan, İngilis və Rus dilləri.

Azərbaycanda təxminən 1,600 qəzet və jurnal dərc olunur. Çap mətbuatının təxminən üçdə biri hökumət strukturlarına məxsusdur. Qəzetlərin 65%-dən çoxu müxtəlif siyasi və ictimai təşkilatlara, özəl qurumlara və hüquqi şəxslərə məxsusdur.

Azərbaycanda radio 6 noyabr 1926-cı ildən yayımlanmağa başlamışdır. Hazırda ölkə boyunca 12 radio ("Azərbaycan", "İctimai Radio", "Burc FM", "Xəzər", "Lider FM", "Antenn", "Space 104 FM", "Azad Azərbaycan", "106 FM", "Media-FM", "Araz FM") yayımlanır. Naxçıvan Muxtar Respublikasında 2 radio ("Naxçıvan Dövlət Radiosu" və "Naxçıvanın Səsi Radiosu") yayımlanır. "Azərbaycan" Radiosu ölkənin 100%-ni, İctimai Radio 93%-ni, digərləri isə 60-90%-ni əhatə edir.

Televiziya 14 fevral 1956-cı ildən yayımlanmağa başlamışdır. Bu gün ölkədə 23 telekanal yayımlanır. Onlardan 9-u ("AzTV", "Mədəniyyət", "İdman Azərbaycan", "İTV", "Lider TV", "ATV", "Space TV") milli televiziyalardır və ölkə ərazisinin əksər hissəsini əhatə edir. "AzTV" (dövlətə məxsus) əhalinin 99,9%-ni, "İTV" (İctimai TV) 88,8%-ni, digər kanallar isə təxminən 80%-ni əhatə edir. Bu proqramlarla yanaşı, Türkiyə Respublikası ilə imzalanmış müqaviləyə əsasən, "TRT-1" kanalı milli kanallar kimi yayımlanır və əhalinin təxminən 95%-ni əhatə edir.

Burada 12 regional kanal vardır: "Mingəçevir TV" (Mingəçevir), "Türkel TV" (Gəncə-Tovuz), "Kəpəz TV" (Gəncə), "ELTV" (Yevlax), "Kanal-S" (Şəki), "Cənub TV" (Lənkəran), "RTV" (Xaçmaz), "Aygün TV" (Zaqatala), "Alternativ TV" (Gəncə), Qütb TV (Quba), "Xəyal TV" (Quba), "Dünya TV" (Sumqayıt). Naxçıvanda 2 yerli telekanal vardır: "Naxçıvan AR" (Naxçıvan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsi) və "Kanal 35 TV" (Naxçıvan MR).

Bununla yanaşı, "Azad Azərbaycan" müstəqil yayım şirkətinə məxsus "ATV-INT" kanalı Azərbaycan haqqında məlumatları qonşu və digər ölkələrə xarici dillərdə çatdırmaq üçün yayımlanır.

Ölkə boyuca yayımlanan radio və televiziya proqramları yer üzərindən başqa, eyni zamanda peyk vasitəsilə yayımlanır. Burada eyni zamanda çoxsaylı kabel televiziyası və radio təchizatçıları var.

MEDIA Qanunvericiliyi

Azərbaycanda mətbuat üçün qanunvericilik çərçivəsi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Konstitusiya;
- Kütləvi informasiya vasitələri haqqında Qanun (Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaradılan bütün media vasitələrinə və onun hüdudlarından kənarda yaradılmış və Azərbaycan Respublikası ərazisində paylanmış kütləvi informasiya vasitələrinin yalnız bir hissəsinə tətbiq edilir);
- Televiziya və Radio Yayımı haqqında Qanun;
- İctimai Televiziya və Radio yayımı haqqında Qanun;
- İnformasiya əldə etmək haqqında Qanun;
- Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında Qanun;
- Rabitə haqqında Qanun;
- Dövlət Sirləri haqqında Qanun;
- Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında Qanun və digər müvafiq aktlar.

Medianın tənzimlənməsi və özünü-tənzimləmə

Televiziya və radio yayımçıları Milli Televiziya və Radio Yayım Şurası tərəfindən tənzimlənir. Şura 2003-cü ildə təsis edilib. O, hökumət tərəfindən təyin olunan 9 üzvdən ibarətdir. Üzvlərin səlahiyyət müddəti qeyri-müəyyən müddətə yenilənə bilər.

Azərbaycanda mətbuatın özünü-tənzimlənməsi ilə əlaqədar institut Mətbuat Şurasıdır. O, 2003-cü ildə Azərbaycan jurnalistlərinin ilk konqresində təsis edilib. Mətbuat Şurası dövlət tərəfindən heç bir müdaxilə edilməyən müstəqil institutdur. Onun əsas vəzifəsi kütləvi informasiya vasitələri ilə fərdlər, eləcə də kütləvi informasiya vasitələri ilə özəl şirkətlər arasındakı mübahisələrin məhkəmə prosesinə qədər aradan qaldırmaqdır. Şura eyni zamanda qəzetlərin və özünün hazırladığı və qəbul etdiyi jurnalist etikasına dair Kodeksin müddələrinin icrasının monitorinqini aparır.

Media Azadlığı

Söz azadlığı və məlumata çıxış hüququna Konstitusiya, Kütləvi İnformasiya vasitələri haqqında Qanun və İnformasiya əldə etmək hüququ haqqında Qanun və digər əlaqədar qanunlarla zəmanət verilir. Bu, qanunun qəbul etdiyi qaydada, məlumatı əldə etmək, hazırlamaq, ötürmək, istehsal etmək və paylaşmaq üçün şəxslərin qorunan hüququdur. Lakin beynəlxalq media azadlığı indeksləri (Dünya Mətbuat Azadlığı İndeksi, Mətbuat Azadlığı, IREX) 2002-ci ildən etibarən media mühitini "azad olmayan" kimi müəyyən etmişdir. Freedom House-a görə, Azərbaycanda internet azadlığının statusu "qismən azaddır".

Prezident seçkisi kampaniyasında media

Qanunvericilik çərçivəsi

Azərbaycan Respublikasında seçki praktikasının təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamına əsasən, yerli icra hakimiyyəti orqanlarına öz səlahiyyətləri daxilində və Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinə uyğun olaraq, kütləvi media vasitələrindən bütün namizədlər tərəfindən bərabər istifadə edilməsini və onlar üçün bərabər təbliğat imkanlarının yaradılmasını təmin etmək tapşırığı verilməlidir.²⁴

Seçki Məcəlləsinə əsasən, kütləvi informasiya vasitələrinin seçkiqabağı kampaniya zamanı bəzi əsas vəzifələri var. Bunlar aşağıdakılardır:

- Dövlət orqanları və təşkilatlar tərəfindən yaradılmış və ya dövlət büdcəsindən maliyyələşən İctimai televiziya və radio şirkətləri və dövri nəşrləri qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyalar və siyasi partiya bloklarının seçki kampaniyasını **ödənişsiz əsasla** aparması üçün onlara **bərabər şərait yaratmalıdır**. Onlar ödənişsiz efir vaxtı (əsas vaxtda həftədə 3 saata qədər) və ya çap yeri ayırmalı və bunu bütün namizədlər arasında bərabər bölüşdürməlidir. Ödənişsiz efir vaxtı və yerin bölüşdürülməsi lotereya əsasında aparılır və kampaniyanın ödənişsiz yayımlanması üçün xərclər dövlət büdcəsindən qarşılanır;
- Dövlətə məxsus olan televiziya və radio şirkətlərinə və dövri nəşrlərə namizədlərin hər hansı biri üçün və ya ona qarşı kampaniya aparmağa icazə verilmir;
- Kütləvi informasiya vasitələri müqavilə əsasında qeydə alınmış namizədlər üçün **ödənişli efir vaxtı və çap mediasında yer** ayırmaq hüququna malikdir. Onlar bütün namizədlərin efir vaxtı və çap yerindən ödənişli əsasda istifadə etməsi üçün **bərabər qaydalar və şərtləri** təmin etməlidir;
- Media seçki günü elan edildikdən sonra ən azı 30 gün ərzində namizədlərə və MSK və DSK-lara ödənişli efir vaxtının qiyməti və şərtləri barədə məlumatı təmin etməlidir;
- Kütləvi informasiya vasitələri seçicilərin məlumatlandırılması və maarifləndirilməsi proqramları və materialları üçün MSK-ya ödənişsiz efir vaxtı və yer verməlidir;
- Kampaniya zamanı **ictimai rəy sorğuları** və ya ekzit-polların nəticələrini dərc edərkən, kütləvi informasiya vasitələri aşağıdakıları göstərməlidir: sorğu keçirən təşkilat; sorğunun aparıldığı müddət; soruşulan suallar; respondentlərin sayı. Seçki nəticələrinin proqnozlarına dair sorğu nəticələri seçki günündən 24 saat əvvəl mətbuatda dərc edilməməlidir.

Media monitorinqinin nəticələri

Aşağıdakı media orqanlarında bütün namizədlər üçün ödənişsiz efir vaxtı və çap yeri ayrılmışdır.²⁵ İctimai Televiziya və Radio Yayımı Şirkəti; "Azərbaycan" qəzeti, "Xalq qəzeti"; "Bakinski rabochi" qəzeti.

²⁴ <http://www.msk.gov.az/az/serencamlar/428>

²⁵ <http://www.msk.gov.az/en/newsmsk/960/>

Ödənişli efir vaxtı və çap yeri ayrılmışdır: 19 xəbər agentliyi (internet mediası); 9 qəzet və jurnal; 6 televiziya və radio stansiyası.

Seçki Məcəlləsinə əsasən, onların hamısı MSK-ya seçki kampaniyasının ödənişli media işıqlandırması üçün təkliflərini təqdim ediblər. Həmin siyahı, eləcə də ödənişli media işıqlandırması üçün qaydalar və şərtlər MSK-nın veb-saytında dərc olunub və kampaniya zamanı və bu hesabatın dərc edilməsi tarixinə qədər sayta olmuşdur.²⁶

Kampaniya zamanı İctimai TV tərəfindən 9 dəyirmi masa təşkil olunmuşdur. Hazırkı prezident İlham Əliyev istisna olmaqla, bütün namizədlər dəyirmi masaların hamısında iştirak etmişdir. Prezident İlham Əliyev seçkiqabağı kampaniya aparmaqdan imtina etmişdi və ona görə də heç bir dəyirmi masada iştirak etməmişdir. O, eyni zamanda ödənişsiz efir vaxtı və çap yeri və ya ödənişli media işıqlandırmasından imtina etmişdir.

Dəyirmi masalar zamanı namizədlərin ölkənin siyasi və iqtisadi, sosial və mədəni inkişafı ilə bağlı müxtəlif məsələlərə dair siyasi fikirlərini təqdim etmək üçün bərabər vaxt və şərtlər təmin edilmişdi. Heç bir pozuntu qeydə alınmamışdır.

Bəzi namizədlər, hazırkı prezidentin siyasətini dəstəkləyən fikirlər ifadə etmişdir. Bu, İlham Əliyev üçün təşviqat və ya qeyri-rəqabətli prezident kampaniyasının sübutu kimi şərh edilə bilərdi. Lakin hər bir namizədin öz kampaniyası zamanı seçicilərlə nə ilə bağlı danışmağı seçmək hüququ var. Seçki Məcəlləsinə əsasən, medianın öhdəliyi hər bir namizədin mediada ödənişsiz iştirakı üçün bərabər imkanları təmin etməkdir.

İctimai Televiziya ödənişsiz əsasda, eyni qədər vaxt ayırmaqla qeydə alınmış namizədlərin seçicilərlə görüşləri barədə reportajları yayımlayır. Namizədlər nəşr olunan mediada ödənişsiz kampaniya materialları yerləşdirmək üçün imkanlardan bərabər istifadə edirlər. **Bütün bunlar hamısı bütün namizədlərin mediada kifayət qədər ödənişsiz iştirakı üçün əsası təmin edir.**

* * *

Bununla yanaşı, **kampaniyalarının ödənişli media işıqlandırması üçün** namizədlərə **imkanlar** yaradılmışdı. İnternet mediası üçün qiymətlər 150 - 10000 AZN; çap mediasında 1 sm² üçün 9 - 50 AZN; Televiziya və radioda bir saniyə 20 - 100 AZN arasında dəyişirdi. Namizədlərin mediada ödənişli iştirakı üçün öz büdcələrinə əsasən bu imkandan istifadə edə bilirlər.

Daha əvvəl qeyd edildiyi kimi, hazırkı prezident İlham Əliyev kampaniyadan imtina etmişdir. Lakin qəzetlərin ilk səhifələrində, televiziya və radio xəbərlərində və cari iş proqramlarında görünürdü. Kampaniya zamanı internet mediası da onun fəaliyyətlərini əhatə edirdi. İlk baxışda, bu, mətbuatın namizədlərdən birinə xüsusi diqqət ayırması, digərlərinin mətbuatda iştirak etmək imkanlarını məhdudlaşdırması kimi görünür. Kampaniya zamanı İlham Əliyevin mediada işıqlandırılmasının məzmununa dair təhlillər açıq şəkildə göstərir ki, **media hazırkı prezidentin yalnız rəsmi və xidməti fəaliyyətləri barədə məlumat vermişdir. Bu, rəsmi qəbullar və dövlət tədbirlərindən ibarətdir.**

²⁶ <http://www.msk.gov.az/en/elections/prezident-seckileri/11-04-2018/966/>

* * *

Seçkiqabağı kampaniya zamanı kütləvi informasiya vasitələrinin də **seçiciləri məlumatlandırmaq və maarifləndirmək öhdəliyi** vardır. Televiziya və radio stansiyaları seçicilərin məlumatlandırılması və maarifləndirilməsi proqramları üçün MSK-ya həftədə 15 dəqiqədən az olmamaqla vaxt ayırmalıdır. Çap mediası həftəlik 1 səhifəni təmin etməlidir.

GİSDİ tərəfindən monitorinqi aparılmış media orqanları bu tələbi yerinə yetirməklə yanaşı, bəziləri də MSK-ya məlumat və maarifləndirmə materiallarının hazırlanmasında yardım etmişdir.

* * *

Prezident seçki kampaniyası dövründə **3 seçkiqabağı sorğunun nəticələri** (ictimai rəy sorğuları) mətbuatda dərc edilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

- ELS (Azərbaycan) - hazırki ictimai-siyasi vəziyyət, seçici fəallığı və əhalinin cari məsələlərə olan münasibətinə dair sosioloji sorğu; 27 mart 2018-ci il tarixində açıqlanmışdır.
- Arthur J. Finkelstein & Associates (ABŞ) - Azərbaycanda ictimai-siyasi və ictimai-iqtisadi vəziyyətə dair sorğu; 28 mart 2018-ci il tarixində açıqlanmışdır.
- OpinionWay (Fransa) - Azərbaycanda 11 aprel tarixli prezident seçkilərindən əvvəl ictimai-siyasi və ictimai-iqtisadi vəziyyətə dair sorğu; 30 mart 2018-ci il tarixində açıqlanmışdır.

Seçki Məcəlləsinə əsasən, sorğunun nəticələrini dərc edərkən media sorğu keçirən təşkilatı, sorğunun aparıldığı dövr, verilmiş suallar, eləcə də respondentlərin sayını göstərməlidir. Bu sorğunun nəticələri ilə bağlı bütün mətbuat orqanlarında apardığımız monitorinqə əsasən bəyan etmişik ki, bu qanunvericilik tələbinə bütövlükdə riayət olunub. Media yalnız soruşulan sualları göstərmir.

Seçki Məcəlləsində tələb edildiyi kimi, sorğu nəticələrinin və ya seçki proqnozlarının seçki günündən bir gün əvvəl mediada nəşr edilməsinə halına rast gəlməmişik.

4 paralel ekzit-pol nəticələrinin dərc olunması seçki gününün bitməsindən dərhal sonra başlamışdır. Tədqiqat təşkilatlarının brifinqləri saat 19:30-da başlamışdı. Bütün media nəşrlərində yenidən soruşulmuş suallar istisna olmaqla, Seçki Məcəlləsinin tələblərinə riayət olunmasını müşahidə etdik.

* * *

Seçkiqabağı kampaniya zamanı kütləvi informasiya vasitələrinin rolu və məsuliyyəti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası, MSK, MTRŞ və Mətbuat Şurasının **birgə təşkil etdiyi konfransda müzakirə olunmuşdur**. Tədbir 19 mart 2018-ci ildə Bakıda keçirilmişdir (11 aprel 2018-ci il tarixli prezident seçkiləri üçün seçki kampaniyasının rəsmi açılış günü). Tədbir KİV rəhbərləri, jurnalistlər, fəal sosial şəbəkə istifadəçiləri, bloqqerlər və beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri üçün açıq idi.

Seçkiqabağı kampaniyada media ilə əlaqəli digər tədbir 9 aprel 2018-ci il tarixində "Trend" İnformasiya Agentliyində keçirilmişdir. Bu, prezident seçkilərini işıqlandırmaq üçün Azərbaycana gələn **xarici jurnalistlərlə görüş** idi. Görüşdə iştirak edən jurnalistlər, ictimaiyyətlə əlaqəçilər və siyasi analitiklər Azərbaycanda ictimai-siyasi vəziyyəti və Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, Ermənistanın işğalı nəticəsində evsiz-eşiksiz qalmış qaçqınlar və məcburi köçkünlər barədə müzakirə aparmışdır. Onlar eyni zamanda şəffaf və demokratik prezident seçkilərinin keçirilməsi üçün yaradılan şəraitə xüsusi diqqət yetirmişlər. Prezident seçkilərinin şəffaflığından danışarkən, qeyd edilməlidir ki, dünyanın aparıcı media orqanlarının nümayəndələri də daxil olmaqla, təxminən 150 beynəlxalq jurnalist prezident seçkilərini işıqlandırmışdır.

* * *

GİSDİ-nin məlumatına görə, 11 aprel 2018-ci ildə Azərbaycan Respublikasında keçirilən Prezident seçkilərində ən azı 4 təşkilat medianın monitorinqini aparmışdır.

- Milli Televiziya və Radio Şurası (MTRŞ);
- Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası (AVCİYA) - qeyri-hökumət təşkilatı, yerli seçki müşahidəçisi;
- Seçki Monitorinqi və Demokratiyanın Tədrisi Mərkəzi (EMDS) - qeyri-hökumət təşkilatı, yerli seçki müşahidəçisi;
- ATƏT/DTİHB seçki müşahidə missiyası - beynəlxalq seçki müşahidəçisi.

Media monitorinqlərinin nəticələri onların Aralıq Hesabatlarında və İlk Nəticələrə dair Bəyanatlarında dərc olunmuşdur.

* * *

Media monitorinqinin nəticələri əsasında GİSDİ aşağıdakıları təvsiyə edə bilər:

Belə məlumatın seçicilərin daha məlumatlı seçim etməsinə yardım edə biləcəyindən **həm ictimai, həm də özəl medianı kampaniyanı daha obyektiv işıqlandırmağa həvəsləndirmək üçün** hüquqi çərçivəyə baxış nəzərdən keçirilməlidir.

Seçicilərin məlumatlı seçim etmək hüququna gəldikdə, **kampaniyanın ödənişli media işıqlandırması** redaksiya məzmunu ilə **qeyd olunmalı** və ayrılmalıdır.

Seçki Məcəlləsi seçicilərin media vasitəsilə siyasi alternativlər haqqında hərtərəfli və müxtəlif məlumat almaq hüququnu əhatə etməlidir. Media xəbərlərdə və cari məsələlərə dair proqramlarda seçki kampaniyasının **ədalətli, balanslı və qərəzsiz işıqlandırılmasına** görə qanuni öhdəlik daşmalıdır.

SEÇKİ GÜNÜ VƏ SƏSLƏRİN QEYDİYYATI

Azad və Demokratik Seçkilər uğrunda Vətəndaş Təşəbbüsü (GİSDİ) seçki günündə - 11 aprel 2018-ci il tarixində seçki prosesini müşahidə etmişdir. Qısamüddətli Müşahidəçilərin (QMM) ümumi sayı 86 nəfər olmuşdur və onlar 2 nəfərlik qruplarla 465 seçki məntəqəsində yerləşmişdi. Hər bir qrup açılış, səsvermə, bağlanış və səsəslərin sayılması prosesini müşahidə etmişdir.

Hər bir seçki məntəqəsi üzrə məlumat və ümumi qiymətləndirmə seçki məntəqəsinin müşahidəsi (ORF) üçün GİSDİ Hesabat Formasında qeyd alınmışdır. Forma GİSDİ-nin veb-saytında (http://gisdi.eu/bg/Report_Form-c299) mövcuddur.

Müşahidənin Diqqət Obyektləri

- **Zəruri seçki materialları** mövcuddurmu?
(Protokol və qutular üçün məntəqə möhürləri, səsvermə kabinetləri, seçki bülletenləri, seçici siyahıları - ümumi və əlavə, seçki qutuları, məntəqə nəticələri və digər məsələlərə dair protokol və digər protokol, görünməz maye və UV lampası, MənSK-nın Qeydiyyat Kitabı və digər materiallar);
- Məntəqədə **kamera** varmı?
- **Məntəqə üzvlərinin** sayı neçə nəfərdir? Neçə qadın var? Neçə nəfər iştirak edir?
- Digər **rəsmilər və səlahiyyətli şəxslər** varmı?
- Məntəqədə hansı namizədlərin **agentləri/nümayəndələri** var?
(Məntəqədə neçə namizəd agent/nümayəndəsi və yerli müstəqil müşahidəçilər var?)
- Məntəqədə **kənar şəxslər** var idimi? Hansı institutlardan?
- Məntəqədə səsvermə prosesinin və MənSK-nın işinin, eləcə də müşahidəçilərin işinin **şəffaflığı**
(aydın görünüş, hər hansı bir məhdudiyyət);
- Məntəqənin içərisində **təşkilatçılıq**
(səsvermənin aparılması üçün şərait, UV lampası yoxlaması, seçicinin qeydiyyatı və seçici siyahısına daxil edilməsi, seçki qutuları, kabinetlərin sayı və yerləşdirilməsi, səsvermənin gizliliyi);
- **Məntəqədən kənar vəziyyət**
(kampaniya fəaliyyətləri, gərginlik və ya iğtilaf, izdiham gözləməsi);

- Məntəqə **daxilində vəziyyət** (izdiham, kampaniya fəaliyyəti və materiallar, gərginlik, seçicilərə təhdid);
- Ümumi seçici siyahısında və əlavə seçici siyahılarında **qeydə alınmış seçicilərin** sayı;
- Müşahidə **saatında seçici fəallığı**;
- **Səsvermə** prosedurları
- Məntəqənin bağlanması (gözləyən seçicilər, bağlanışda məntəqə üzvləri və səlahiyyətli şəxslər, bağlanışda kənar insanlar, atmosfer)
- **Seçki qutuları** açılmazdan əvvəl addımlar və onların açılması
- Namizədlər üzrə **səslərin sayılması**, etibarsız səslər
- **Səslərin sayılması** və məntəqə protokollarının seçki nəticələri ilə tamamlanması **prosesində şəffaflıq**

Müşahidənin NƏTİCƏLƏRİ

Toplanan empirik məlumatların əksəriyyəti **seçki prosedurlarının effektivliyini**, eləcə də onların **yüksək demokratikləşmə səviyyəsini** müsbət qiymətləndirmək üçün bizə əsas verir.

Bu, eyni zamanda **hüquqi çərçivənin daha da təkmilləşdirilməsi üçün** və MənSK, DSK və MSK-nın **şəffaflığını** artırmaq, eləcə də **səsvermənin gizliliyini** qoruyub saxlamaq məqsədilə seçki prosesi **prosedurlarının daha da aydınlaşdırılması üçün** bəzi addımlar tövsiyə etməyimizə imkan yaradır (Bax: Fəsil 6: Seçicilər və seçici siyahıları).

* * *

Ümumiyyətlə, **seçki günü səsvermə prosesi kifayət qədər yaxşı təşkil olunmuşdu** - açılış, səsvermə, bağlanış prosedurları, eləcə də səslərin sayılması, protokolların nəticələrlə doldurulması və protokolun surətinin bütün müşahidəçilərə verilməsi.

Seçki günü yaxşı keçdi. Bu, bu seçkilərin olduqca əhəmiyyətli bir xüsusiyyəti idi və seçicilərin əksəriyyətinin rəşional iştirakını nümayiş etdirdi.

Biz seçicilərə təzyiq və ya hədə-qorxu halları müşahidə etməmişik. Seçki idarəetmə orqanlarına qarşı ictimai nümayiş halları olmamışdır.

Biz **insanların səsvermə hüququndan sərbəst yararlanması** və seçki prosesinin təşkilinə **heç bir təhdid** müşahidə etməmişik. Əksinə, seçki idarəetmə orqanları Seçki Məcəlləsinə uyğun olaraq, hər hansı bir səbəbdən səs verə bilməmiş seçicilərin səsverməsini asanlaşdırmaq üçün tədbirlər görmüşdür.

Biz ümumilikdə aşağıdakı qənaətə gəldik:

- Seçki günü bütün GİSDİ müşahidəçiləri **heç bir problem və ya məhdudiyyət olmadan** seçki məntəqələrinə daxil ola bilmişdir;

- Səsvermə məntəqələrinin açılışında **seçki qutularının möhürlənməsi ilə bağlı heç bir pozuntu** qeydə alınmamışdır;
- **Səsvermə kabinələri beynəlxalq** və milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulan **standartlara cavab vermişdir**. Ümumilikdə, kabinələrin şəraiti gizli səsverməyə zəmanət vermişdir;
- **Səsvermə prosesi ümumilikdə normal və şəffaf keçib**. Seçicilərin şəxsiyyət vəsiqələri düzgün yoxlanılmışdır. Səsvermə kabinəsindən kənarda səsvermə halları müşahidə etdiyimiz 465 məntəqədən heç birində müşahidə olunmamışdır;
- Kağız sənədləşmələri – seçici siyahıları, bülletenlər, MənSK Qeydiyyat Kitabı, protokollar yaxşı vəziyyətdə idi. Topa bülletenlərin atılması müşahidə olunmamışdır.
- **Bir seçicinin bir neçə seçicinin əvəzinə səs vermək** cəhdləri müşahidə edilməyib. Başqa məntəqədə səs verməni yoxlamaq üçün bütün seçicilər UV lampaya yoxlamasından keçmişdir.
- Hər hansı namizədin xeyrinə səs vermək üçün məntəqələrin heyət üzvləri və ya digər rəsmilər tərəfindən seçicilərə təzyiq göstərilməsi halları müşahidəçilərimiz tərəfindən qeydə alınmayıb;
- Səsvermə prosesinə kənar müdaxilə halları müşahidə edilməyib. Müşahidə edilmiş məntəqələrin əksəriyyətində səsvermə mühiti sakit idi.
- Seçki məntəqəsinin **içində və ya yaxınlığında** hər hansı namizədin xeyrinə **kampaniya keçirilməsi** müşahidə edilməyib;
- Seçki Məcəlləsi ilə icazə verilən **səyyar səsvermə təcrübəsi müvafiq qaydada aparılıb** və problemlər və ya söz-söhbət müşahidə olunmayıb;
- Səslərin sayılması prosesində **MənSK tərəfindən müşahidəçilərə bütün hesablama prosedurlarına şahid olmağa icazə verilib**.
- Əsasən bəzi aidiyyəti heyət üzvlərinə təlim keçilməməsi səbəbindən, **səslərin sayılması və protokolların hazırlanması** prosesində bir sıra kiçik çatışmazlıqlar müşahidə edilmişdir.
- **Səslərin hesablanması prosesi şəffaf idi** və ümumilikdə, bu proses zamanı ciddi qanun pozuntuları müşahidə olunmayıb.
- Bəzi hallarda **məntəqələrdə protokolların surətləri müşahidəçilərə verilməmişdir**. Əksər hallarda müşahidəçilər özləri surətin hazırlanmasını və verilməsini gözləməmişdir.

* * *

GİSDİ-nin qısamüddətli müşahidəçiləri müşahidə edilmiş məntəqələrin açılışını, seçki günü ərzində saat 08:00-dan 19:00-a qədər səsvermə prosesini, seçki bülletenlərinin sayılmasını, eləcə də protokolun seçki nəticələri ilə doldurulması, MənSK tərəfindən məntəqələrin bağlanışının ümumi qiymətləndirməsini həyata keçirmişdir.

Biz 5 dərəcəlik şkaladan istifadə etdik - **çox yaxşı, yaxşı, orta, pis, çox pis**. (Bax: ORF - Müşahidə Hesabatı Forması; www.gisdi.eu saytında mövcuddur).

Hər bir müşahidə olunan məntəqədə səsərin sayılması proseduruna gəldikdə, qısamüddətli müşahidəçilərimiz eyni şkaladan istifadə etməklə daha dörd konkret qiymətləndirmə vermişdir:

- bütövlükdə prosedurların düzgünlüyünə dair;
- MənSK üzvləri tərəfindən sayılma prosedurlarının yaxşı və ya pis başa düşülməsinə dair;
- MənSK üzvlərinin yaxşı və ya pis davranışı və fəaliyyətinə dair;
- səsərin sayılması prosesinin şəffaflığına dair.

Cədvəl 2.

Müşahidə edilmiş 465 seçki məntəqəsində Seçki gününün
Ümumi Qiymətləndirilməsi

11 aprel 2018-ci il, Azərbaycan

	Çox yaxşı	%	Yaxşı	%	Orta	%	Pis	%	Çox pis	%	Ümumi	%
Açılış forması												
Bu məntəqənin açılışının aparılması ümumi belə olmuşdur:	35	44,9	19	24,3	21	26,9	2	2,6	1	1,3	78	100.00
Səsvermə forması												
Bu məntəqədə səsvermənin aparılması ümumi belə olmuşdur:	293	63,0	114	24,5	46	9,9	7	1,5	5	1,1	465	100.00
Hesablama forması												
Bu məntəqədə hesablamanın aparılması ümumi belə olmuşdur:	15	39,4	15	39,4	5	13,2	2	5,0	1	3	38	100.00
Ümumi	343	59,0	148	25,4	68	12,5	14	1,9	8	1,2	581	100.00

Bu cədvəl 11 aprel 2018-ci il tarixli seçki günündə GİSDİ-nin qısamüddətli müşahidəçiləri tərəfindən müşahidə edilmiş 465 seçki məntəqəsində mühitin, təşkilatın, Seçki Məcəlləsinə və MSK-nın qərarları və təlimatlarına riayət edilməsi barədə ümumi qiymətləndirməmizi göstərir.

Qiymətləndirmə əsasən müsbətdir - 84%-i "çox yaxşı" və "yaxşı". Orta qiymətləndirmə 12% təşkil edir. Bu seçki məntəqələrində müşahidəçilərimiz bəzi kiçik prosessual pozuntuları qeydə almışdır. Onlar MənSK üzvləri arasında vəzifələrin bölünməsi ilə əlaqədar olmuşdur və bu, səsvermənin gizliliyinin pozulmasına və ya bölmədə müşahidəçilərin kifayət qədər yaxşı görməməsinə, həmçinin seçki nəticələrinin sayılması və seçki nəticələrinin protokola daxil edilməsində tələskənliyə səbəb ola bilərdi.

Yalnız çox az istisna halda müşahidəçilərimiz "pis" və ya "çox pis" qiymətləndirmə vermişdir. Bu hallarda söhbət seçki prosedurlarında ciddi pozuntular və seçicilərə yaxşı səsvermə mühitinin təmin edilməsi üçün prosedurların və qanunvericilik tələblərinin tətbiqində əsas məsələlərin komissiya üzvləri tərəfindən yanlış anlaşılmasından gedir. Bu da Mərkəzi Seçki Komissiyasının praktikasına uyğundur, belə ki, o, müvafiq məntəqələrdə veb-kameraların videoyazıları əsasında bəzi məntəqələrdə seçkiləri ləğv etmişdir.

Bir tərəfdən, mənfi olaraq qiymətləndirilmiş məntəqələrin sayının kiçik faiz təşkil etməsi gözlənilən və normal haldır. Seçkilər vaxtı Avropa və dünyada yaxşı təşkil edilməmiş və qanunu və seçki prosedurlarını kobud şəkildə pozan belə məntəqə kvotası vardır.

Digər tərəfdən, yaxşı olmayan kimi qiymətləndirilmiş halların sayının minimal faiz təşkil etməsi azad və ədalətli seçki prosesinin beynəlxalq standartlara uyğun olaraq, ümumilikdə yaxşı səviyyədə təşkil olunması, eləcə də Azərbaycanın seçki prosesində demokratiyanın yüksək səviyyədə olmasını bir daha vurğulayır.

Səsvermə proseduru və onun optimallaşdırılması

Səsvermə Seçki Məcəlləsində göstəriləni kimi 08:00-da başladı və 19:00-dək davam etdi. MənSK-lar seçkidən ən azı 25 gün qalmış KİV və ya məlumat lövhələri vasitəsilə səsvermənin keçiriləcəyi yer və tarix barədə seçiciləri məlumatlandırmışdı.

Seçki günü saat 07:50-də müvafiq MənSK sədri seçki məntəqəsini açıq elan etdi və orada olan seçki komissiyasının üzvləri, seçicilər və müşahidəçilərə boş seçki qutularını göstərdi və daha sonra kilidlədi. Saat 08:00-da MənSK sədri MənSK üzvlərinin ən azı 2/3 hissəsinin orada olduğunu nəzərə alaraq, səsvermənin başladığını elan etdi.

* * *

MənSK üzvlərindən biri seçki məntəqəsinin girişində dayanmışdı və gələn seçicilərin şəxsiyyət vəsiqələrini və ya digər identifikasiya sənədlərini yoxlayırdı və girişə icazə verirdi. MənSK-nın digər üzvü seçicinin adının seçici siyahısında olub-olmadığını yoxlayır və səs verməsi üçün ona bülleten verirdi. Seçicinin sol baş barmağı işarələnirdi.

Seçki bülleteni seçiciyə şəxsiyyət vəsiqəsi və ya əvəzedici sənədin təqdim edilməsindən sonra verilirdi. Bülletenin verilməsindən əvvəl MənSK üzvü seçicinin şəxsiyyət və ya əvəzedici sənədinin seriya və nömrəsini seçici siyahısına qeyd edirdi. Bundan sonra seçici daxil edilən məlumatların düzgünlüyünü yoxlayır və imzalayırdı.

Bu zaman bəzi istisna hallarda aşağıdakı pozuntunun baş verməsini müşahidə etdik:

Bəzi seçicilər tələsirdi və **səsvermə kabinələrinə daxil olarkən pərdəni bağlamırdılar**. Bu da bir pozuntudur. MənSK üzvü kənardan heç kimin bülletəndə qeyd edilənləri görə bilməməsi üçün pərdəni bağlamasını nəzakətlə həmin seçicilərə izah etməlidir. Bu səsvermənin gizliliyini təmin edən prosedurun bir hissəsidir.

Bununla bağlı GİSDİ MSK-ya **MənSK üzvlərinin gələcəkdə təlimatlandırılması zamanı bu detala xüsusi diqqət yetirməyi tövsiyə edir**.

* * *

Seçki günü MənSK-lar seçki bülleteni verməzdən əvvəl seçicilərin **sol baş barmağının işarələnməsini sprey kimi görünməz mayedən vuraraq** həyata keçirirdi. Seçicinin barmağının daha əvvəl işarələnib-şarələnmədiyini müəyyən etmək üçün **UV lampalardan (ultrabənövşəyi) istifadə edilirdi**.

MənSK-nın qapıda dayanmış üzvü seçicinin sol baş barmağının dərisi və ya dırnağının daha öncə işarələnib-şarələnmədiyini yoxlayırdı. Belə işarənin olduğu halda, seçiciyə bülleten verilməməlidir. Seçici barmağının işarələnməsinə etiraz etdiyi halda ona bülleten verilməyəcəyi barədə məlumatlandırılır. Seçici razılaşmadığı təqdirdə, ondan seçki məntəqəsini tərk etməsi xahiş edilir. Seçici siyahısında onun adının qarşısında “işarələnməkdən imtina etdi” qeydi əlavə edilir.

GİSDİ müşahidəçiləri müşahidə etdikləri 465 seçki məntəqəsinin hamısında UV lampa ilə yoxlamanın keçirildiyini müşahidə etmişdir. Lakin burada təşkilati problem mövcuddur. Yoxlama çox vaxt MənSK üzvü tərəfindən məntəqənin girişində, digər üzvlərin **əyləşdiyi uzun masadan çox kənarda** həyata keçirilirdi və əksər hallarda **məntəqədə olan müşahidəçilər proseduru müşahidə edə bilmirdi**. Beləliklə, komitənin bu üzvünün fəaliyyəti həmkarları və müşahidəçilər tərəfindən müşahidə edilməmiş qalır. Bu, düzgün deyil.

GİSDİ UV lampa yoxlamasının **MənSK-nın uzun masanın başında** – bütün MənSK üzvləri və məntəqədəki bütün müşahidəçilərin qarşısında həyata keçirilməsini tövsiyə edir.

* * *

Seçicini bülletenlə təmin etməzdən əvvəl MənSK üzvü **bülletenin nömrələnmiş sol küncünü** kəsmə xətti boyunca kəsir və saxlayır. Bu seçicilərin saxta bülletəndən istifadə etməsinin qarşısını alan ehtiyat tədbirdir. Bu, bəzi seçicilərin məntəqəyə kənardan gətirilmiş qanunsuz bülletenlə səs vermək cəhdlərinə qarşı “yaxşı təcrübədir”.

Bülletenin yuxarı sol küncü Məntəqə Seçki Komissiyası üzvü tərəfindən seçicinin gözü qarşısında kəsilməlidir. Məntəqə Seçki Komissiyasının üzvü seçicinin digər komissiya üzvləri tərəfindən qeydiyyatının başa çatmasını gözləməli, daha sonra seçicinin gözü önündə bülletenin yuxarı sol küncünü kəsməli və kabinədə səs verməsi üçün seçiciyə təqdim etməlidir. Seçici səs vermək istədiyi kabinəni seçir, oraya daxil olur, pərdəni çəkir və sakitcə öz seçimini bülletəndə qeyd edir.

Bu məsələdə, bir pozuntunu və seçki prosesinin optimallaşdırılması üçün bir fürsəti qeyd etməliyik: bəzi hallarda GİSDİ müşahidəçiləri seçki bülletenlərinin **nömrələnmiş yuxarı sol künclərinin daha əvvəlcədən kəsildiyini** müşahidə etmişdir. Bu, işi sürətləndirmək üçün komitə tərəfindən edilmişdi. Onların məqsədi anlaşılandır, lakin bu, səsvermə proseduruna ziddir.

Biz, MSK-ya MənSK üzvlərinin, xüsusilə sədrlərinin təlimatlandırılması zamanı bülletenlərin yuxarı sol küncünün kəsilməsi prosesinə xüsusi diqqət yetirməsini tövsiyə edirik. GİSDİ, MSK-nın prosedurlara dair təlimatlarında MənSK-nın **bülletenlərin yuxarı sol küncünün seçicilər qarşısında kəsilməsi** öhdəliyini xüsusi vurğulamağı tövsiyə edir.

* * *

Digər məsələ **bir seçki məntəqəsində səsvermə kabinetlərinin sayı** ilə bağlıdır. MənSK-ların əksəriyyətində 1200 seçicisi olan daha böyük seçki məntəqlərində 6-8-10 səsvermə kabinəsi quraşdırılmışdı. Bu tamamilə lazımsızdır – seçicilər, faktiki olaraq, 2-3 kabinədən çoxunu istifadə etmir.

Bundan əlavə, kabinetlərin sayı çox olduğuna görə onların bəzisi **əlavə otaqda yerləşdirilmişdi**. Belə ki, həmin əlavə kabinetlər komitənin bütün üzvlərinin, həmçinin müşahidəçilərin birbaşa görə biləcəyi yerdə deyildi və bu səbəbdən pozuntu halıdır.

Biz tövsiyə və təklif edirik ki, MSK seçici sayı 1000 nəfərdən çox olan yerlərdə **səsvermə kabinetlərinin sayını 3-ə**, bütün digər yerlərdə isə 2-yə qədər **məhdudlaşdırsın**.

* * *

Hər bir seçici, səsvermənin gizliliyi prinsipinə uyğun olaraq, **şəxsi və tək səs verir**. Etibarnamə əsasında digər şəxslərin adından səs vermək qadağandır. Hər bir seçici bülleteni şəxsən, kənardan yardım olmadan öz əli ilə işarələməlidir. Heç kimə seçici ilə birlikdə kabinetə daxil olmağa icazə verilmir.

Əgər seçici seçki bülletenini müstəqil şəkildə ala bilmirsə, digər şəxslərin (müvafiq MənSK üzvləri və ya müşahidəçilər istisna olmaqla) köməyindən istifadə edə bilər. Yardım edən şəxs soyadı, adının və atasının adının baş hərflərini seçici siyahısında qeyd etməli və “seçki bülleteninin alınmasına dair seçicilərin imzası” sütununda imzalamalıdır. Sonda, seçici işarələnmiş bülleteni seçki qutusuna atmalıdır.

İşarələnmiş seçki bülleteni seçici tərəfindən şəxsən qatılmalıdır. Seçici bunu səsvermə kabinetində etməlidir. Bülleten səsvermə qutusuna atılarkən qatlaq vəziyyətdə olmalıdır. Seçici işarələnmiş bülleteni açıq şəkildə nə komitə üzvlərinə, nə müşahidəçilərə, nə də məntəqədə olan digər şəxslərə göstərməli deyil. **Bu səsvermənin gizliliyinin pozulması olar.** Bəzi seçicilərin bu kimi cəhdlərinin qarşısı MənSK tərəfindən alınmalıdır.

GİSDİ müşahidəçiləri aşkar etmişdir ki, **bəzi məntəqələrdə seçicilər bülletenləri qatlamaq öhdəliklərindən məlumatsız idi**. Onlar sakitcə kabinetlərdən çıxıb açıq bülletenləri qutulara atırdı. Bəzi hallarda onlar MənSK üzvlərinə düzgün qatlama formasının bu olub-olmamasına dair sual vermiş və təsdiq cavabı almışdı. Bu hallar səsvermənin gizliliyinin

pozulmasıdır. **Seçki prosesinin bu detalına dair seçicilərin maarifləndirilməsi və MənSK üzvlərinin təlimatlandırılması məqsədilə əlavə səy göstərilməlidir.**

Bu baxımdan, GİSDİ təklif və tövsiyə edir ki, Seçki Məcəlləsində bülletenlərin qatlanması və səsvermənin gizliliyinə dair müvafiq mətnlər daha da aydınlaşdırılsın və ətraflı göstəriləsin. **MSK seçki prosedurlarına dair təlimatlarında bunu xüsusilə vurğulamalıdır.** Növbəti addım kimi, **qatlanmamış və ya digərlərinə göstərilmiş bülletenlərin ləğv edilməsi** nəzərdən keçirilə bilər. Bülletenini qatlamamış və göstərmiş seçici **ikinci dəfə səs verə bilməz.** Bu hal baş verdikdə, MənSK-nın Qeydiyyat Kitabında müstəsna şəkildə qeyd edilməlidir.

* * *

Seçki qutuları elə yerləşdirilməlidir ki, MənSK üzvləri və müşahidəçilər onları asanlıqla müşahidə edə bilsin. Bu, seçki prosesinin şəffaflığı baxımından önəmli məsələdir. GİSDİ müşahidəçiləri **müşahidə apardıqları əksər məntəqələrdə seçki qutularının komissiya üzvlərinin, eləcə də müşahidəçilərin rahatlıqla görə biləcəyi şəkildə yerləşdirildiyini** aşkar etmişdir.

Lakin bəzən az sayda məntəqədə bu tələbin yetərincə nəzərə alınmadığını müşahidə etdik – qutular **komissiya üzvlərinin masasından kənarda, müşahidəçilərin birbaşa görə və nəzarət edə bilməyəcəyi yerdə yerləşdirilmişdi.**

Bu hallarda, seçicilər komissiyanın yalnız bir üzvünün nəzarəti altında bülletenləri qutuya atırdı. Qanunvericiliyin tələbinə uyğun olaraq, hər bir bülleten bütün komissiya üzvlərinin və müşahidəçilərin nəzarəti altında qutuya atılmalıdır.

Bununla bağlı, GİSDİ MSK-ya tövsiyə edir ki, **qutuların MənSK üzvlərinin masasında və ya düz qarşısında**, bütün komissiya üzvlərinin və müşahidəçilərin görə və nəzarət edə biləcəyi şəkildə yerləşdirilməli olduğuna dair tələbi təlimatlarda vurğulasın.

SEÇKİNİN NƏTİCƏLƏRİ

MSK-nın elan etdiyi yekun seçki nəticələri təəccüblü deyildi. 2003-cü il tarixli prezident seçkilərindən bu tərəfə seçki kvotalarında təsir bağışlayan sabitlik var.

Cənab İlham Əliyev bundan əvvəlki 3 seçkidə olduğu kimi, bu seçkilərdə **qəti qələbə qazandı**. Bu, seçkiqabağı sorğulardakı reytinglər, eləcə də seçki günü keçirilmiş dörd paralel ekzit-polun nəticələrindən aydın görünürdü. Onların hamısı cənab İlham Əliyevin səsələrin 82-87%-i ilə qələbə qazanacağını əvvəlcədən proqnozlaşdırırdı. Seçkinin yekun nəticəsi 86,02% oldu.

Cədvəl 3.

Etibarlı hesab edilmiş səsələrin prezidentliyə namizədlər arasında bölünməsi

	Namizədin adı	Seçkinin nəticələri	
		Səsələrin sayı	Faiz
1.	Əliyev İlham Heydər oğlu	3 394 898	86.02
2.	Oruc Zahid Məhərrəm oğlu	122 956	3.12
3.	Məmmədov Sərdar Cəlal oğlu	119 621	3.03
4.	Həsənquliyev Qüdrət Müzəffər oğlu	119 311	3.02
5.	Hacıyev Hafiz Ələmdar oğlu	59 924	1.52
6.	Əlizadə Araz Məmməd Mübariz oğlu	54 533	1.38
7.	Quliyev Fərəc İbrahim oğlu	45 967	1.17
8.	Nurullayev Razi Qulaməli oğlu	29 229	0.74
	Ümumi	3 946 439	100.00

Digər 7 namizədin seçki nəticələri də dəqiqliklə proqnozlaşdırılmışdı.

Prezidentliyə digər namizədlər də yaxşı nəticə göstərmişdi. Onların seçki nəticələri iştirak etdikləri əvvəlki seçkilərlə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdı. Cənab Zahid Oruc, cənab Sərdar Məmmədov və cənab Qüdrət Həsənquliyev, eləcə də cənab Hafiz Hacıyev və cənab Araz Əlizadənin seçki uğurları xüsusilə vurğulanmalıdır. Onlar reytinglərini qaldırmış, seçki nəticələrini əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etdirmişdir (Bax: Əlavə №3).

Bu, onların uğurlu seçki kampaniyası keçirərək əlavə tərəfdar və seçici cəlb etməsinin empirik sübutudur. Bu, onların şəxsi uğurudur, lakin əlbəttə, eyni zamanda onları dəstəkləyən partiya və ictimai təşkilatların nailiyyətidir. Bu, böyük ehtimal ki, onların seçki kampaniyaları və media işıqlandırması üçün çalışan ekspertlərin də nailiyyətidir.

Bu prezident seçkilərində seçki nəticələrini qaldırmaqla, iştirakçılar özlərini demokrarik Azərbaycanın partiya plüralizmi və siyasi həyatında mühüm faktor ola biləcək potensial siyasətçilər kimi göstərməyə müvəffəq olmuşdur.

* * *

Etibarsız hesab edilmiş seçki bülletenlərinin sayı bu tip seçkilər üçün normal səviyyədədir. MSK 12,413 etibarsız seçki bülleteninin olduğunu elan etmişdir. Bu, seçki qutularına atılmış bülletenlərin 0,003 faizini təşkil edir.

* * *

Seçici fəallığı yüksək idi – 74,30%. Bu da həmçinin təəccüblü deyil. Əvvəlki prezident seçkilərində də fəallıq oxşar idi. Seçkiqabağı sorğular da belə fəallıq proqnozlaşdırmışdı.

Seçici fəallığı seçki günü boyunca ritmik idi – seçki günü bəzi zaman aralıqlarında seçicilərin hədsiz izdihamı olmadan. Saat 15:00-dək, 7 saat ərzində seçicilərin 60%-i səs vermişdi. Seçki gününün növbəti 4 saati ərzində seçici fəallığı azalmışdı.

Seçkinin bu ritmdə davam etməsi seçkinin sakit mühitdə həyata keçirilməsinin, eləcə də Azərbaycan vətəndaşlarının seçki davranışlarının rasionallığının növbəti empirik göstəricisidir.

Cədvəl 4.

Seçki günü ərzində seçici fəallığı

11 aprel 2018-ci il, saat 08:00-dan 19:00-dək

Mərkəzi Seçki Komissiyasının Seçki Məlumat Mərkəzinin elan etdiyi məlumatlar	
Vaxt	Fəallıq
Saat 10:00	18,71%
Saat 12:00	39,39%
Saat 15:00	60,74%
Saat 17:00	69,93%
Saat 19:00	74,30%
Rəsmi yekun fəallıq	74,30%

ŞİKAYƏT VƏ MÜRACİƏTLƏR

11 aprel 2018-ci ildə Azərbaycan Respublikasında keçirilmiş Növbədənəkar Prezident Seçkiləri **respublikada şikayət daxil olmadığı ilk president seçkiləridir**. 5 fevral 2018-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti “*Azərbaycan Respublikasında Növbədənəkar Prezident Seçkilərinin elan edilməsi haqqında*” Sərəncam imzaladığı gündən 19 mart 2018-ci ildə seçkiqabağı kampaniyanın başladığı günədək heç bir şikayət və müraciət daxil olmamışdır. Seçkiqabağı kampaniya müddətində şikayət və müraciət daxil olmamışdır. Seçki günü və ondan sonra 3 gün müddətində şikayət və müraciət edilməmişdir.

Şikayət və müraciətlərin təqdim edilməsi proseduru tamamilə aydın və asandır. Hər bir maraqlı tərəf Seçki Məcəlləsinin və ya seçkiyə dair digər qanunvericiliyin pozulması aktı baş verdikdən sonra 3 gün müddətində seçki komissiyalarına şikayət etmək hüququna malikdir.

Ümumiyyətlə şikayətlər **yazılı şəkildə təqdim edilməlidir**. Lakin, istisna hallarda, MSK şikayətləri şifahi formada, telefon və ya elektron poçt vasitəsilə qəbul edir. Belə hallarda müvafiq seçki komissiyasının rəsmisi şikayəti yazılı şəkildə qeydiyyatata almalıdır. Seçki Məcəlləsində şikayətin tələb olunan məzmunu, şikayətlərin qəbul edilməsi və araşdırılması prosedurları barədə qısa məlumatlar verilmişdir.

MSK və DSK səviyyəsində seçki şikayətləri və müraciətlərinə MSK-da 9 nəfərdən, DSK-da isə 3 nəfərdən ibarət ekspert qrupları tərəfindən baxılır. Ekspert qruplarının üzvlərinin seçilməsi meyarları bir qədər ümumdür – peşəkarlıq, fakta əsaslanan və hüquqi təhlil aparma qabiliyyəti, peşəkar seçki təcrübəsi və potensial üzvün tərəfsizliyinə yüksək ictimai inamın olması. Mərkəzi Seçki Komissiyasının qaydalarına əsasən, yeganə xüsusi tələb ekspert qruplarına müvafiq seçki komissiyasının heyətindən olan hüquqşünas, həm də hüquqşünas olmayan üzvlərin daxil edilməsidir.

Ekspert qrupları müvafiq seçki komissiyası tərəfindən qəbul ediləcək şikayət və müraciətlərə dair qərar layihələrini hazırlayır. Şikayətçi, onun müraciətinin baxıldığı hər hansı bir iclasda iştirak edə bilər.

Seçki günündən əvvəl 30 gün müddətində təqdim edilmiş bütün şikayət və müraciətlərə təqdim edildikdən sonra 2 gün ərzində, seçki günü və ya seçkidən sonra təqdim edilmiş müraciətlərə isə dərhal baxılır. Şikayət və ya müraciətə baxılması üçün əlavə vaxt tələb olunduqda, ekspert qrupu müvafiq komissiyaya əlavə 3 gün müddətin verilməsi üçün müraciət edə bilər. Müvafiq komissiya bu müddəti həm verə, həm də verməyə bilər.

Seçki komissiyalarının qərarları dərhal elan edilir və ya növbəti 18 saat ərzində dərc edilir (MSK-nın qərarları qurumun saytında da dərc olunur) və qərarın bir surəti ərizəçiyə verilir.

Ekspert qruplarının üzvlərinin müəyyən təlimlərdə iştirakını təmin etmək və seçki mübahisələrini həll etmək bacarıqlarını təkmilləşdirmək məqsədilə MSK tərəfindən 27 fevral-1 mart 2018-ci il tarixlərində 125 seçki dairəsinin bütün ekspert qrupu üzvləri üçün 3 günlük seminar təşkil edilmişdir.

SEÇKİNİN MÜŞAHİDƏSİ

Yerli müşahidəçilər və Yerli və Beynəlxalq Müşahidə Missiyaları

Seçki Məcəlləsinə əsasən, vətəndaşların və beynəlxalq **müşahidəçilərin seçki prosesini bütün mərhələ və səviyyələrdə müşahidə etmək hüququna** malikdir. Müşahidəçilərdən başqa, namizədlər (müstəqil) və namizədləri dəstəkləyən siyasi partiyalar da öz səlahiyyətli nümayəndələri ilə seçki prosesini bütövlükdə müşahidə edə bilərlər (nümayəndə kimi digər öhdəliklərinə əlavə olaraq).²⁷

Seçkiləri müşahidə etmək məqsədilə vətəndaşlar fərd və ya siyasi partiyaların, müstəqil namizədlərin və ya QHT-lərin müşahidə apararı təmsilçiləri kimi qeydiyyatdan keçə bilər.

Azərbaycan vətəndaşlarına beynəlxalq müşahidəçilər kimi iştirak etmək qadağandır.

Beynəlxalq müşahidəçilər seçki prosesinin monitorinqi üçün yalnız Prezident, Milli Məclis, Xarici İşlər Nazirliyi və ya MSK tərəfindən dəvət edildikləri halda MSK tərəfindən qeydiyyata alınabilir. Seçki müşahidəsi sahəsində müvafiq nüfuza malik beynəlxalq QHT-lər dəvətnamə üçün müraciət (təklif) edə bilər.

Beynəlxalq müşahidəçilər "dövlətin qoruması altında" olduqları üçün müəyyən imtiyazlı statusa malikdirlər və digər (yəni yerli) müşahidəçilərə də tətbiq edildiyi kimi, bütün seçki komissiyaları və dövlət və yerli hakimiyyət orqanlarından yardım almaq hüququna malikdirlər.²⁸ Seçki prosesinin hər hansı bir hissəsinin monitorinqi ilə yanaşı, müşahidəçilər seçki nəticələrinin protokollarını və seçki komissiyası tərəfindən tənzimlənən digər sənədlərin surətini heç bir məhdudiyyət olmadan əldə etmək hüququna malikdirlər.

Beynəlxalq müşahidəçilərin maliyyələşdirilməsi yalnız öz təşkilatları tərəfindən və ya şəxsi fondlar hesabına təmin edilməlidir.

Ümumiyyətlə, **bütün müşahidəçilərlə eyni hüquqlara və öhdəliklərə malik olan beynəlxalq müşahidəçilər öz fəaliyyətlərini şəffaf, ədalətli və müstəqil şəkildə həyata keçirməli və seçki prosesinə müdaxilədən çəkinməlidirlər.**

* * *

MSK-nın məlumatına əsasən, ümumilikdə 59,069 müşahidəçi qeydiyyatdan alınıb. Yerli müşahidəçilərin sayı 58,175 nəfər olmuşdur. Yerli QHT-lər tərəfindən 4,000 müşahidəçi

²⁷ Bütün namizədlər və namizədi dəstəkləyən siyasi partiyalar seçki prosesi üçün səlahiyyətli nümayəndəsini, eləcə də maliyyə məsələləri üzrə nümayəndəsini təyin etməlidir. Səlahiyyətli nümayəndələr namizədlik sənədlərinin təqdim edildiyi vaxt Mərkəzi Seçki Komissiyasında qeydiyyatdan keçməlidir.

²⁸ Bax: MSK-nın 18 iyul 2008-ci il tarixli 7/27-4 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş Təlimat

akkreditasiyadan keçirilmişdir. Digərləri fərdi şəkildə və ya namizədlərin yaxud siyasi partiyaların nümayəndələri kimi akkreditasiyadan keçmişdir.

Beynəlxalq müşahidəçilərin sayı 894 nəfər olmuşdur. Onlar 59 ölkə üzə 61 təşkilatı təmsil etmişdir.²⁹

Bundan başqa, müşahidəçi kimi qeydiyyatdan keçmədən seçki prosesini müşahidə etməyə icazə verilmiş çox sayda beynəlxalq media nümayəndələri də var idi.

Seçki günü müşahidəçilər və jurnalistlərə MSK-nın verdiyi vəsiqə ilə seçki məntəqələrinə daxil olmağa icazə verilirdi.

Çox sayda müxtəlif təşkilatlar və ölkələrdən olan çoxsaylı müşahidəçilərin qeydiyyatdan keçməsi Azərbaycanda möhkəmlənmiş demokratik təcrübədir. Bu, seçki prosesinin açıqlığının və real şəffaflığının inkişaf etməkdə olan formasıdır.

Bizdə olan məlumata əsasən, MSK müraciət edən hər bir şəxsi müşahidəçi kimi qeydiyyata alıb. Rədd edilən müraciət olmayıb.

* * *

MSK Müşahidəçilər üçün Təlimat kitabçası dərc etmişdir. Seçki müşahidəsi üzrə qeyri-hökumət təşkilatı EMDS (Seçki Monitorinqi və Demokratiyanın Tədrisi Mərkəzi) 22 mart 2018-ci ildə “Yerli və beynəlxalq seçki müşahidəsinin vacibliyi”nə dair mühazirə təşkil etmişdir. Auditoriyada vətəndaş cəmiyyəti fəalları və jurnalistlər olmuşdur.

Həm yerli, həm də beynəlxalq müşahidə missiyalarının bəziləri **aralıq hesabat dərc etmişdir:**

- **GİSDİ-nin Aralıq Hesabatı** 29 mart 2018-ci ildə brifinqdə təqdim edilmişdir. Hesabat GİSDİ-nin veb-saytında dərc edilib və oradan əldə etmək olar.
- **ATƏT/DTİHB-nin Aralıq Hesabatı** 29 mart 2018-ci ildə təşkilatın veb-saytında dərc edilbi və oradan əldə etmək olar.
- **AVCIYA-nın (Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası) Aralıq Hesabatı** 5 fevral 2018-ci ildən 6 aprel 2018-ci ilədək olan müddəti əhatə edir. Hesabatda ictimai-siyasi mühit, söz və mətbuat azadlığı, toplaşma azadlığı, namizədlərin irəli sürülməsi və qeydiyyatı, seçici siyahıları, seçki administrasiyasının fəaliyyətləri və təşviqat kampaniyasına dair monitorinqin nəticələri əks olunub.

Seçki Monitorinqi və Demokratiyanın Tədrisi Mərkəzi (EMDS) kimi digər yerli seçki müşahidə təşkilatları kampaniya zamanı bəzi vacib məsələlərə dair müntəzəm bəyanatlar dərc edib. Məsələn: Azərbaycanda Növbədənəkar Prezident Seçkilərinin 11 aprel 2018-ci il tarixinə Planlaşdırılması barədə bəyanat; namizədlərin qeydiyyatı və ekzit-pollar haqqında məlumat; seçkiqabağı monitorinqin nəticələri. Bütün sənədlər təşkilatın veb sahifəsində mövcuddur.

²⁹ <http://www.msk.gov.az/en/elections/prezident-seckileri/11-04-2018/987/>

* * *

Seçki günü ərzində bəzi, əsasən beynəlxalq müşahidəçilər seçki gününə dair şəxsi təəssürləri və müşahidələri barədə mediaya qısa müsahibələr vermişdir.

Müşahidəçi təşkilatların və qrupların əksəriyyəti 12 aprel 2018-ci il tarixində seçki günü müşahidələrinin nəticələrinə dair brifinq keçirmişdir. Təqdimatlar və bəyanatlara əsasən, **seçki günü çox yaxşı təşkil olunmuşdu, sakit keçmişdi və seçkinin nəticələrinə təsir edə biləcək ciddi prosedur pozuntularını və ya Seçki Məcəlləsinin pozulması halları olmamışdır.**

Bəzi müşahidəçi təşkilatlar - yerli EMDS və AVCIYA, eləcə də beynəlxalq GİSDİ və ATƏT/DTİHB - **İlkin Nəticələrə dair Bəyanat** vermiş və dərc etmişlər.

Bu prezident kampaniyası dövründə müşahidəçilərin fəaliyyətini izləmək üçün say göstərməyimizə baxmayaraq, biz burada bəzi müşahidə missiyalarının fəaliyyətlərini gözdən qaçıra biləcəyimizin tamamilə fərqi varırıq.

Bu, bizə MSK-ya təvsiyə vermək üçün əsas verir:

MSK **qeydiyyatdan keçmiş müşahidəçilərin və müşahidəçi təşkilatların** - həm yerli və beynəlxalq təşkilatların, həm də təşkilatların müşahidə missiyalarının və fərdi vətəndaş müşahidəçilərinin - **açıq qeydiyyatını** aparsın.

Həmçinin **müşahidəçi təşkilatın/missiyanın müşahidəçisi ilə fərdi qeydiyyatdan keçmiş müşahidəçi** (vətəndaş müşahidəçiləri) **arasında** fərqləndirmə daha aydın ola bilər və olmalıdır.

Daha bir konkret təvsiyə:

Müşahidə aparılmış 465 məntəqənin əksəriyyətində 8-13 arasında yerli və vətəndaş müşahidəçi var idi, halbuki, MənSK üzvlərinin sayı 6 idi.

Bunu nəzərə alaraq, **müşahidəçi, partiya nümayəndəsi və agent/nümayəndə arasında** daha aydın qanuni **fərqləndirmə** nəzərdən keçirilə bilər. Müxtəlif müşahidəçilərə **fərqli vəsiqələrin** verilməsi daha məqsədəuyğun olardı – məsələn, “müşahidəçi”, “nümayəndə”, “iştirakçının agent” və s.

* * *

Bundan əlavə, 10 illik təcrübəyə əsasən, 1000 seçki məntəqəsində 1000 video kamera quraşdırılmışdı və bu, hər bir şəxsə seçki məntəqələrini internet üzərindən, həmçinin MSK-da xüsusi otaqda şəxsən izləməyə imkan yaratmışdır.

Video yazılar əsasında MSK qanun pozuntuları və səsvermə prosesinin və prosedurlarının pozulması hallarının qeydə alınması səbəbindən 4 seçki məntəqəsində nəticələri ləğv etmişdir.

Bu məsələ ilə bağlı aşağıdakıları təvsiyə edə bilərik:

İlk növbədə, bu yaxşı təcrübə **növbəti seçkilərdə kəmiyyət etibarilə genişləndirilə bilər** – seçki prosesinin kameralar vasitəsilə onlayn müşahidə edildiyi məntəqələrin sayı 1500 və ya

2000-dək artırıla bilər. Bu, gələcəkdə məntəqələrdə seçki prosesinin kameralar vasitəsilə **tam onlayn monitorinqi istiqamətində atılan müsbət addım** olardı.

İkinci növbədə, kameraların çəkiliş bucağı yaxşılaşdırıla bilər. Bucaq ən azı üç hissənin aydın çəkilişinə imkan verməlidir: **seçki komissiyası üzvlərinin işlədiyi masa, seçicilərin səs verdiyi bütün kabinələr və** seçicilərin bülletenləri atdıqları **ən azı iki qutu**. Təbii ki, bu, seçki məntəqəsinin təşkilindən, kabinələrin sayının azalmasından, qutuların MənSK masasına və ya tam qarşısına köçürülməsindən asılıdır. Bu seçkilərdə biz yerlərin qeyri-kafi təşkil edilməsi hallarını qeydə aldığımız. Beləliklə, bu əsas elementlərdən bəzisi baxışdan kənarda qalmışdır.

DÖRD PARALEL EKZİT-POL

Ekzit-pollar **səslərin sayılması prosesində saxtakarlığın qarşısının alınması** və siyasi seçkilərin ədalətli olmasına zəmanət verən **əsas demokratik vasitələrdən biridir**. Bu, **əsl demokratik və şəffaf seçki prosesinin qorunması üçün** öz təsdiqini tapmış vasitədir. Bu, inkişaf etmiş demokratiyası olan ölkələrdə seçki gününün mütləq komponentlərindən biridir.

Azərbaycanda seçkilərdə bu təcrübə, Avropa və dünya standartlarına uyğun olaraq, 2003-cü ildən bəri tətbiq edilir. Seçki günü 11 aprel 2018-ci ildə 4 paralel və müstəqil ekzit-pol həyata keçirilmişdir.

Söhbət 4 beynəlxalq və yerli peşəkar və ictimai tədqiqat təşkilatlarının paralel və müstəqil ekzit-pollar keçirməsindən **getdikdə, MSK plüralizmi təmin etmişdir.**³⁰ Bu təşkilatlardan ikisi yerli: ELS - Müstəqil Araşdırmalar Mərkəzi və Rəy Monitoring Mərkəzi; ikisi beynəlxalq təşkilat idi: Arthur J. Finkelstein & Associates (ABŞ) və “OpinionWay” (Fransa). Onların bu işdə yerli tərəfdaşları: müvafiq olaraq, Vətəndaşların Əmək Hüquqlarının Müdafiə Liqası və Vətəndaş Cəmiyyəti Uğrunda tədqiqat təşkilatları olmuşdur.

Yuxarıda qeyd olunan tədqiqat təşkilatlarının hamısı - yerli və beynəlxalq – **təkbədbilməz tədqiqat nüfuzuna** malikdir. Onlar ekzit-polların keçirilməsinə dair **qəbul edilmiş peşəkar standartlar** əsasında fəaliyyət göstərir.

Dörd Ekzit-pol agentliyinin proqnozları səsvermə başa çatdıqdan (saat 19:00-da) **dərhal** sonra **ictimaiyyətə elan edilmişdir**. 19:15-dən başlayaraq, onlar Hilton Otel Bakıda təşkil edilmiş brifinqdə sıra ilə nəticələri elan etməyə başlamışdır.

* * *

Dörd ekzit pol agentliyinin proqnoz reytingləri birinci namizədin rəsmi nəticələri və 3 faiz və daha az səs toplamış namizədlərin aydın bölgüsü **ilə uyğunluq təşkil edirdi**.

Azərbaycan xalqının həqiqi səsi ilə bu uyğunluq MənSK-lardan başlayaraq, DSK-lar və nəhayət, MSK səviyyəsində **səslərin sayılması prosesinin dəqiqliyinin və düzgünlüyünün** göstəricisi və aydın sübutudur və belə ki, seçicilərin 11 aprel 2018-ci ildə seçki iradəsinin rəqəmlərlə real ifadəsidir.

Aprelin 9-da GİSDİ ELS, OpinionWay və Finkelstein & Associates komandaları ilə kollegial görüşlər keçirmişdir. **Onlar metodologiya və sorğular, ölçü və nümunə metodları, intervüer komandalarının nümunəsinin ölçüsü və metodları və sahə işlərinin təşkili**, eləcə də

³⁰ MSK 24 mart 2018-ci ildə seçki zamanı ekzit-pol keçirəcək təşkilatları qeydiyyatda almışdır.

sahə işinin vaxtının təyin olunması və məlumatların emal edilməsi metodlarına dair bizi nəzakətlə məlumatlandırıdılar.

Beləliklə, bu, bizə bu üç ekzit-pol təşkilatının həqiqətən də peşəkar standartlara və yaxşı təcrübəyə uyğun şəkildə fəaliyyət göstərməsinə əmin olmaq imkanı verdi.

Cədvəl № 5.

Ekzit-polların proqnozları

	<i>Ekzit-pol agentliyi</i>	Yerli		Beynəlxalq		MSK-nın rəsmi nəticələri	
		<i>ELS</i>	<i>Rəy</i>	<i>OpinionWay</i> <i>Fransa</i>	<i>Finkelstein & Ass.</i> <i>ABŞ</i>	İlkin	Yekun
	Nümunə MənSK	300 MənSK	350 MənSK	210 MənSK	200 MənSK	91% - MənSK protokolları	100% - MənSK protokolları
	Nümunədə əhatə edilmiş Dairələr	118 Dairə	48 Dairə	118 Dairə	40 Dairə		
	Nümunədəki seçicilər	60 000	26 625	11 495	14 000		
	Proqnozlarını saat ... elan etmişlər	19.15	20.00	19.30	19.45		
	İlham Əliyev	82.71%	84.49%	86,53%	85.57 %	86,09%	86,02%
	Zahid Oruc	3.37%	3.21%	2,92%	2.92 %	3,07%	3,12%
	Sərdar Məmmədov	3.56%	3.04%	2,81%	2.48 %	2,97%	3,03%
	Qüdrət Həsənpuliyev	4.23%	3.72%	3,10%	2.96 %	3,4%	3,02%
	Hafiz Hacıyev	2.01%	1.57%	1,73%	1.76 %	1,51%	1,52%
	Araz Əlizadə	1.87%	1.65%	1,21%	1.42 %	1,4%	1,38%
	Fərəc Quliyev	1.33%	1.46%	1,03%	1.52 %	1,18%	1,17%
	Razi Nurullayev	0.93%	0.86%	0,67%	1.37 %	0,74%	0,74%

- Cədvəldəki məlumatlar faizlə göstərilmişdir.
- Marjinal səhvlər peşəkar standartlar çərçivəsindədir.

Bu seçkilərdə aparılmış ekzit-pollara dair seçki administrasiyasına aşağıdakıları nəzərə almağı təvsiyə edirik:

İlk növbədə, **ekzit-pol həyata keçirən** təşkilatlar **bunu** müşahidə aparılmış məntəqədəki seçki nəticələrinin protokollarını toplayaraq, onların **Cəld Hesablamaı ilə birləşdirmələri** yaxşı olardı. Bununla da sadəcə ekzit-pol deyil, həm də Cəld Hesablamaıdan alınan nəticələr elan edilərdi. Praktiki olaraq, bunun seçki günü 22:00-dək və ya MSK-nın 90% emal edilmiş protokollar əsasında özünün ilkin nəticələrini elan etməzdən 10-12 saat əvvəl edilməsi mümkündür.

Bu həmçinin seçki prosesində yaxşı təcrübə olardı. Qaydaya əsasən, Cəld Hesablamaı həyata keçirildiyi və ilkin faizlər açıqlandığı zaman proqnozların dəqiqliyi təkmilləşir. Beləliklə, tədqiqat təşkilatları bir daha işlərinin dəqiqliyini və peşəkarlıqlarını nümayiş etdirə bilər.

İkinci növbədə, ekzit-pol agentlikləri əldə etdikləri nəticələrlə yanaşı, **faiz nəticələrinin hesablanması zamanı istifadə edilmiş prosedur barədə məlumatları da elan etmələri daha yaxşı olardı.** Bu, tədqiqat məlumatlarının açıqlanması üçün müvafiq tələbdir. Bu, xüsusilə, məntəqə nümunəsinin 125 Dairənin yalnız bir hissəsi ilə məhdudlaşdıqda, bütün ölkəni əhatə etmədiyi hallarda tələb olunur.

TÖVSIYƏLƏR

HÜQUQİ ÇƏRÇİVƏ

Bu prezident seçkilərinin müşahidəsi göstərmişdir ki, **Seçki Məcəlləsi** seçki prosesinin, seçki gününün və nəticələrin hesablanması üçün hazırlanması və təşkili üçün və seçki prosesinin demokratik müşahidəsi üçün **yaxşıca işlənib hazırlanmış və balanslı hüquqi çərçivəni təmin edir**. O, ümumiyyətlə **vətəndaşların seçki hüquqlarına, aktiv və passiv fəallığına, eləcə də Azərbaycan xalqının siyasi iradəsinin azad və demokratik ifadəsinə zəmanət verir**. Seçki Məcəlləsinin bu versiyasında seçki prosesinin müxtəlif normaları ilə bütün əsas prosedurlar arasında yaxşıca işlənib hazırlanmış struktur və sinxronizasiya vardır.

Biz bu məqamda qeyd etməliyik ki, Seçki Məcəlləsinin bu versiyası Azərbaycan Respublikasının **spesifik dövlət strukturu, siyasi seçkilər üçün əsas demokratik standartlar**, eləcə də regional **ənənəvi mədəniyyət və bir araya toplanan demokratik təcrübələr** ilə tam uyğunluq təşkil edir.

Bununla bağlı tövsiyəmiz odur ki, **bu Seçki Məcəlləsinə hər hansı “radikal islahatlar” edilməsin**.

* * *

Lakin, **bəzi spesifik və qismən əlavələr və düzəlişlər edilə bilər**. Hər şeydən əvvəl bunlar aşağıdakı məsələlərə aiddir:

- **MSK-nın tərkibi** və ictimai fəaliyyəti;
- **MənSK üzvlərinə** göstərişlər və onların təlimatlandırılması;
- Qadınları iştirakı və **gender** balansı;
- Seçki prosesində və seçki müşahidəsində **media** və ekzit-pollar;
- Seçki məntəqələrində fəaliyyətin təşkili və **otaqların təşkili**;
- MənSK üzvlərinin ardıcıl və **sinxron fəaliyyəti**;
- MənSK-larda **kabinə sayının** optimallaşdırılması;
- **Bülleten qutularının** yerləşdirilməsi və onların birbaşa müşahidə edilməsi;
- Qutulardan birinə atılmazdan əvvəl **hər bir bülletenin seçici tərəfindən qatlanması**;

- Hər bir seçki məntəqəsində seçki nəticələrinə dair **protokolların** MənSK-nın **bütün üzvləri tərəfindən imzalanması**;
- MənSK-da hər bir müşahidəçi və səlahiyyətli nümayəndənin **nəticələrin qeyd edildiyi imzalanmış Protokolun bir surətini** alması.

* * *

Seçki Məcəlləsinə düzəlişlər lazımı vaxtda – müvafiq seçkilərin keçirilməsinə ən azı bir neçə ay qalmış edilməlidir.

Biz başa düşürük ki, son iki ildə Konstitusiyaya mühüm düzəlişlər təqdim olunmuşdur və bu düzəlişlər nəticəsində Seçki Məcəlləsinə son düzəlişlər ləvazim idi. Bütün bunlara baxmayaraq və hətta belə düzəlişlərin edilməsi obyektiv surətdə tələb olunurdusa belə, bu, bəziləri tərəfindən demokratiyanın səviyyəsi və bütövlükdə seçki prosesinin şəffaflığına qarşı fikir bildirmək üçün istifadə oluna bilərdi və istifadə olunmuşdur.

Bununla bağlı tövsiyəmiz belədir ki, Seçki Məcəlləsinə hər hansı əlavə düzəlişlər seçkilərdən kifayət qədər qabaqcadan icra edilməlidir.

SEÇKİ İDARƏETMƏ ORQANLARI

MSK-nın tərkibinə gəldikdə:

- MSK-nın qərarverici orqanına **yeni kvota** əlavə edilə bilər. MSK-nın tərkibinə **müstəqil ekspertlər və tanınmış ictimai xadimlərdən** ibarət yeni kvotanın daxil edilməsi nəzərdən keçirilə bilər.

Bu, MSK-nın formalaşdırılmasında vətəndaş cəmiyyəti bazası və siyasi plüralizmi daha da genişləndirərdi. Bu, MSK-nın siyasi cəhətdən hakim partiya və prezidentdən asılı orqan olması iddialarına qarşı əlavə və effektiv arqument ola bilərdi.

Bu, necə edilə bilər?

Birinci variant: Hazırkı üç kvotadan bir yer çıxarıla bilər. Onların hər biri indi olduğu kimi 6 deyil, 5 üzvdən ibarət olacaq. Beləliklə, MSK-da 4-cü “müstəqil ekspertlər” qrupu üçün 3 yer boş olacaq. Kvotalar, müvafiq olaraq: 5, 5, 5 və 3 kimi olacaq.

İkinci variant: MSK üzvlərinin sayı 18 nəfərdən 20 yaxud 22 nəfərə artırıla bilər. Bu, MSK-da 4-cü “müstəqil ekspertlər” qrupu üçün yeni 2-3-4 yer ayrılmış olacaq. Kvotalar, müvafiq olaraq: 6, 6, 6 və (2-3-4) kimi olacaq.

- MSK və DSK səviyyəsində **iddia və müraciətlərə baxan ekspertlər qrupuna** kənar üzvlər kimi müstəqil ekspertlər, o cümlədən **müvafiq texniki sərəşəyə** malik (məsələn, qrafoloqlar, media ekspertləri və s.) şəxslər də daxil edilməlidir.

Bu, müvafiq komissiyanın qərarlarının keyfiyyətini artırardı. Bu kimi düzəliş qərarların iddia edilən qərəzliliyinə dair tənqidi fikirləri minimuma endirə bilərdi.

Seçkilərin ŞƏFFAFLIĞINA gəldikdə:

- Daha çox şəffaflığın əldə edilməsi və müşahidə prosesi ilə bağlı əsaslandırılmamış tənqiddən yayınmaq məqsədilə MSK **müşahidəçilərin**, yerli və beynəlxalq müşahidəçi təşkilatların, habelə qeydə alınmış namizədlərin agentləri və digər nümayəndələrini **qeydiyyatı almasını** ictimaiyyətə açıqlaması məqsəduyğun olardı;
- **MSK-nın müntəzəm iclasları ictimaiyyətə açıq olsa və ya canlı yayımlansa**, seçki kampaniyası və seçki günündə MSK-nın şəffaflığı artırıla bilər. Ən azı MSK yalnız iclasların protokollarının təsdiq edilməsi qərarını deyil, həm də hər iclasın və iclas stenoqramının protokolunu dərc etməyi nəzərdən keçirə bilər.
- Təvsiyə edə bilərik ki, MSK-ya iddia verdikdən sonra dinləmədə yalnız iddiaçı və müdafiəçi deyil, həm də **seçki prosesinin digər iştirakçıları da**, məsələn, qeydiyyatı alınmış digər namizədlər və onların nümayəndələri və agentləri iştirak etməlidir. Ümumi prosesdə maraqlı olan və müvafiq qərarın qəbul edilməsi zamanı fikir bildirməkdə hüquqi marağı olan şəxslərin də iştirak etməsinə imkan yaradılmalıdır.
- MSK-nın **qərarları daha aydın şəkildə tarixlənməlidir**. Qərarların verilmə tarixi və qərarın qüvvəyə minmə tarixi çox vaxt fərqli olduğundan, bu, mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

MənSK üzvlərinin TƏLİMATLANDIRILMASI və TREYNİNGİNƏ gəldikdə:

Seçki günü apardığımız müşahidələrimizin nəticələrini nəzərə alaraq və bu prezident seçkilərinin hazırlanmasına dair MSK-nın verdiyi bütün təlimatlara və apardığı treyninqlərə diqqət yetirərək, MSK-ya təvsiyə edirik ki, **səsvermənin gizliliyini qoruyub saxlamaq və MənSK tərəfindən səsvermə prosedurlarının Seçki Məcəlləsinə tam uyğun olaraq həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə** aşağıdakı məsələləri öz təlimlərində daha aydın şəkildə vurğulasın:

- UV lampa ilə sol baş barmağın yoxlanılması **MənSK üzvü tərəfindən** seçki məntəqəsinin girişində deyil, MənSK masasının başında, **digər üzvlərin qarşısında** həyata keçirilməlidir. MənSK-nın bütün üzvləri və müşahidəçilər **bu prosesə birbaşa baxa bilməlidir**.
- MənSK-nın üzvləri **bülletenin yuxarı sol küncünü birbaşa seçicinin gözü qarşısında kəsməli** və səs verməsi üçün ona təqdim etməlidir.
- MənSK-nın üzvləri **seçicilərin kabinəyə daxil olduqdan sonra pərdəni bağladığına nəzarət etməlidir**. Pərdəni bağlamadıqları təqdirdə, onlar səsvermənin gizliliyini təmin etmək məqsədilə nəzakətlə bunu seçicidən xahiş etməlidirlər.
- Seçicilər **kabinədə seçimlərini qeyd etdikdən sonra bülletenləri dərhal qatlamalı və bağlı şəkildə qutuya atmalı olduqları** barədə MənSK-nın üzvləri tərəfindən təlimatlandırılmalıdır. Bu, birbaşa səsvermənin gizliliyi ilə bağlıdır.
- Məntəqələrin təşkil edilməsinə gəldikdə, təvsiyə edirik ki, komissiya üzvlərinin birbaşa nəzarəti və müşahidəsini təmin etmək məqsədilə **səsvermə qutuları MənSK masasında və ya düz qarşısında yerləşdirilməlidir**.
- Seçici sayı 1000 nəfərdən çox olan yerlərdə **seçki kabinetlərinin sayı 3-ə**, digər bütün yerlərdə isə 2-yə **əndirilməlidir**.

Qadınların İştirakı və Gender Balansı

MənSK üzvləri və sədrleri, eləcə də yerli müşahidəçilər və partiya nümayəndələri arasında qadınlar üstünlük təşkil edirdi. Beləliklə, bu seçkilərdə seçki administrasiyası, yerli müşahidə və məntəqə komissiyalarının üzvləri səviyyəsində qadınlar üstünlük təşkil edirdi. Yəqin ki, bu daha çox qadınların iştirak etməsinə dair əvvəlki tövsiyələrə cavab olaraq həyata keçirilmişdir.

İndi Azərbaycanda növbəti seçkiləri təşkil etmək üçün əks təklif verməyə səbəbimiz var: **MənSK üzvləri və sədrleri arasında kişilər və qadınların sayını bərabərləşdirmək.**

Seçkiqabağı Kampaniya

Müxtəlif namizədlərin siyasi ideyaları və platformaları haqqında ətraflı məlumat ala bilməsi, potensial namizədlərin iştirakı və seçki kampaniyasında plüralizmin səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün seçicilərin imkanlarını nəzərə alaraq, **seçki dövrünün uzadılmasını** tövsiyə edə bilərik.

Hazırda seçki kampaniyasının müddəti 23 gündür – bu Şərq Tərəfdaşlığı ölkələri qrupunda ən qısa müddətdir (Venesiya Komissiyası).

Seçki prosesində Media

Media monitorinqinin nəticələrini nəzərə alaraq, GİSDİ aşağıdakıları tövsiyə edə bilər:

- Həm ictimai, həm də özəl medianın **kampaniyanı daha obyektiv işıqlandırması üçün onları** həvəsləndirmək məqsədilə hüquqi çərçivəyə baxış nəzərdən keçirilməlidir, çünki belə məlumat seçicilərin daha məlumatlı seçim etməsinə yardım edərdi.
- Seçicilərin məlumatlı seçim etməsi hüququna gəldikdə, **kampaniyanın ödənişli media işıqlandırması** redaksiya məzmunu ilə **qeyd olunmalı və ayrılmalıdır.**
- Seçki Məcəlləsi seçicilərin media vasitəsilə siyasi alternativlər haqqında hərtərəfli və müxtəlif məlumat almaq hüququnu əhatə etməlidir. Media xəbərlərdə və cari məsələlərə dair proqramlarda seçki kampaniyasının **ədalətli, balanslı və qərəzsiz işıqlandırılmasına görə** qanuni öhdəlik daşıyır.

Seçki Müşahidəsi

Müşahidəçi, partiya nümayəndəsi və agent / təmsilçi arasında daha aydın qanuni fərqləndirmə nəzərdən keçirilə bilər.

Həmçinin **müşahidə təşkilatlarını/missiyaları təmsil edən müşahidəçilər ilə fərdi qeydiyyatdan keçmiş müşahidəçilər (vətəndaş müşahidəçilər) arasında** daha aydın dəqiq fərqləndirmə təmin edilə bilər və edilməlidir.

Müxtəlif müşahidəçilərə **fərqli vəsiqələrin** verilməsi daha məqsədəuyğun olardı – məsələn, “müşahidəçi”, “nümayəndə”, “iştirakçının agentı” və s.

Məntəqələrdə Kameralar vasitəsilə Şəffaflıq

İlk növbədə, bu yaxşı təcrübə **növbəti seçkilərdə kəmiyyət etibarilə genişləndirilə** bilər – seçki prosesinin kameralar vasitəsilə onlayn müşahidə edildiyi məntəqələrin sayı 1500 və ya 2000-dək artırıla bilər.

Bu, gələcəkdə məntəqələrdə seçki prosesinin kameralar vasitəsilə **tam onlayn monitorinqi** istiqamətində atılan müsbət addım olardı.

İkinci növbədə, **kameraların çəkiliş bucağı yaxşılaşdırılmalıdır**.

Bucaq ən az üç hissənin aydın çəkilişinə imkan verməlidir: **seçki komissiyasının üzvlərinin işlədiyi masa, seçicilərin səs verdiyi bütün kabinələr və seçicilərin bülletenləri atdıqları iki qutu**.

Təbii ki, bu, seçki məntəqəsinin təşkilindən, eləcə də kabinələrin sayının azalmasından, qutuların MənSK masasına və ya tam qarşısına köçürülməsindən asılıdır.

Bu seçkilərdə biz məkanların qeyri-kafi təşkil edilməsi hallarını qeydə aldığımızı. Beləliklə, bu əsas elementlərdən bəzisi baxışdan kənarda qalmışdır.

Tədqiqatların Düzgünlüyü və dəqiq nəticələrin proqnozlaşdırılması

Ekzit-pollardan əldə edilən məlumatlar:

Bu seçkilərdə həyata keçirilmiş ekzit-pollara gəldikdə, seçki administrasiyasına aşağıdakıları tövsiyələri edirik:

İlk növbədə, **ekzit-pol həyata keçirən** təşkilatlar **bunu** müşahidə aparılmış məntəqədəki seçki nəticələrinin protokollarını toplayaraq, onların **Cəld Hesablamaı ilə birləşdirmələri** yaxşı olardı. Bununla da sadəcə ekzit-pol deyil, həm də Cəld Hesablamaıdan alınan nəticələr elan edilərdi.

Praktiki olaraq, bunun seçki günü 22:00-dək və ya MSK-nın 90% emal edilmiş protokollar əsasında özünün ilkin nəticələrini elan etməzdən 10-12 saat əvvəl edilməsi mümkündür.

Bu həmçinin seçki prosesində yaxşı təcrübə olardı. Qaydaya əsasən, Cəld Hesablamaı həyata keçirildiyi və ilkin faizlər açıqlandığı zaman **proqnozların dəqiqliyi təkmilləşir**. Beləliklə, tədqiqat təşkilatları bir daha işlərinin dəqiqliyini və peşəkarlıqlarını nümayiş etdirə bilər.

İkinci növbədə, ekzit-pol agentlikləri əldə etdikləri nəticələrlə yanaşı, **nəticələrin hesablanması zamanı istifadə edilmiş prosedur barədə** məlumatları da elan etmələri daha yaxşı olardı.

Bu, tədqiqat məlumatlarının açıqlanması üçün müvafiq tələbdir. Bu, xüsusilə, məntəqə nümunəsinin 125 Dairənin yalnız bir hissəsi ilə məhdudlaşdıqda, bütün ölkəni əhatə etmədiyi hallarda tələb olunur.

Bu hesabatın İngilis dili variantı
yeganə rəsmi sənəddir.

Əlavə №1

PREZİDENT SEÇKİLƏRİNİN NƏTİCƏLƏRİ

11 aprel 2018-ci il

	Rəqəmlərlə	
	DAİRƏLƏR, MƏNTƏQƏLƏR və seçki PROTOKOLLARI	
1	Dairələrin sayı	125
2	Dairə Seçki Komissiyaları tərəfindən təqdim edilmiş protokolların sayı	125
3	Məntəqələrin ümumi sayı	5 641
4	Səsvermənin nəticələri etibarsız hesab edilmiş məntəqələrin sayı	4
5	Səsvermənin baş tutmadığı məntəqələrin sayı	0
	SEÇİCİLƏR və FƏALLIQ	
6	Seçicilərin ümumi sayı	5 332 817
	- seçici siyahılarında olan seçicilərin sayı	5 293 561
	- əlavə seçici siyahısında olan seçicilərin sayı	18 452
	- qeydiyyatdan çıxma vəsiqəsi almış seçicilərin sayı	20 804
	BÜLLETENLƏR	
7	MSK tərəfindən Dairə Seçki Komissiyalarına verilmiş bülletenlərin sayı	5 347 803
8	Seçki bülleteləri almış seçicilərin sayı	3 962 123
9	İstifadə edilmədən ləğv olunmuş bülletenlərin sayı	1 383 792
	- Məntəqə Seçki Komissiyaları tərəfindən	1 312 344
	- Dairə Seçki Komissiyaları tərəfindən	71 448
10	Korlanmış bülletenlərin sayı	1 888
11	Seçki qutularında olan bülletenlərin sayı	3 958 852
12	Etibarsız hesab edilmiş səslərin sayı	12 413
13	Etibarlı hesab edilmiş səslərin sayı	3 946 439

* Qeydiyyatdan çıxma vəsiqəsi almış seçicilər istisna olmaqla

** Seçici fəallığı: 74.30 % (seçici ümumi sayına nisbətən faizlə)

Etibarlı hesab edilmiş səsərin prezidentliyə namizədlər arasında bölünməsi

		Seçki NƏTİCƏLƏRİ	
	Namizədin adı	Səsərin sayı	Faiz
1	Əliyev İlham Heydər oğlu	3 394 898	86.02
2	Oruc Zəhid Məhərrəm oğlu	122 956	3.12
3	Məmmədov Sərdar Cəlal oğlu	119 621	3.03
4	Həsənquliyev Qüdrət Müzəffər oğlu	119 311	3.02
5	Hacıyev Hafiz Ələmdar oğlu	59 924	1.52
6	Əlizadə Araz Məmməd Mübariz oğlu	54 533	1.38
7	Quliyev Fərəc İbrahim oğlu	45 967	1.17
8	Nurullayev Razi Qulaməli oğlu	29 229	0.74
	Ümumi	3 946 439	100.00

Qeyd:

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MƏRKƏZİ SEÇKİ KOMİSSİYASI tərəfindən SEÇKİ NƏTİCƏLƏRİNİN PROTOKOLUNA əsasən Yekun Seçki Nəticələri (Protokol 15 aprel 2018-ci ildə, saat 12:30-da tərtib edilib).

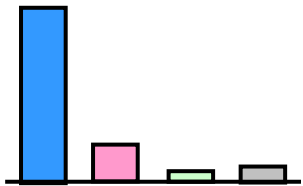
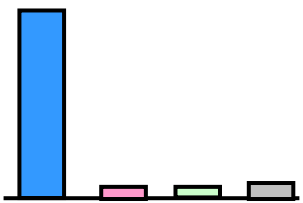
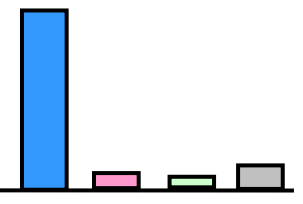
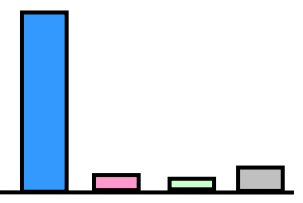
<http://www.msk.gov.az/en/elections/prezident-seckileri/11-04-2018/1011/>

(son daxiloma: 20 aprel 2018-ci il)

Əlavə № 2

AZƏRBAYCANDA PREZİDENT SEÇKİLƏRİ

2003-2018 zaman aralıqlarında

İl	Namizədlər	Etibarlı səsərin faizi	İl
2003	1: İlham Heydər oğlu Əliyev	76,84	
	2: İsa Qəmbər	13,97	
	3 rd : Lalə Şövkət Hacıyeva	3,62	
	Digərləri	5,57	
2008	1: İlham Heydər oğlu Əliyev	88,73	
	2: İqbal Ağazadə	2,86	
	3: Fazil Qəzənfər oğlu Mustafayev	2,47	
	Digərləri	5,94	
2013	1: İlham Heydər oğlu Əliyev	84,54	
	2: Cəmil Həsənlı	5,53	
	3: İqbal Ağazadə	2,40	
	Digərləri	7,53	
2018	1. İlham Heydər oğlu Əliyev (Yeni Azərbaycan Partiyası)	86,02 % (82-87% Ekzit-pol)	
	2. Zahid Məhərrəm oğlu Oruc (öz təşəbbüsü ilə)	3,11 % (3,0-4,0% Ekzit-pol)	
	3. Qüdrət Müzəffər oğlu Həsənlıyev (Bütöv Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası)	3,03% (3,0-4,2% Ekzit-pol)	
	4. Sərdar Cəlal oğlu Məmmədov	3,02 % (2,0-3,0% Ekzit-pol)	
	Digərləri (4 namizəd)	4,73%	

Qeyd:

2003-cü il Prezident seçkilərindən bu günədək seçki kvotalarında təsir bağışlayan sabitlik var.

Bu seçkilərdən əvvəl siyasi və seçki analitikləri özlərinə sual verdi ki, bu seçkilərdə 2003-cü ildə İsa Qəmbərdən (13,97%) daha yüksək nəticə göstərə biləcək nüfuzlu liderlərin təmsil etdiyi müxalifət partiyaları varmı?

Bu prezident seçkilərinin nəticələri bu suala obyektiv və ədalətli cavab verdi.

Əlavə № 3

NAMİZƏDLİYİN İRƏLİ SÜRÜLMƏSİ, TƏSDİQLƏNMƏSİ VƏ QEYDƏ ALINMASI

TƏSDİQLƏNMİŞ VƏ QEYDƏ ALINMIŞ NAMİZƏDLƏRİN SİYAHISI

MSK-nın Təqvim Planına əsasən, namizədlərin təsdiqlənməsi və ya qeydə alınmasından imtinanın elan olunması üçün son tarix: 22.03.2018.

Ad	Namizədlik aşağıdakılar tərəfindən irəli sürülüb ...	Əvvəlki seçkilərdə iştirakı və nəticələri
Hazırkı prezident		
İlham Heydər oğlu Əliyev	Yeni Azərbaycan Partiyası	2003 – 76,84% (8 namizəd) 2008 – 88,73% (7 namizəd) 2013 – 84,54% (10 namizəd) 2018 – 86,02% (8 namizəd)
Namizədliyi irəli sürülərək qeydə alınmış namizədlər		
Zahid Məhərrəm oğlu Oruc	Öz təşəbbüsü ilə	2013 – 1,46% 2018 – 3,12% (+ 1,66%)
Məmmədov Sərdar Calal oğlu	Azərbaycan Demokrat Partiyası	2013 – 0,62% 2018 – 3,03% (+ 2,41%)
Həsənquliyev Qüdrət Müzəffər oğlu	Bütöv Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası	2003 – 0,50% 2008 – 2,28% 2013 – 1,99% 2018 – 3,02% (+ 1,03%)
Hacıyev Hafiz Ələmdar oğlu	Müasir Müsavat Partiyası	2003 – 0,34% 2008 – 0,65% 2013 – 0,66% 2018 – 1,52% (+ 0,86%)
Əlizadə Araz Məmməd Mübariz oğlu	Azərbaycan Sosial-Demokrat Partiyası	2013 – 0,87% 2018 – 1,38% (+ 0,51%)
Quliyev Fərəc İbrahim oğlu	Milli Dirçəliş Hərəkatı Partiyası	2013 – 0,86% 2018 – 1,17% (+ 0,31%)
İlk dəfə prezidentliyə namizəd olan şəxslər		
Nurullayev Rəzi Qulaməli oğlu	"Cəbhəçilərin" təşəbbüs qrupu	2018 – 0,74%

Qeyd:

İlham Əliyev 2003-cü ildən etibarən Yeni Azərbaycan Partiyasının sədridir. Prezident vəzifəsində olsa da, partiyası namizədliyin qeydiyyatı üçün imza vərəqlərini və digər zəruri sənədləri MSK-ya təqdim etmişdir.

Beləliklə, hazırkı prezidentin namizədliyinin qeydiyyatı baxımından digər prezidentliyə namizədlərlə münasibətdə üstünlükləri yoxdur (MSK-nın 7/49 sayılı qərarının mətninə əsasən):

http://www.msk.gov.az/plugins/pdf/datafiles/en_FILE_F9E549-56073E-73E90C-6E6E90-7E7CF2-121530.pdf

İMTİNA EDİLMİŞ və KƏNARLAŞDIRILMIŞ NAMİZƏDLƏRİN SİYAHISI

Tələb olunan sayda imza toplaya bilmədiyinə görə namizəd kimi qeydə alınmayanlar		
Əli Nadir oğlu Əliyev	Vətəndaş və İnkişaf Partiyası	–
Tural Feyruz oğlu Abbaslı	Öz təşəbbüsü ilə	–
Tələb olunan sənədləri tam təqdim edə bilmədiyinə görə namizəd kimi qeydə alınmayanlar		
Anar Azər oğlu Umudov	Öz təşəbbüsü ilə	–
Asif Rasim oğlu Məmmədov	Öz təşəbbüsü ilə	–
Elşən Şirzad oğlu Həsənov	Öz təşəbbüsü ilə	–
Fuad Ağasi oğlu Əliyev	Azərbaycan Liberal-Demokrat Partiyası	–
Ramazan Ələkbər oğlu Bəkirov	Öz təşəbbüsü ilə	–

Qeydlər:

Siyahıda göstərilən namizədlər lazımi imza vərəqləri və ya digər zəruri sənədləri vaxtında (12 mart, saat 18:00) təqdim etməyiblər. Lakin bu məlumatı təsdiqləyən yeganə mənbə aşağıdakıdır:

<http://en.apa.az/azerbaijan-politics/domestic-news/five-approved-presidential-candidates-inazerbaijan-fail-to-submit-voter-signatures-to-cec.html>

Mənbələr:

Yuxarıda göstərilən bütün məlumatlar Azərbaycan Mərkəzi Seçki Komissiyasının saytında yerləşdirilmiş qərarlardan və protokollar götürülmüşdür.

Qərarlar- <http://www.msk.gov.az/en/elections/prezident-seckileri/11-04-2018/946/>

Nəticələr– 2003: <https://www.osce.org/odihr/elections/azerbaijan/13467?download=true> Səhifə: 25

2008: <http://www.msk.gov.az/en/elections/prezident-seckileri/15-10-2008/>

2013: http://www.msk.gov.az/uploads/protokollar/CEC_protocol_2013.pdf

QEYDIYYATDAN İMTINA SƏBƏBLƏRİ

Ad	Namizədlik sənədlərinin təqdim olunması	İmtinanın / kənarlaşdırmanın səbəbi
Əli Nadir oğlu Əliyev	21.02.2018	Namizəd minimum 60 dairədən 40,000 imza toplamaq tələbini yerinə yetirə bilməmişdir
Anar Azər oğlu Umudov	09.02.2018	Namizəd imza vərəqini və qeydiyyat üçün zəruri olan digər sənədləri son tarix müddətində - 12.03.2018, saat 18: 00-da təqdim etməyib. Tələb olunan bütün sənədlər olmadıqda MSK namizədi qeydə ala bilməz.
Asif Rasim oğlu Məmmədov	12.02.2018	Namizəd imza vərəqlərini və qeydiyyat üçün digər zəruri sənədləri son tarixdə - 12.03.2018 saat 18:00-da təqdim etməyib və bu səbədən namizdəliyi qeydə alınmayıb.
Elşən Şirzad oğlu Həsənov	12.02.2018	Namizəd imza vərəqlərini və qeydiyyat üçün digər zəruri sənədləri son tarixdə - 12.03.2018 saat 18:00-da təqdim etməyib və bu səbədən namizdəliyi qeydə alınmayıb.
Fuad Ağasi oğlu Əliyev	09.02.2018	Namizəd imza vərəqlərini və qeydiyyat üçün digər zəruri sənədləri son tarixdə - 12.03.2018 saat 18:00-da təqdim etməyib və bu səbədən namizdəliyi qeydə alınmayıb.
Ramazan Ələkbər oğlu Bəkirov	14.02.2018	Namizəd imza vərəqlərini və qeydiyyat üçün digər zəruri sənədləri son tarixdə - 12.03.2018 saat 18:00-da təqdim etməyib və bu səbədən namizdəliyi qeydə alınmayıb.
Tural Feyruz oğlu Abbaslı	09.02.2018	Namizədin təqdim etdiyi imza vərəqlərindən 125 dairənin minimum 60-dan imza toplamaq tələbini (40,000) yerinə yetirə bilməmişdir.

Qeyd:

Bu günə qədər MSK Anar Umudov, Asif Məmmədov, Elşən Həsənov, Fuad Əliyev və Ramazan Bəkirovun qeydiyyatı ilə bağlı qərarı MSK-nın saytında tapa bilməmişik. Qeyd edilməlidir ki, məlumat dərc edildiyi vaxtda yalnız bir media mənbəyindən əldə edilə bilər (22.03.2018). Lakin Əli Əliyev və Tural Abbaslının işi ilə bağlı MSK qərarlar qəbul etmiş (12/72 və 12/73 sayılı qərar) və veb-saytda imtinanın səbəbi izah edilmişdir.

<http://en.apa.az/azerbaijan-politics/domestic-news/five-approved-presidential-candidates-in-azerbaijan-fail-to-submit-voter-signatures-to-cec.html>

NAMİZƏDLİYƏ TƏLƏBLƏR VƏ VƏ SON TARİX

Konstitusiyə və Seçki Məcəlləsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında prezidentliyə namizədlərin irəli sürülməsi və qeydiyyatı tələbləri

Aktiv seçki hüququ: aşağıda göstərilmiş tələbləri yerinə yetirə biləcəyi təqdirdə, hər bir şəxsə prezidentliyə namizəd olmağa icazə verilir.

Meyarlar	Detallar	Son tarix
Konstitusion tələblər (Maddə 100)		
Ölkədə yaşama müddətinə dair tələb	Şəxs ən azından 10 il müddətində Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi məskunlaşmalıdır. (Konstitusiyanın qəbul olunma tarixindən etibarən bu tələbin dəyişilib-dəyişilməməsinə dair internetdə dəqiq məlumat tapmaq mümkün deyil)	—
Təhsil Səviyyəsi	Namizəd ali təhsilli olmalıdır* (Namizədin yerli və ya xarici universitetdən ali təhsil dərəcəsinə malik olması barədə heç məlumat göstərilməyib.)	—
Ağır cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmaması	Şəxs keçmişdə ağır cinayət törətmiş olmamalıdır (Ağır cinayətin nələr olması barədə heç bir məlumat qeyd olunmayıb. Konstitusiyada yalnız yazılır: əvvəllər məhkum olunmayan vətəndaş)	—
Öhdəliklər	Şəxsin digər dövlətlər qarşısında heç bir öhdəliyi və ikili vətəndaşlığı olmamalıdır (Prezidentliyə namizəd olunan şəxs Azərbaycan vətəndaşı olmalıdır)	—
Səsvermə hüquqları	Şəxs seçici olmaq üçün tələblərə cavab verməlidir. (məhkəmə qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyətsizliyi təsdiq olunmuş şəxslər istisna olmaqla, Azərbaycanın daxilində və ya hüdudlarından kənarda seçki gününədək 18 yaşına çatmış bütün vətəndaşlar) <u>Seçici siyahısına daxil edilmək hüququ:</u> Seçki Məcəlləsinin 47.1-ci və 47.2-ci maddələrinə əsasən, seçkinin elan edilməsi günündən əvvəlki 12 ayın ən azı 6 ayı ərzində daimi yaşayış yeri olan, seçki hüquqlarına sahib olan bütün vətəndaşlar. Belə olduğu halda, onların səsvermə hüququ olur və müvafiq məntəqə tərəfindən seçici siyahısına daxil edilməlidirlər.	—

Mərkəzi Seçki Komissiyasının Tələbləri		
Namizədliklərin Qeydiyyatı	Qeydiyyat seçkinin elan edilməsi tarixindən etibarən başlayır və seçkiyə 30 gün qalmış tarixədək davam edir.	12 mart 2018-ci il, saat 18.00-dək
Sənədlər toplusu	Siyasi partiyanın (namizədin) səlahiyyətli nümayəndəsi seçki komissiyasına müvafiq aşağıdakı sənədləri təqdim etməlidir ²	Sənədlərin qəbul edilməsindən sonra namizədlik barədə 5 günə qərar verilir
İmzalar	Perspektiv namizədlərdən seçki tarixinə 50-30 gün qalmış öz namizədliyinə dəstək kimi 40,000 seçicinin imzasını toplamaq tələb olunur. Həmçinin tələb olunur ki, imzalar 125 dairədən ən azı 60-dan toplanmalıdır. Hər bir dairədən minimum 50 seçicinin imzası tələb olunur.	12 mart
MSK-nın qeydiyata dair qərarı	MSK imzaları qəbul etdikdən sonra 7 gün ərzində toplanmış imzaları yoxlamalı və namizədlik barədə qərar verməlidir.	
İmtinaya əsas	Müəyyən namizədin namizədliyindən imtina edilməsi üçün yeganə əsas Azərbaycan Konstitusiyasında göstərilmiş tələblərin pozulması və ya MSK tərəfindən tələb olunan sənədlər toplusundakı uyğunsuzluq hallarıdır (Seçki Məcəlləsinin 54.1-54.7 Maddəsində qeyd edilmiş) ³ .	-
Öz təşəbbüsü ilə namizədliyin irəli sürülməsinə dair tələblər		
	Öz təşəbbüsü ilə namizədliyin irəli sürülməsinə tələblər müvafiq partiya sənədləri olmadan (yalnız şəxsi) partiya namizədliklərinə oxşardır və namizədlikdən imtina üçün əsas səbəb də partiya namizədliyinə oxşardır (yalnız aşağıda göstərilmiş Seçki Məcəlləsinin 54.8-ci maddəsi)	

* BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsinin 1996-cı il tarixli 25 sayılı Ümumi Şərhinin 15-ci paragrafında göstərilir ki: *"Seçkilərə qatılmaq hüququna malik olan şəxslər, təhsil, yaşayış, ailə mənsubiyyəti və ya siyasi mənsubiyyətlə bağlı olan əsassız və ya ayrışdırıcılıq tələbləri ilə seçkidən uzaqlaşdırılmamalıdır"*. 1990-cı il tarixli ATƏT Kopenhagen Sənədinin 24-cü paragrafında bildirilir ki, insan hüquqlarına və azadlıqlarına qarşı qadağalar *"qanunun məqsədinə ciddi şəkildə uyğun olmalıdır"*. (DTİHB EQM-nin 2018-ci il hesabatı, səhifə 8).

Prezident üsul-idarəsinin mövcud olduğu əksəriyyət ölkələrdə ali təhsilə dair tələb mövcuddur. Azərbaycanda Milli Məclis və bələdiyyə üzvü olmaq üçün ali təhsil tələb olunmur.

Qeydlər:

1. 26 sentyabr 2016-cı il tarixli Konstitusiya referendumundan sonra namizədlər üçün nəzərdə tutulan minimum yaş həddi (35) götürülmüşdür. (DTİHB EQM 2018: 8)

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası: "Maddə 100. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəsinə namizədlər üçün tələblər"

"Azərbaycan Respublikasının ərazisində 10 ildən az olmayaraq daimi yaşayan, səsvermə hüququna malik, əvvəllər məhkum olunmayan, digər ölkələr qarşısında heç bir öhdəliyi olmayan, ali təhsilli, ikili vətəndaşlığı olmayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəsinə seçilə bilər".

2. 54.5.1. Siyasi partiyanın qeydiyyat şəhadətnaməsinin notarial qaydada təsdiq edilmiş surəti;

54.5.2. Siyasi partiyanın qüvvədə olan nizamnaməsinin notarial qaydada təsdiq edilmiş surəti;

54.5.3. Namizədləri irəli sürmək üçün konqresin, konfransın və ya idarə heyətinin qərarı və müvafiq iclasın "protokolu" (protokol və ya qərara istinad edilir) ;

54.5.4. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsində müəyyən edilmiş qaydada təsdiq edilmiş siyasi partiyaların səlahiyyətli nümayəndələrinin öhdəçilikləri.

54.6 Siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndələri namizədlərin adları ilə birlikdə aşağıdakı sənədləri təqdim etməlidirlər:

54.6.1. Konfransların və ya bloka daxil olan siyasi partiyaların idarə heyətinin iclaslarının namizədlərinin irəli sürülməsi ilə bağlı qərarları və müvafiq iclasın "protokolu";

54.6.2. Siyasi partiyaların blokuna daxil olan siyasi partiya nümayəndələrinin konfransında, konqresində və ya iclasında verilmiş qərarlar, siyasi partiyaların bloku adından namizədliyin irəli sürülməsinə dair qərar və müvafiq iclasın "protokolu"

54.6.3. Notariat tərəfindən təsdiq edilmiş siyasi partiyaların blokunun səlahiyyətli nümayəndəliklərinin səlahiyyətləri. *(namizədin notariat tərəfindən təsdiq edilmiş sənədi olmadan qeydiyyatdan keçməsinin mümkün olub-olmaması bildirilmir).*

54.7. Siyasi partiyaların səlahiyyətli nümayəndələri müvafiq seçki komissiyasına uyğun olaraq, müvafiq seçki dairəsində irəli sürülmüş namizədlərə dair sənədləri təqdim etməlidir. Namizədlərin adları MSK tərəfindən təyin edilmiş formada təqdim olunmalı və bir yazı növü və ya bir məşin tərəfindən tanına bilməsi üçün başqa lazım olunan bir formatda hazırlanmış olmalıdır.

54.8. Siyasi partiya və ya blokun səlahiyyətli nümayəndəsi namizədin aşağıdakılardan ibarət müraciət forması ilə birlikdə bu Məcəllənin 54.1 və 54.7 Məqəllərində göstərilən sənədləri təqdim etməlidir:

- seçildiyi təqdirdə onun mövqeyinə uyğun olmayan fəaliyyətlərə xitam vermək öhdəliyi;
- namizəd kimi irəli sürülmək barədə razılıq.

Müraciət forması aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

- namizədin soyadı, adı, atasının adı və doğum tarixi;
- yaşayış yeri;
- təhsili;
- əsas iş yeri və rəsmi vəzifəsi (işləmirsə, fəaliyyət sahəsi) və
- siyasi mənsubiyyəti (namizədin razılığı ilə).

(Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi, səh. 72-77)

3.Səhifə: 72-77

SƏSVERMƏ GÜNÜ ƏRZİNDƏ SEÇİCİ FƏALLIĞI

11 aprel 2018-ci il, 08:00-dan 19:00-dək

Mərkəzi Seçki Komissiyasının Seçki Məlumat Mərkəzinin elan etdiyi məlumatlar	
Saat	Fəallıq
Saat 10:00	18,71%
Saat 12:00	39,39%
Saat 15:00	60,74%
Saat 17:00	69,93%
Saat 19:00	74,30%
Rəsmi yekun fəallıq	74,30%

Mənbələr:

Saat 10:00 : <http://en.apa.az/azerbaijan-politics/domestic-news/azerbaijan-reveals-voter-turnout-in-presidential-election-as-of-10-00.html>

Saat 12:00 : <https://www.azernews.az/nation/130157.html>

Saat 15:00 : <https://news.az/articles/politics/130297>

Saat 17:00 : <http://en.apa.az/azerbaijan-politics/domestic-news/azerbaijan-reveals-voter-turnout-in-presidential-election-as-of-17-00.html>

Saat 19:00 : <http://today.az/news/politics/168824.html>

Seçici fəallığı yüksək idi – 74,30%. Bu da təəccüblü deyil. Əvvəlki prezident seçkilərində də fəallıq oxşar idi. Seçkiqabağı sorğular belə seçici fəallığı proqnozlaşdırmışdı.

Seçici fəallığı seçki günü boyunca ritmik idi – seçki günü bəzi zaman aralıqlarında seçicilərin hədsiz izdihamı olmadan. Saat 15:00-dək, 7 saat ərzində seçicilərin 60%-i səs vermişdi. Seçki gününün növbəti 4 saati ərzində seçici fəallığı azalmışdı.

Seçkinin bu ritmdə davam etməsi seçkinin sakit mühitdə həyata keçməsinin, eləcə də Azərbaycan vətəndaşlarının seçki davranışlarının rasionallığının növbəti empirik göstəricisidir.

Əlavə № 6

MƏRKƏZİ SEÇKİ KOMİSSİYASININ TƏRKİBİ

MSK Parlament tərəfindən 5 il müddətinə seçilir. Bu tərkib parlamentdə təmsil olunan siyasi qüvvələr tərəfindən seçilir.

MSK müstəqil dövlət qurumu kimi fəaliyyət dadşır və Seçki Məcəlləsinə uyğun olaraq, seçkilərin hazırlanması, təşkili və keçirilməsinə görə məsuliyyət daşıyır.

MSK-nın 18 üzvü var və o, daha aşağı seçki komissiyalarının, daha dəqiq, Dairə və Məntəqə Seçki Komissiyalarının üzvlərinin təyin edilməsinə görə məsuliyyət daşıyır.

MSK-nın hazırkı tərkibi:

	Milli Məclisdə təmsilçilik (125 yer)	MSK-da təmsil olunan üzvlərinin sayı (18 üzv)	MSK-da mövcud kvotalar
Parlament çoxluğu (Yeni Azərbaycan Partiyası)	72 yer (57,6 %)	6 və ya 33,3 %	57,6% $\Rightarrow$ 33,3%
Parlament azlığı (müxalifət)	12 yer (9,6 %)	6 və ya 33,3 %	9,6% $\Rightarrow$ 33,3%
Milli Məclisin müstəqil üzvləri	40 yer (31,8 %)	6 və ya 33,3 %	31,8% $\Rightarrow$ 33,3%

21 üzv ilə MSK-nın mümkün tərkibi, məsələn*:

	Milli Məclisdə təmsilçilik (125 yer)	MSK-da təmsil olunan üzvlərinin sayı (18 üzv)	MSK-da mövcud kvotalar
Parlament çoxluğu (Yeni Azərbaycan Partiyası)	72 yer (57,6 %)	5 və ya 24 %	57,6% $\Rightarrow$ 24%
Parlament azlığı (müxalifət)	12 yer (9,6 %)	5 və ya 24 %	9,6% $\Rightarrow$ 24%
Milli Məclisin müstəqil üzvləri	40 yer (31,8 %)	5 və ya 24 %	31,8% $\Rightarrow$ 24%
Yeni kvota: müstəqil EKSPERTLƏR	0 yer	3 və ya 14 %	$\Rightarrow$ 14%

* GİSDİ-nin Təvsiyəsi, May 2018-ci il

GİSDİ – AZAD VƏ DEMOKRATİK SEÇKİLƏR UĞRUNDA VƏTƏNDAŞ TƏŞƏBBÜSÜ

GİSDİ, seçkilərin müşahidəsi sahəsində Bolqarıstanın ən qocaman QHT-sidir. O, 1990-cı ildə təsis edilib. GİSDİ ixtisasının açılışı *Azad və Demokratik Seçkilər uğrunda Vətəndaş Təşəbbüsü* deməkdir.

1990-cı ildən bəri, GİSDİ Bolqarıstanda müşahidə missiyalarının həyata keçirilməsini əlaqələndirir və təşkil edir. GİSDİ seçkilərin müşahidəsi üzrə beynəlxalq standartlar əsasında Bolqarıstanda ilk demokratik seçkiləri (1990-cı il iyun) müşahidə etmişdir. GİSDİ, Bolqarıstanda ilk dəfə seçki prosesinin demokratikləşdirilməsi və həqiqi seçki nəticələrinin əldə edilməsi vasitəsi kimi ekzit-pol və Cəld Hesablama həyata keçirmişdir.

Bu günə qədər GİSDİ milli (prezident və parlament) seçkilərdə 20-dən artıq uğurlu yerli seçki müşahidə missiyaları aparmış və xeyli sayda yerli seçkiləri müşahidə etmişdir. GİSDİ bəzi beynəlxalq seçki müşahidə missiyalarında iştirak etmişdir. Azərbaycanda isə 2003-cü ildən etibarən seçkiləri müşahidə edir.

GİSDİ azad və demokratik seçkilərin keçirilməsi üçün ATƏT/DTİHB və digər beynəlxalq öhdəlik və standartlara, eləcə də milli qanunvericiliyə tam uyğundur. GİSDİ demokratik və ədalətli, azad və həqiqi seçkiləri dəstəkləyir. Vətəndaş təşkilatı kimi, seçkiləri keçirən ölkədəki xalqın, eləcə də beynəlxalq ictimaiyyətin xeyrinə işləyir.

GİSDİ, bir tərəfdən, seçki müşahidəsində beynəlxalq təcrübə və təlimatlara əsaslanan, digər tərəfdən isə sosioloji tədqiqat metodologiyasına əsaslanan seçki müşahidə metodologiyası yaratmışdır. GİSDİ-nin seçki müşahidə metodologiyasının nəticələri aydın şəkildə göstərir ki, o, seçki prosesinin bütün elementlərini dəqiqliklə nəzərdən keçirir və həmçinin bu prosesin daha da təkmilləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi üçün konkret tövsiyələr verir.

Seçkilərin müşahidəsi ilə yanaşı, GİSDİ seçki müşahidəçiləri - Qısamüddətli müşahidəçilər, Uzunmüddətli müşahidəçilər və Əsas komanda analitikləri üçün maarifləndirmə və treyning metodologiyası hazırlamışdır. GİSDİ aşağıdakı sahələrdə öz təsdiqini tapmış təcrübəyə malikdir:

- Seçki məntəqəsinin müşahidəsi - açılış, səsvermə, bağlanış, səslerin hesablanması və yerləşdirilməsi;
- Seçici siyahısının və seçicinin qeydə alınmasının tamlığı və düzgünlüyünün müşahidəsi;
- Seçki prosesində medianın monitorinqi (ənənəvi və sosial media);
- Ekzit-pol və Cəld Hesablama;
- Seçki qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və onun təcrübi icrası;
- Seçkilərin müşahidə olunması üzrə metodologiya və alətlər;
- Seçicilərin maarifləndirməsi və müşahidəçilərin treyningi.

GİSDİ haqqında ətraflı məlumatı www.gisdi.eu saytından əldə edə bilərsiniz.